ANITTA'NIN LANETİ
MAHFİ EĞİLMEZ
Mahfi Eğilmez, 2001 D Bu kitabın yayın hakları OM Yayınevi'ne aittir.
5. Baskı: 2000 adet Om Yayınevi, İstanbul 2001
Yayına hazırlayan: Özgür Kalyoncu
Görsel yönetmen: Halil Ustaoğlu
Kapak tasarımı: Halil Ustaoğlu
Grafik uygulama: Elif Gülünay
Düzelti: Asım Uçar
Baskı ve cilt: Mart Matbaası
ISBN 975-6827-83-1
Om Yayınevi
Seyrantepe Mah. ibrahim Karaoğlanoğlu Cad. Yayıncılar Sok. No: 10/A Kat: 2
80660 4. Levent - İstanbul
Tel: (0212)280 95 85-280 95 38
Faks:(0212)280 93 40
www.omyayinevi.com
e-mail: omnia@prizma.net.tr
Mahfi Eğilmez
ANİTTA'NIN LANETÎ
OM ÖYKÜ
İÇİNDEKİLER
7.....BAZİ NOTLAR
11.....BÜYÜK GÖÇÜN KISA ÖYKÜSÜ
15.....KUŞŞARALI PİTHANA
22.....ANİTTA'NIN LANETİ
34.....LABARNA
42.....HATTUŞİLİ'NİN VASİYETİ
49.....TELIPİNU FERMANI
62.....KRALLAR KRALI ŞUPPİLULİUMA'NIN HAZİN ÖYKÜSÜ
106.....BÜYÜK KRAL MURŞİLİ ANLATİYOR
110.....KADEŞ SAVAŞINI KİM KAZANDİ?
00.....KADEŞ BARIŞI
150.....SONSUZ BAŞKENT HATTUŞA
168.....HATTUŞA'NIN SONU
177.....ANİTTA'NIN LANETİ TUTUYOR
179.....HİTİTLERİN SONU
181.....HİTİTLER ÜZERİNE DENEMELER
189.....SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA
191.....FOTOĞRAF ve HARİTA LİSTESİ
192.....HİYEROGLİF LİSTESİ
BAZI NOTLAR
Anitta'nm Laneti, tarihsel çerçevede bir dizi Hitit öyküsünden oluşuyor. Bu kitapta geçen yerler, ülke ve kent adlan, krallar, kraliçeler, prensler, soylular, halktan kişiler tümüyle gerçek. Daha doğrusu Hitit ve Hattuşa kazılarında ele geçmiş tabletlerden ortaya çıkarılmış gerçekler. Bu gerçekleri alıp yan yana ya da üst üste koyup aralarındaki boşlukları da dolduracak biçimde kurgulayarak öyküleri yazmaya çalıştım. Bunu yaparken Hitit tabletlerinden elde edilmiş öykü, dua, otobiyografi ve anlaşma metinlerini anlamayı kolaylaştıracak biçimde ve biraz da serbest bir üslupla aktarmaya çalıştım.

Anadolu'da her kazılan yerden bilinmeyen bir uygarlığın izleri ya da bilinen bir uygarlığın bilinmeyen yönleri çıkıyor ortaya. Kısa bir süre önce Çorum'un Orta-köy'ünde Şapinuva adlı bir Hitit kenti çıkarıldı gün yüzüne. Şapinuva'nın zenginliğinin Hattuşa'dan daha fazla olduğunu söylüyor Hititologlar. Yıllar önce ortaya çıkarılan Hattuşa'da bile kazılar sürüyor ve birçok yeni bilgiye ulaşılıyor.

En önemli sorunumuz elimizdeki bu eşsiz hazinelerin yeterince değerlendirilememesi. Ne kazılara, ne bulunan hazinelere, ne de müzelere yeterince ilgimiz var. Hattu-şa'yı görmeden Kahire'deki piramitleri gezen Türklerin sayısının fazla olduğu kanısındayım. Ankara'da Sıhhiye meydanındaki Hitit kursu anıtının kaldırılıp kaldırılmamasının tartışma konusu olduğunu düşününce Hititler: niçin tanıtamadığımız sorusunun yanıtı da kendiliğinden

ortaya çıkıyor. Aslında aynı topraklar üzerinde yaşamamıza karşın Hitit uygarlığını yeterince tanımıyoruz. Yeterince tanımadığımız bir uygarlığı başkalarına tanıtmamız da olanaksız.

Hitit öykülerine geçmeden önce Radiltal gazetesinde yayımlanan "Hattuşa'da Bir Gün" adlı yazımın bazı bölümlerini burada aktarmak istiyorum.

"Hititler ve Hattuşa üzerine yazılmış kitapları okuyup, ilgili fotoğraf ve çizimleri inceledikten sonra, Hitit başkenti Hattuşa'da bir gün geçirdim. Günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce kurulmuş kent, üç bölümden oluşuyor. Aşa-ğı kent, büyük kale ve yukarı kent. Önceleri yalnızca surlarla çevrili olan aşağı kent varmış. Sonraları bu kent ihtiyacı karşılamaz olunca yukarı kent inşa edilmiş. Bu kez surlar yukarı kenti de içine alacak biçimde uzatılmış. Hat-tuşa'yı çevreleyen surlarda altı giriş kapısı var. Bunlar: Aşağı Batı Kapı, Yukarı Batı Kapı, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı, Yer Kapı ve Kral Kapısı.

...Hattuşa, Hattiler, Hititler, Frigler ve Bizans'a ev sahipliği yaptığı için bütün bu uygarlıkların izlerini taşıyor. Bu izleri Boğazkale Müzesinde görmek mümkün. Tarih turunu tamamlamak için çevredeki iki önemli Hitit ka-hntısı olan Yazılıkaya ile Alacahöyük'ü ve bir de Anka-ra'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesini gezmek gerekli.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi inanılmaz zenginlikte bir müze. Buna karşın en çok ilgimi çeken duvarda asılı bir fotoğraf oldu. Atatürk ve yanındakiler dikkatle bir yere bakıyorlar. Altında bir cümle: 'Gazi Hazretleri Ahlat-lıbel hafriyatını tetkik buyuruyorlar.' Atatürk'ün Hitit kazılarına gösterdiği ilgi zenginliğini sergileyen bu fotoğraf, bence müzedeki zenginlikten daha önemli." Cumhuriyetin ilk kuşaklarının Hitit imparatorluğuna gösterdiği ilgiyi bugün canlandırabilirsek bu topraklarda yaşanmış deneyimlerin zenginliğinden daha çok yararlanılmasına katkı sağlayabiliriz.

İkinci baskıda okumayı kolaylaştıracak değişiklerin yanısıra yeni kaynaklardan yararlanarak bazı düzeltmeler ve dipnotlara eklemeler yaptım.

Kitapta yer alan fotoğrafları çeken ve kullanmama izin veren Sayın Nedim Erinç'e teşekkürlerimi sunarım.

I

,.-/•¦¦•¦"¦¦

BÜYÜK GÖÇÜN KISA ÖYKÜSÜ

"Ninda an ezzateni vatar ma ekutteni"'

1

Göçün dördüncü ayıydı.

Yaz gelmişti.

Hâlâ bir yer bulup tam anlamıyla yerleşemernişlerdi. Aslında gözleri Hattuşa'da idi.2 Ama orası Hattilere3 aitti. Daha önce Hatti ülkesine4 doğru göç eden Hititler çeşitli bölgelere yerleşmiş, Hattilerle kaynaşmışlardı.
Göçe başladıklarında üç bin kişi kadardılar.
Atlan hep yanlarındaydı,
Sürekli göçle geçen aylardan sonra artık bıkmaya başlamışlardı, önderlerine kızıyorlardı için için. Ama ne kadar kızarlarsa kızsınlar onun emirlerine karşı gelemezlerdi. Çünkü o öldüğünde tanrıların katına çıkacaktı. Tanrıların katında onları şikâyet ederse hiç de iyi olmazdı.
1."Ekmeğini yiyecek, suyunu içeceksin." Hitit yazısmın okunmasın! sağlayan cümle.
2. Hititlerden önce bölgeye yerleşmiş olan Hattiler hu kenre Hattuş adını vermişlerdi. Hititler Hattuş adını Hattuşa olarak benimsediler.
3. Hititler geldiğinde Anadolu'da, Kızılırmak yayının içinde ve civarında yerleşik kavmin adı.
4. Anadolu'nun iç bölümü. Özellikle Kızılırmak yayının içi. Hatti ülkesinin en eski kavimlerinden Hattilerin yaşadığı ülke. Hititler yerleştikten ve egemen olduktan sonra da bu ülkenin adı Hatti ülkesi olarak kalds.

Atalarından duydukları göçlerden bile büyüktü bu. Onlardan önce de parça parça göçler olmuştu. Gidenlerden haber alamamışlardı. Kim bilir nerelere yerleşmişlerdi? Kimler ölmüş, kimler kalmıştı?
Hurri ülkesini5 terk edip Hattı ülkesine girmeleri bir yaz sürdü. Bazen her şeyi' bırakıp geri dönmeyi düşünmüşler, Asurlu tüccarlardan dinledikleri Hatti ülkesiyle ilgili güzel şeyler hatırlarına gelince yola devam kararı almışlardı. Duydukları, Hatti ülkesinin tarım ve hayvancılık için en uygun bölge olduğuydu. Üstelik yine duyduklarına göre Hattiler, ülkelerine göç edenlere düşmanca davranmıyor, onların da bir kenarda yerleşmelerine ses çıkarmıyordu.
Yeni bir yer aramalarına neden olan şey kuraklıktı. Yıllar yılı kurak gitmişti havalar Hurri ülkesinde. Ne içecek su, ne ekecek yer, ne de avlanacak hayvan kalmıştı çevrede. Yurtlan kurumuştu. Dalga dalga başlamıştı göçler. Yıllar yılı göç vermişti yurtlan. Onlar dayanmaya devam etmişlerdi. Yurdu terk etmek, bilinmeyene gitmek hem zor hem de korkutucu bir işti. Sonunda birçok kabile bir araya gelmiş, yaşlılar toplanıp, toplu bir göç yapılmasına karar vermişlerdi. Böylece terk etmişlerdi yurtlarını. Geride kalan ve ülkesini terk etmeyen büyük bir çoğunluk vardı.
Başlangtçta bu kadar uzaklara gideceklerini düşünmemişlerdi. Nereyi beğenip yerleşmeye kalksalar bir süre sonra o toprakların sahipleri çıkıp geliyor ve onları kovuyordu. O kadar bitkin ve dağınıktılar ki kavga edecek güçleri kalmamıştı. Yoksa sayıca fena durumda değillerdi.
Yemin etmişlerdi. Gidip bir yerlere yerleşmek kısmet olursa hızla çoğalıp, silah yapacak ve güçlenerek çevrelerini genişleteceklerdi. Silah yapmayı biliyorlardı. At yetiştirmeyi de. Ama oturup silah yapacak, atlarını besleyip
5. Güneydoğu Anadolu ile Suriye arasındaki bölge. Hititlerin, Anadolu'ya geldikten sonra başlangıçta Hurrilere komşu yaşadığı da bir iddia. Anadolu'ya ilk nereden geldikleri ise tartışmalı. Yaygın kanıya göre Avrasya'dan göçle geldikleri düşünülüyor.

geliştirecek bir yurtlan yoktu. Yanlarına alabildikleri ise sınırlıydı.

Hatti ülkesinde de yazlar sıcaktı ama Hurri ülkesine göre daha hafifti sıcaklık. En önemli fark, buralarda içecek suyun bolluğu ve yiyecek bulmanın daha kolay olmasıydı.
Gördükleri her derenin yanında geçici olarak yerleşiyor, mağaralarda ya da kaya oyuklarında, hayvanlar gibi yaşamaya çalışıyorlardı. Çevreye daha kolay uyum sağlamanın tek yolu da aslında hayvanlar gibi yaşamaya çalışmaktı.
Bu kadar insanın böyle bir ortamda yemek bulması da güçtü. Avlanarak yabani meyveleri toplayarak ayakta durmaya çalışıyorlardı. Hepsi o Akılları fikirleri Hattuşa'da idi. Çevresi yüksek tepelerle çevrili, yakınından dere geçen bir kentti Hattuşa. İlk görüşte yerine hayran kalmışlardı. Maraşantiya6 nehrinin çizdiği yayın tam ortasında kuruluydu. Hattiler burada oturmasaydı, ya da HattilerSe kaynaşma olanağı olsaydı hemen yerleşeceklerdi oraya. Ne var ki sayılan çok kalabalıktı ve Hattilerin onları aralarına kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Bir elçi yollayıp yoklamışlardı Hattilerin nabzını. Aldıkları yanıt olumsuzdu. Kent uzaktan bakıldığında iyi k/Orunuyor gibi görünüyordu. Hititlerin, Hattuşalılarla kapışmaya ne gücü ne de silahları yeterdi.
Önce bir yere yerleşip sonra Hattuşa'yı ele geçirme düşüncesi doğdu yaşlıların kafasında. Gençler ise yalnızca ve yalnızca bir yere yerleşip evler yapmayı ve bu göçten kurtulmayı düşlüyordu.
3
Hattuşa'ya yerleşemeyeceklerdi. Uzun görüşmelerin sonucunda kesinlikle anlaşılmıştı ki Hattuşalılar, onları
6. Hititlerin Kızıhrmak'a verdiği ad.
13
aralarında istemiyorlardı. Oysa üç/beş yüz kişi olsalar Hat-tiler onlara yer verebilirdi. Daha önce gelenler, sayılarının azlığı nedeniyle bu şansı yakalamışlardı. Uzaktan uzağa ve hayran hayran Hattuşa'yı seyretmenin bir anlamı yoktu. Bir an önce yerleşecek başka yerler bulmalıydılar. Yaşlılar7 toplandılar bir gün ve kimsenin bulunmadığı Kuşşara'ya8 yerleşilmesine karar verdiler.
Kuşşara, Hattuşa ile karşılaştırılamayacak kadar basit bir yerdi. Savunması zordu. Ama yaşlılar bu yerleşimin geçici olacağına söz verince herkes bu ilk kalıcı yerleşimi onayladı. Böylece Maraşantiya'nm o görkemli yayının dışına, Hattilerden uzakça bir yere gidilmiş oluyordu.
7. Yaşlılar Meclisi.
8. Hititlerin ilk başkenti. Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Kızılırmak yayının dışında orta-batıda olduğu sanılıyor. Bir başka görüşe göre Kuşşara, Hititlerin Hurri ülkesine yakın olan ilk yerleşim yerlerinin adı.
KUŞŞARALI PİTHANA
"Kuşşara Kralı kentten büyük bir güçle inip, Neşa'yi bir gecede büyük gücü sayesinde aldı."
(Anıtta, babası Pithana'yı anlatıyor)
1
Kuşşara'ya yerleşmekten mutluydu Hititler. Anayurtla-rındaki evleriyle karşılaştırıldığında ilkel kalsa da yeni evlerini seviyorlardı. Gözcü kulübeleri bile inşa etmişlerdi.
Aylar ayları, yıllar yılları kovaladı. Ama asla tam anlamıyla yerleşilmedi Kuşşara'ya. Çünkü Pithana'nın9 da, yaşlıların da, diğerlerinin de gönlünde Hattuşa'yı ele geçirmek yatıyordu.
Hattuşa'nın dışındaki kentlerde yaşayan Hattiler, en azından görünüşte Hititlere düşmanca davranmıyordu. Hep merak ettikleri at

yetiştiriciliğini öğrenmek istiyorlardı. Atlara tam olarak hükmedemiyorlardı.
Hititîerin hızlı ve hafif atlı arabalarını gördüklerinde şaşkınlıktan dillerini yutacak gibi olmuştu Hattiler. Birbirlerine elleriyle arabaları gösterip bakakalmışlardı.
Hattilerin arabaları iki yekpare tahtadan tekerlek üzeri-ne oturuyor ve öküzlerce çekiliyordu. Dolayısıyla Hitit af arabalarıyla karşılaştırılamayacak kadar ağırdılar. Son kabileden önce göçüp gelen Hititler de bilmiyorlardı bu yeni arabaları. Çünkü onların göçlerinden sonra geliştirilmişti
9. Bilinen ilk Hitit kralı. MÖ 1800'lerde hüküm sürdüğü sanılıyor.

bu arabalar.
Yazlar sonbaharları, kışlar ilkbaharları kovaladı.
Yıllar çabuk geçiyor, Hititlerin, Hatti ülkesindeki nüfusu hızla artıyordu.
Çevrede pek çok kent krallığı vardı. Çoğunda Hatti-ler oturuyordu. Aslında Hattuşalıları saymazsak kim Hi-titli kim Hattiliydi o bile karışmıştı birbirine. Hattilerle Hititler aynı soydan olmuş, birbirlerine kız verip, kız almışlar, iyiden iyiye akraba olmuşlardı.
Hattuşa'dan başka Neşa, Zalpuvaş, Ankuvva, Ullama, Harkimaş ve Şalatıvasa en büyük Hatti kentleriydi.
Kuzeyde, Karadeniz kıyılarında Palalar ve Kaşkalar yaşıyordu.
Batıda Arzavvalar, güneyde ise Tabal, Kizzuwatna Hi-lakku, Hattina krallıkları vardı.
Güneydoğuda, yani onların da bir zamanlar yaşadığı yerlerde Hurriler egemendi.
Mısır'la Hurriler arasında Amurru topraklan vardı.
Toparlansalar çevredeki Hatti kentlerini birer birer egemenlikleri altına alabileceklerini düşünüyorlardı.
Yaptıkları araştırmalardan görebildikleri kadarıyla çevredeki kavimlerin en gelişmiş olanı, eskiden iç içe yaşadıkları Hurrilerdi. At yetiştirmeyi ve arabaya koşmayı en iyi onlar biliyordu. At yetiştirme konusunda Hurri-ler'den çok şey öğrenmişlerdi.
Hurrilerin sınırdaşı Asur Krallığı'ydı. Bunlar da savaşçı bir kavimdi. Ticarette de oldukça ileri gitmişlerdi. Hatti ülkesinin her tarafında Asurlu tüccarlar cirit atıyordu. Bunlardan bir miktar gümrük vergisi alınıyordu. Hatti ülkesindeki bütün kentlerin krallarını hediyelere boğuyorlar ve karşılığında kentlerin karumlarında10 mallarını
10. Asıırlular ticaret yerleşimlerine olduğu gibi büyük çarşılara kanım adını vermişlerdi. Bu deyim ticareti büyük ölçüde Asurlulardan öğrenmiş olan Hititlere de geçmiştir.
pazarhyorlardı. Pazarladıkları şeyler arasında kap kaçağın yanı sıra çeşitli giyim ve takı eşyası da vardı.
Asurlu tüccarlar bununla da yetinmiyor, yerli halka ileride elde edecekleri ürün karşılığında yüksek faizle borç veriyordu. Bu işi zalimce yapıyor, borcunu zamanında ödeyemeyen halkın elinde ne var ne yoksa alıyorlardı. Halka ettikleri eziyete krallar bir şey diyemiyordu. Çünkü çoğu, aldıkları hediyeler karşılığında olan bitene ses çıka-ramıyordu.
Pithana, Asur tüccarlarına Kuşşara'ya girip mal satmaları için izin vermişti. Ama bu izin, borç alışverişini kapsamıyordu.
Pithana'yı satın alamamıştı Asur tüccarları. Zaman geçtikçe Pithana'nın satın alınmamışlığı Hititlere, komşu krallıkların halkları gözünde çok önemli bir üstünlük kazandırmaya başladı.

Asur tüccarlarının alacaklarını tahsil için uyguladıkları zalim yöntemlerle inleyen komşu kent halkları, kendi krallarından umudu kesip, Pithana'yı kurtarıcı gibi görmeye başlamtştı.
Bu sayede Neşa'nın kuşatılıp alınması kolayca gerçekleşti. Neşa'da Hattilerle kaynaşıp yaşamaya başlamış olan çok sayıda Hititli vardı. Daha önceki göçlerde gelip yerleşmişlerdi Neşa'ya. Onların varlığı da Neşa'nın alınışını kolaylaştırdı. Neşa alınınca akrabalar da birbirine kavuşmuş oldu.
Sonradan, Anitta" babası Pithana için yazdırdığı bir tablette şöyle belirtmişti Neşa'nın12 alınışını:
"Anitta, Pithana'nın oğlu, Kuşşara Kralı, söyle: O,
11. Kuşşarah Anitta. Pithana'nın oğlu. Hititlerin ikinci kralı. MÖ 1800'lerde hüküm sürdüğü sanılıyor.
12. Hititlerin, Kuşşara'dan sonra ikinci başkenti. Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Kayseri yakınlarındaki Kültepe olduğu ve Kaniş'in de aynı yer olduğu sanılıyor. MÖ ikinci bin yıl başlarında Asur ticaret kolonilerinin merkeziydi.
gökyüzünün Fırtına Tanrısının sevgilisi idi. Kıışşara Kralı kentten büyük bir güçle inip, Neşa'yı bir gecede büyük gücü sayesinde aldı. Neşa Kralına saldırdı ama halkına kötülük etmedi. Onlara ana ve babalan gibi davrandı.'"3
Neşa da Kuşşara Krallığına bağlanmıştı.
Kuşşara, giderek güçleniyordu. Sıra yavaş yavaş Hattu-şa'ya geliyordu. Ama daha çözülecek çok sorun vardı.
Kuşşara'da yaşayan Hititlerin sayısı artıyor, Hititlerin egemenliğine giren ve asker veren Hatti kentleri çoğalıyordu. Kuşşara'nın nüfusu, bütün Hatti kentlerinden daha hızlı çoğalmıştı.
Pithora artık yaşlanmıştı. Hayalini gerçekleştirememe-nin sıkıntısını yüreğinde taşıyordu. Hattuşa'yı alamadan ölüp gidecekti. Bu belliydi artık.
Genç oğlu Anitta'yı yerine hazırlıyor, ona Merdiven Büyüğü14 unvanını vermiş bulunuyordu. Anıtta, belinde bir bıçakla dolaşırdı hep.
Hattuşa Kralı Pijusti, Hitîtlerden nefret ediyordu. Başka kentlerdeki Hattilerin giderek Hititlerle kaynaşmalarını hoş karşılamıyordu. Hattuşa dışındaki Hattiler, Hititleri kendilerinden görmeye başlamışlardı. Pijusti bunu istemiyordu.
Pijusti, Hititlerin, Hattilere üstünlük sağlayacağını bir biçimde hissetmiş olmalıydı. Hissetmek yetmiyor, kadere karşı durulamıyordu. Fırtına Tanrısı Teşup ve Ana Tanrıça Hepat, Hititlerin yanındaydı.
Hatti ülkesine gelirken bu kadar çok tanrısı yoktu Hititlerin. Büyük göç sırasında karşılaşılan kavimlerin tanrılarını da kendi tanrıları olarak benimsemişlerdi. Bunun iki iyi yanı vardı: İlki o kavimler nezdinde daha saygın ve
13. Tabletin metninin ayrıntılı biçimi için bkz. Alp (2000).
14. Asurlardan Hititlere geçtiği sanılan bir deyim. Veliaht prens anlamına geliyor.

dost konuma geliyorlardı. İkincisi o tanrıların da desteğini aldıklarını düşünerek manen rahatlıyorlardı. Bir de kötü yanı vardı doğal olarak: Bütün bu tanrılara kurbanlar sunmak Hititleri zorluyordu.
Bir aralar Pithana, Yaşlılar Meclisi'ni toplayıp tanrı sayısını kısıtlamanın doğru olup olmayacağını sormuştu. Ama Yaşlılar Meclisi, Pithana'nın bu görüşüne şiddetle karşı çıktı. Hatta neredeyse Pithana'yı suçlamaya kadar getirdiler işi.

Tanrılara sunulan kurbanlara, bütün Kuşşara halkının aç gözlerle bakması tuhaftı. Tanrılara sunulan yiyecekleri kıskanır olmuşlardı. Hatta bir keresinde tanrılara sunulan yiyecekleri çalan birisi yakalanmıştı. Cezası çok ağır olmuştu. Bir ayağı bir öküze, öteki ayağı da başka bir öküze bağlanmış ve öküzler ters yöne sürülmüştü. Parçalanan ceset, öldürülen iki öküzle birlikte gömülmüştü. Öküzlerin günahı neydi anlaşılamamıştı. Yasa böyleydi.

ilkbaharın ikinci ayıydı.

Havada yağmur bulutlan dolaşıp duruyordu. Hatti ülkesinde yağmur yağdığı zaman, çok hızlı ve uzun yağar. Öyle çiseleyip gitmez.

Kent halkı korkuyoıdu yine. Yağmur demek şimşek ve yıldırım demekti. Yağmur demek evlerine su dolması demekti.

Fırtına Tanrısı Teşup'a ve İklim Tanrısına adaklar adadılar. Çok fazla yağdırmasınlar yağmuru diye. Yağmur biraz fazla yağsa hemen Fırtına Tanrısı Teşup'a dualar edip adaklar adanıyordu, yağmur dursun diye. Sonra havalar kurak gidip de su sıkıntısı baş gösterince bu kez İklim Tanrısıyla birlikte aynı Teşup'a dualar edilip tam tersine yağmur yağdırması için adaklar adanıyordu.

Teşup'un işi zordu doğrusu.

Oysa İklim Tanrısının işi kolaydı. Kimse ona bereket olmaması için dua etmezdi. Herkes ürünün bereketli olması için dua ederdi.

Yani ona edilen dualar hep tek yönlüydü.

O gün, bütün kent halkı yağmur beklentisi içindeyken kral evinden fırlayan bir haberci bağırmaya başladı:

"Yüce önder, kralımız Pithana öldü."

Herkes donup kalmıştı. Kimse bir tek söz söylemiyor, hareketsiz duruyordu.

Kabilesini, Hurri ülkesi yakınındaki kuraklık ve açlıktan çıkarıp da Hatti ülkesine getiren liderleri, ataları Pithana ölmüştü. Oysa onlar, Pithana yaşlansa da ölmez sanıyordu. Olecekse bile çok daha uzun yaşadıktan sonra ölür diye düşünüyorlardı.

Hiç kimse ötekine içindeki duygu karmaşasını anlata-mıyordu.

Pithana'yı, Başrahip unvanını da üstlenmiş olan, Anıtta toprağa verdi. Rahipler, önce havuz başında ellerini yüzlerini yıkadılar, sonra tapınakta tören giysilerini giydiler, güneş kurslarını alarak çıktılar tapınaktan.

Başlarında Anitta vardı. Düzgün sırayla yürüyerek kral evine geldiler. Arada bir Anitta'nın işaretiyle ellerinde taşıdıkları asaları sallıyorlardı ve asalara takılı güneş kurslarıyla onlara bağlı küçük güneş kurslarının birbirine çarpmasının çıkardığı sesler, sessizliği bozuyordu.

Pithana'nın tabutu evden çıkarılırken haykırmalar, ağlamalar dışarı taştı.

Törenin geri kalan bölümü oldukça sessiz devam etti.

Yaşamı bin bir sıkıntıyla geçmiş önder Pithana, Tanrılar katına çıkmıştı artık. Eski yurtlarındaki kuraklık, göç, yurt bulamamanın sıkıntıları, Kuşşara'ya yerleşim, çevreyi genişletme çabaları, belki çocukluğu dışında bütün yaşamı acılar ve sıkıntılarla geçmişti Pithana'nın.

21

ANİTTA'NIN LANETİ

"Benden sonra kral olacaklardan her kim Hattuşa'yı ye-niden canlandırsa göklerin Fırtına Tanrısı onun belasını versin.

(Anitta)
1
Merdiven büyüğü Anitta, tahta geçecekti.
Daha çok gençti. Oysa Pithana, Hititleri, Hatti ülkesine yerleştirirken orta yaştaydı.
Anitta'nın nitelikleri ve yetenekleri Hititlere önderlik etmeye yetecek miydi? Bunları kimse bilemezdi bu aşamada.
Anitta niçin saray habercisine babasının öldüğünü bağıra bağıra herkese duyurması emrini vermişti? Habercinin iki kişinin kulağına fısıldaması, haberin bütün kentte hemen duyulması için yeterliydi.
Demek ki kral olacağı için mutluydu ve bu mutluluk babasının ölüm acısını bastırıyordu.
Anitta, kavgacı ve otoriter bir görünüm çizmişti hep.
Hatti ülkesinin geleceği, onunla ya çok iyi ya da çok kötü olacaktı. Orta yol yoktu.
Oysa Pithana, içinde yanan Hattuşa ateşine karşın, Hattilerîe kapışmayı göze almamış hep dostlukla çözümlemeye çalışmıştı sorunları. Yalnızca birkaç küçük kenti ele geçirmişti. O da yine dostluk yoluyla. Başlarına kendi adamlarını koymuş ve dönmüştü.
22
Hattuşa kralı Pijusti, bunları duyduğunda küplere binmiş ama kızmaktan öteye bir şey yapmamıştı.
Anitta'nın krallığında bir Hatti-Hitit kapışması kaçınılmaz gibi görünüyordu. Çünkü Anitta, babasını hep Hattuşa'ya sefer yapmaya zorluyor ama ikna edemiyordu. Pithana, henüz Hititlerin yeteri güce ulaştığı kanısında değildi. Gerçi ele geçirdiği ve ele geçirebileceği kentlerden de askerler alarak ordusunu birkaç bin kişinin üzerine çıkarabilirdi ama Hattuşa, ele geçirilmesi zor, sarp bir kentti. Ya da onlar öyle biliyordu.
Bütün kent halkı Pithana'nın sarayına doğru gidiyordu. Evin önünde uzun bir kuyruk olmuştu. İnsanlar içeri girip Pithana için dua ediyor, ailesine ve özellikle de Anitta'.ya başsağlığı diliyordu.
Sırası gelen aynı şeyleri yapıyordu. Dikkatli bir bakış, Anitta'nın gözlerinde üzüntüden çok, gizlemeye çabaladığı vahşi ifadeyi sezebilirdi.
Pithana için edilen dualar bittiğinde, Anitta, Yaşlılar Meclisi'ni topladı.
Pithana'nın ölümünden bir ay sonra Anitta, resmen krallığını ilan etti.
. Kuşşara'daki büyük kayalıklara Anitta'nın, Fırtına Tanrısı Teşup'un elinden taç giyerken resmi kazındı. Taş ustaları bu resim için günlerce uğraştı. Altına da Anitta'nın adı yazıldı.
Bir hafta sonra Anıtta, Yaşlılar Meclisi'ni yeniden topladı. Toplantı gün batışına kadar sürdü. Kuşşara halkı merak içindeydi. Merakları toplantıdan sonra da sürmeye devam etti. Çünkü ne görüşüldüğü halka açıklanmadı.
Ertesi gün Anitta komutanlarını topladı. O görüşme de çok uzun sürdü. Yine hiçbir şey açıklanmadı.
23
Kral, Yaşlılar K4eclisi'ne danışarak kararlar alıyordu. Ne var ki halka bu kararlar açıklanmıyor, yalnızca karar sonrasındaki eylemlerden, toplantılarda ne kararlar alındığı çıkarılabiliyordu.
Kuşşaralılar, kralları Anitta'nm komutanlarla yaptığı toplantıdan bir savaş hazırlığına girişileceğini tahmin edebiliyorlardı.
Kentte dedikodu almış başını gitmişti. Kimileri Hattu-şa'ya saldırı hazırlığı yapılacağını konuşuyor, kimileri yakın kentlere saldırı

düzenleneceğini anlatıyordu. Kentte mal kıtlığı bu sıralarda başladı. Savaş dedikodusu alıp yürüyünce insanlar ihtiyaçlarından fazla mal almaya ve stokiamaya başladılar. Tahıl depolan boşalmaya, buna karşılık evlerdeki kilerlerde bulunan tahıl miktarları artmaya başladı. Yavaş yavaş kentte fiyatlar da yükselmeye yüz tuttu. îlk kez fiyatlara sarayın müdahalesi gündeme geldi. Kralın emriyle fiyat artışları yasaklandı.
Hitit ordusu küçük bir orduydu. Ama güçlüydü. Sürekli hazır tutuluyordu. Kendilerine toprak verilenler, herhangi bir savaş halinde krala asker vermekle yükümlüydüler. Aksi takdirde topraklan ellerinden alınıyordu. Kentin hemen dışındaki alanlarda askeri çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Kargılar sert taşlarla bileniyor, uçları sivriltiliyor, yeni oklar hazırlanıp deri sadaklara dol-d uru luyordu.
Bütün bir yaz aşağı yukarı bu hazırlıklarla geçti. Artık ordu, savaşa tam anlamıyla hazırdı.
Askerler arasında konuşulan tek şey Hattuşa'ya savaşmaya gidileceğiydi. Peki kaç kişilik bir orduydu Hattuşa ordusu? Kimse bilmiyordu.
Bir tek kişi hariç: Anitta.
Kral, Hattuşa'dan gelen bir casusu dinlemekle meşguldü o sırada. Hattili bir tüccar Anitta'nm paralı casusuydu. Onun anlattığına göre Hatti ordusu, Hitit ordusunun

yarısı kadardı. Kentin sıkı bir kuşatma ve ardından gelecek bir saldıaya dayanma gücü yoktu.
İki gün sonra ordunun Neşa'ya doğru harekete geçeceği bilgisi geldi. Kimse inanamadı.
Neşa zaten Hititlere bağlı değil miydi? Orayı Pithana almamış mıydı? O zaman akıllarına geldi, orduda başka kentlerden derlenmiş askerler vardı ama Neşa'lı hiç yoktu.
Sora sora öğrendiler ki Neşa, Ullama, Harkimaş, Zal-puvaş ve Şalatıvasa kralları, Pithana'nın ölümünü fırsat bilip, Hititlere ödedikleri haraçları ödememek için isyan etmişlerdi.
Şaşkınlık vardı ama sıkıntı yoktu. Yönlerini öğrenmenin rahatlığı sarmıştı ruhlarını. Yalnız bu seferin umduklarından çok daha uzun süreceğini anlamış oldular.
Gidiş kolaydı. Ya dönüş? Kimse için savaştan dönüş garantisi yoktu. Komutanlar kolay bir savaş olacağını söyleseler bile.
5
Komutanlar askerleri sıraya soktular. Son kez silahlan ve malzemeyi denetlediler. Ve yola çıkıldı.
Atlı arabalar silah, erzak ve suyla yüklenmişti. Yalnızca en önde yürüyen grup, ani bir saldırıda hemen karşılık verebilmek için silah taşıyordu. Arkada yürüyenlerin silahlan arabalardaydı. Belirli aralıklarla kısa bir mola veriliyor, arka sıradaki grup, silah kuşanıp öne geçiyor, öndeki grup silahlarını arabalara yükleyip en arkaya geçiyordu. Böylece askerlerin yürürken mümkün olduğunca az yorulmaları sağlanmaya çalışılıyordu.
Geceleri ormanlık yerlerde ordugâh kuruluyor ve yemek yendikten sonra nöbetleşe uyunuyordu.

Böylece günler geceleri geceler günleri kovaladı. Hiçbir kentte ciddi bir direnişle karşılaşmadılar. Bütün kentler birbiri ardına ele geçirilip Kuşşara krallığına bağlandı. Ele geçen kentlerin halkları, Pithana'nın Asurlu tüccarlara yönelik sert uygulamasından öylesine mutluydu ki

Hititleri kurtarıcı gibi karşılıyordu. Böylece kent kralları, halklarını, Hititlere karşı bırakın savaşa, ciddi bir direnişe bile sokamıyordu.
Bir koca ay bu seferlerle geçti. Anıtta, Neşa'yı yeniden ele geçirince başkent yaptığını ilan etti.
Hattuşa dışında bütün kentler ele geçmiş, isyanlar bastırılmıştı. Anitta'nın ünü bütün Hattı ülkesini tutmuştu. Anitta, kendisine karşı en çok direnen Zalpuvaş Kralı Huzziya'yı Neşa kentine getirip orada esir etmişti.
Anitta yazmanları çağırıp bir tablete şöyle yazdırdı bu olayı:
"Zalpuvaş Kralı Huzztya, Tanrımız Şiu'yu Neşa'dan Zalpuvaş'a kaçırmıştı. Ben, Büyük Kral Anitta, Tanrımız Şiu'yu, Zalpuvaş'tan Neşa'ya geri getirdim. Zalpuvaş Kra-> h Huzziya'yı da Neşa'ya canlı olarak getirdim."
İlerleyişleri hemen hemen hiç kayıpsız sürüyordu. Son hedef Hattuşa idi. Yürüyüşlerinin sonunda bir öğlen zamanında uzaktan sisler içinde Hattuşa görünmüştü. Silik bir görünüşü vardı. Hayallerde canlandırıldığı kadar büyük değil miydi ne ? Yine de sağlam bir kent gibi görünüyordu.
Anitta, komutanlarını çevresine topladı ve bir süre görüştükten sonra emirler verildi.
Kente fazla yaklaşılmayacak ama denetim altına alınması sağlanacaktı. Kentin hemen güney tarafındaki ormanlıkta saklanılacak, sabahın ilk ışıklarıyla kente yaklaşılacak ve kuşatma başlayacaktı. Böylece kentin yaşam
damarları kesilmiş olacaktı. Komutanların söylediğine göre birkaç haftalık kuşatmadan sonra kente tek noktadan saldırılacaktı.
Sabahın ilk ışıklarıyla toparlandılar.
Hep birlikte Tanrılara dua ettiler. Savaşı kazanırlarsa onlara kurbanlar keseceklerine sözler verdiler ve silahlarını kuşandılar.
Saflar halinde dizildiklerinde Anitta geldi karşılarına.
Nefes bile almıyorlardı.
"Askerlerim," dedi, "yıllar yılı ta babam Pithana'nın krallığının ilk gününden beri Hattuşa'nm hayaliyle yaşa-dik. Hattuşa'yı alacağız."
Anitta devam etti:
"Tek amacımız var. Hattuşa krallığını ele geçirmek, Hattuşalıları esir etmek ve Hitit egemenliğini Hatti ülkesine yaymak."
Anitta devam etti:
"Askerlerim. Hattuşa'nm bütün zenginlikleri bizimdir. Kenti ele geçirdikten sonra yağma serbest olacaktır. Benim hakkımı, Kuşşara'nın hakkını ayıracağım ve gerisi sizlerin olacak. Komutanlarınızdan emir almadan yerinizi terk etmeyeceksiniz. Kuşatmamız tamamlandıktan sonra saldırı emrini ben vereceğim. Kimseyi gereksiz yere öldürmeyin. Sağ kalsınlar ki esir alalım. Kuşşara'nın köleye gereksinimi var."
Bu sözler bir heyecan dalgası yarattı. Şimdiye dek hep küçük kent devletlerini ele geçirmişlerdi. Ele geçen şeyler de çok değerli değildi, ilk kez daha büyük bir kent devleti vardı karşılarında.
Hattuşa'yı kuşatmaya başladılar.
Kuşatma birkaç saat sürdü.
Kalenin surlanndaki gözcüler yalnızca Hititleri izlemeye çalışıyorlardı. Kente giriş çıkış mümkün değildi artık. Bütün çevre denetim altına alınmıştı.
26
27
Kuşatmayı günlerce sürdürdüler.
Karşılıklı gözetlemeler dışında Hitit askerlerinin, Hat-tileri sınamaya yönelik sınırlı saldırıları oldu. Hattuşa as-kerlerinin sayıca az

olmalarının yanısıra silahlarının da çok gelişmiş olmadığı bu saldırılara verdikleri yanıtlardan anlaşılıyordu.
On beşinci günün sonunda kentin açlıktan kırıldığı haberi gelince Anitta saldın emrini verdi.
Fırtına Tanrısı Teşup yardımlarına gelmişti. Akşam üstü büyük bir fırtına koptu. Kenti savunan Hatti askerleri fırtınadan çok etkilendiler.
Gece yarısına doğru kent ele geçmişti.
Hititlerde yalnızca beş ölü vardı. Oysa Hattilerden en az 30 kişi ölmüştü.
Savaşın en üzücü tarafı Hitit komutanlarından birinin atılan okla ölmüş olmasıydı. Anitta'nın en sevdiği ve değer verdiği komutandı ölen.
Anitta, komutanın ölümünden çok etkilenmişti. Uzun süre konuşmadan öylece durdu. Sonra şaşkın ve üzgün gözlerle çevresine bakındı.
Kentte yağmalanacak pek bir şey yoktu.
Herkes şaşkındı.
Hititlerin gözlerinde büyüttükleri kent, düşük kalitede evler, birkaç tapınak ve otlarla kaplı uyduruk bir kentti. Silo olarak kullanılan çukurlar bile boştu.
Asurlu tüccarlar neredeyse bütün ürünü borca karşılık alıp gitmişlerdi.
Hatti tapınağında tanrılara sunulmuş kurbanlar dışında değerli bir şey yoktu. Onları da alamazlardı zaten. Çünkü Hatti tanrılarını uzun süredir kendi tanrılarının arasına katmışlardı.
Anitta'nın son umudu kralın eviydi. Ne yazık ki orada da pek bir şey yoktu. Uç beş değerli eşyayı Anitta aldı.
28
Diğerlerine bir şey düşmemişti.
Anitta, kralın sarayından çıktığında sinirden kudura-cak hale gelmişti. Komutanları onu teskin etmeye çalışıyorlardı.
Yanındaki komutana dönüp dedi ki:
"Tanrılara armağan olarak söz verdiğimiz kurbanların karşılığı bile yok bu kentte. Lanet olsun. Babam, yüce Kral Pithana'nm bütün yaşamı bu kenti almak düşüyle geçti. Şu hale bak."
Sonra, falcı başını çağırdı yanma. Kenti ne yapması gerektiğini danıştı ona.
Falcı başı, üzerinde Kral Anitta yazdı bıçağını istedi ¦ondan. Anitta bıçağını belinden çekti ve yanındaki falcıya verdi. Falcı, bıçağı az ötedeki ağaca saplayıp bir tahta parçası kopardı. Tahta parçasını eline alıp sıktıktan ve bir şeyler mırıldandıktan sonra Anitta'nın önüne geldi ve parçayı dümdüz gökyüzüne fırlattı.
Tahta parçası Anitta'nın sol ayağının olduğu tarafa düşmüştü.
Falcı, onun kulağına bir şeyler fısıldadı.
Anitta başını salladı ve sonra komutanları toplayıp kentin sabah ışıklarında yakılmasını ve yerlere yaban otları ekilmesini emretti.
Bu karan askerler arasında şaşkınlıkla karşılandı.
Onlar, her şeye karşın Hattuşa'ya yerleşme kararı çıkacağını bekliyordu.
Anitta, biraz durakladıktan sonra esir olarak ele geçirilen kent kralının öldürülmesini emretti.
Hititler geceyi savaş esirleriyle birlikte Hattuşa'da geçirdiler. Hatti kızları, Hitit askerleri tarafından paylaşılmıştı. Hatti halkı fırtınadan ve korkudan titreşiyordu.
8
Anitta'nın adamları, Hattüerin en güçlülerini çalıştırmak üzere esir aldı. Bir bölümü kent düşmeden önce
uzaklara kaçmıştı. Sağ olarak geride kalanlar kaderlerine terk edildi.

Kaderine terk edilen Hattiler, kentten göç etmeye başlamışlardı. Son grup da ayrıldıktan sonra kent ateşe 4ı verildi.
f ı Yangın bir süre sonra bitti.
'?, Bu kez Anitta'nın emrine uygun olarak yerlere yabani
otlar ekilmeye başlandı. Bu işlem bütün gün sürdü.
Geriye dönülüyordu.
Dönerken arkalarına bakıyorlardı.
Yağma umutlan yok olmuştu.
Üstelik Hattuşa, aslında çok iyi korunabilecek ve yer-leşilebilecek bir yer olduğu halde, Anitta'nın inadı yüzünden bu fırsat kaçırılmıştı.
Hattuşa, yangına ve yabani otlara terk edilmişti artık.
Hititler, kentte kalan Hattilerin yakındaki diğer Hatti kentlerine sığındıklarını sonradan öğrendi.
Yola devam ettiler.
Dönüşleri sanki zafer kazanmış değil de yenilmiş bir ordunun dönüşü gibi oldu.
Oysa Pithana'nın ölümünden sonra ortaya çıkan bütün Hatti ayaklanmaları bastırılmış, Kuşşara Kralhğı'nın sınırları genişletilmişti. İlk kez Orta Hatti ülkesinde kent krallıkları bu kadar yaygın biçimde bir araya getirilip tek krallık çevresinde toplanıyordu. Kuşşara Krallığı Hatti ülkesinin en büyüğüydü artık.
Ama yine de kimsenin ağzını bıçak açmıyordu.
Çünkü yıllar boyu yerleşmeyi düşledikleri Hattuşa, Kuşşara'dan çok daha küçük, bakımsız ve ilkel bir kentti.
Hayalleri yıkılmıştı.
Dönüş yolu çok daha hızlı tamamlandı. Çünkü bilinmeyene değil bilinene yolculuk yapılıyordu. Yine küçük ve sakin.Kuşşara'ya dönüyorlardı.
Kente girişte zafer hazırlıklarıyla karşılandılar.
Anitta kendisini karşılamaya gelenleri elleriyle itti ve
doğruca sarayına gitti.
Kuşşarahlar da şaşırmıştı. Kısa sürede bütün kent, yıllar yılı yerleşmeyi düşlediği hayal kenti Hattuşa'nın alev alev yakıldığını konuşmaya başlamıştı.
Anitta üç gün boyunca sarayından çıkmadı.
Dördüncü gün sarayından çıkıp doğruca tapınağa gitti. Yanında yazıcılar vardı.
Anitta söyledi onlar yazdılar:
"Hattuşa kenti açlıktan kırılınca, Tanrım Şiu, onu Taht Tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti. Ve ben Hattuşa'yı fırtınalı bir gecede aldım, ne var ki burada elime geçen bir şey olmadı. Kenti yaktıktan sonra yabani otlar ektirdim. Benden sonra kral olacaklardan her kim, Hattuşa'yı yeniden canlandırırsa göklerin Fırtına Tanrısı onun belasını versin."
Hemen ardından Neşa'yı başkent ilan ettiğini açıkladı Kuşşaralılara. Yakında oraya taşınacaktı. İsteyenler onunla gidecekti. Herkes Hattuşa'ya taşınılacağım düşünürken, Neşa'nm nereden çıktığı anlaşılamamıştı.
10
Hattuşa'da yaşanan hayal kırıklığına karşın Anitta, artık Hatti ülkesinin en büyük kralıydı. Öteki kent kralları ona bağlıydılar. Toprakları Anitta'nındı. Ne zaman asker istese vermek zorundaydılar. Ayrıca Kuşşara'ya ürünlerinin bir bölümünü vergi olarak veriyorlardı.
Onun için de kendisini Krallar Kralı olarak adlandırdı. Bütün yazışmalarına "Ben Kuşşara'lı Anitta, Hattinin efendisi, Krallar Kralı" diye başlar oldu.

Babası Pithana zamanında zayıflamaya başlamış olan Hatti egemenliği bitmiş, Hitit egemenliği dönemi başlamıştı.
Anitta'nın Hattuşa'yı ele geçirmesiyle birlikte Asur
ticaret sömürüsü de sona erdi. Herkes mutluydu. Asurlu tüccarlar, Hatti ülkesine gelmeyi sürdürüyorlardı. Ama artık borca dayalı iş yapmak yoktu.
Hatti kent devletleri ele geçirildikten sonra Kuşşara Krallığı'nda gözle görülür bir gelişme yaşanmaya başlamıştı.
Bir kere savaş dönemi önemli ölçüde kapanmış, insanlar tarlalarına, işlerinin başına dönmüşlerdi. Üretim artmaya başlamıştı.
Sonra Hatti devletlerinden vergi olarak gelen ürünler ve eşyalar hiç de küçümsenecek bir miktarda değildi.
Varsın Hattuşa yakılıp yıkılmış olsun. Varsın oraya yerleşmek lanetlenmiş olsun. Hititlerin refahı gözle görünür biçimde artıyordu.
Bu yeterdi.
a
LABARNA
"Ve ülke çok küçüktü. Hangi tarafa sefer açsak hemen güçlü bir düşman ordusu yolu kesiyordu"
(Labama)
1
Anitta'nm ölümünden sonra kral olan Tuthaliya'5 zamanında Hattuşa yeniden inşa edilmeye başlanmış ve ilk yerleşim o zamanda geçekleşmişti.
Tuthaliya ve ondan sonra kral olan Pusarruma16 Kuşşa-ra'lı Anitta'nın lanetine karşın Hattuşa'yı yeniden kurmuşlardı.
Bu kralların zamanında Panku," iyiden iyiye güçlenerek kralın seçiminde daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştı.
Kim ne derse desin Hitit devletinin gerçek kurucusu Labama'dır.18
Büyükler Büyüğü, Krallar Kralı, Kanun Koyucu Labar-na.
Ünü bütün Hatti ülkesini tutmuştu.
Labarna'nın" karısı Tavananna20 idi. Labarna kadar o
15. 1. Tuthaliya. MÖ 1740/1710 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
16. Pusarruma hakkında çok az bilgi var elimizde. MÖ 1710/1680 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
17. Kentlerde Yaşlılar Meclisi vardı. Başkent Hattuşa'da ise Panku. Panku, bir çeşit Soylular Meclisi idi.
18. Labarna'nın MÖ 1680/1620 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
19. Sonraki krallar Labarna adını tıpkı Roma'daki Sezar gibi adlarının örtüne bir unvan gibi koymaya başladılar.
20. Sonraki baş kraliçeler Tavananna adını unvan olarak kullanmaya başladılar.
.34
da ünlüydü. Pek çok belgeye ikisinin mührü de basılıyordu.
Labama, başkent Neşa'da Hitit tahtına çıktığında çevredeki eski Hatti devletlerinin çoğu, çoktan Hititlere bağlanmıştı.
Ama ülke hala çok küçüktü. Ya da giderek büyüyen Hitit gücüne göre küçük kalıyordu.
İlk işlerinden birisi Hattuşa'yı yeniden inşa etmeye başlamak oldu, Sonra da oraya taşınma kararı aidi.21
Neşalılann büyük bölümü onu izlemiş, bir bölümü ise evlerini ve tarlalarını bırakmayı göze alamayarak Neşa'da kalmayı tercih etmişlerdi.
Hattuşa, her geçen gün daha da gelişiyordu.
Labama tahta çıkar çıkmaz Panku'nun kıdemlileri ona "Kalemiz olursa o zaman bütün ülkeler Hattuşa'ya boyun eğerler," demişti.

Labarna bu öğüdü dinledi. Kendi sarayını kaya üzerine inşa ettirirken Hattuşa'yı da surlarla çevirmeye başladı.
Surların belli yerlerine kapılar yapılıyordu. Kente giriş yalnızca bu kapılardan olacaktı.
Hattuşa, her geçer gün daha fazla güçleniyor fethedile-mez bir kente dönüşüyordu.
Ama ülke henüz çok küçüktü.
Labarna bu durumdan şikâyetçiydi. Saray yazmanına yazdımıştı bu şikâyetini.
Şöyle yazılı tablette, Labarna'nın şikâyeti:
"Ve ülke çok küçüktü. Hangi tarafa sefer açsak hemen güçlü bir düşman ordusu yolu kesiyordu."
Bu sıkıntıya karşın Labarna, bıkmadan usanmadan çevre ülkelere seferler yapmaya devam etti. Uzun ve sıkıntılı seferlerden hep başarılarla döndü Hattuşa'ya.
21. Hattuşa'ya ne zaman taşınıldığı kesin değil. L.abarnıı döneminde taşınıldığı ve I. Hattuşili döneminde başkent olduğu görüşlerden yalnızca birisi.
Bütün küçük krallıkları kendine bağlamayı başardı ve büyük bir siyasal birlik oluşturdu.
Sonuçta gerçek Hitit Krallığı kurulmuş oldu. Labar-na'nın bu kadar başarılı seferler yapmasında savaş arabalarının geliştirilmesi büyük rol oynadı.
Bir yandan seferler düzenlenirken bir yandan da pek çok yeni buluş yapılıyordu.
Bunlardan ilki koni biçiminde, kilden yapılma su borularıydı. Önce yumuşak kilden yapılıyor sonra pişirilerek sertleştiriliyordu. Yan taraflarında delikler ve çıkıntılar vardı. Bir koninin sivri ucu ötekinin geniş «cundan sokulduğunda delikler ve çıkıntılar birbirine denk gelip kilitleniyor ve böylece boru uzuyordu. Bu boaılar tepeye taşınıyor, dereden aşağıya kadar döşeniyordu. Derenin akıntısına verilen borunun ucundan su aşağıya Hattuşa'nın havuzlarına akmaya başlıyordu. Havuzlar dolunca, en üstteki boru akıntıdan çıkarılıyor fazla su gelmesi önleniyordu. Bu buluş, Hitit kadınlarını dereye kadar gidip su taşımaktan kurtarmıştı. Hitit kadınları mutluydu. Labarna, bu boruyu akıl edip döşeyen mimara iki at ve altından Hitit güneşi hediye etmişti.
Hattuşa'nın iman bir yandan sürüp gidiyordu.
Büyük tapmak tamamlanmış kent surlarla çevrilmişti.
Kral sarayı, kentin yan tarafında yükseliyordu.
Bazı günler karum daha bir canlanıyor, başka kentlerden gelenler de mallarını satabiliyorlardı.
Hattuşa, Hatti ülkesinin en ünlü kenti olmuştu.
Anitta'nın laneti tutmamıştı.
Bu sıralarda taş bloklar üzerinde yaslanarak duran kapıların yerine bloklara oyulmuş deliklere geçirilerek dönen kapılar takılmaya başlandı. Taş blokları, kapıların döneceği tahta kapıların bağlantılarının geçeceği biçimde delmek gerekiyordu. Bunu o
zamana dek düşünmüş olsalar da beceremememişlerdi.
Bir gün iki kardeş izin^lıp Labarna'nm huzuruna çıktılar. Ellerinde bronzdan yapılmış bir boru, uzun ve kalın bir ip ve bir tahta kaide vardı.
iki kardeş, heyecanla taş bloklara tahta kapı kaidesinin girmesini ve döndürülmesin! sağlayacak bir buluşları olduğunu anlattılar. Büyük olanı:

"Yüce Kralım," dedi, "izniniz olursa bunun çalışmasını size göstermek istiyoruz."
Labarna onlara göstermelerini işaret etti. Herkes İlgiyle bekliyordu neler olacağım.
İki kardeş yanlarında getirdikleri küçük bir taş bloğun iki tarafına karşılıklı oturdular. Tahta kaideyi koyup bronz boruyu kaidenin arasından taş bloğa oturttular. Sonra kalın ipi iki ucunu karşılıklı açıkta bırakacak biçimde sardılar. Ve başladılar karşılıklı olarak ipi.çekip bırakmaya. Arada bir durup daire biçiminde oyulan ye.'e. kum ve su döküyorlar, böylece bakır borunun daha kolay kaymasını sağlıyorlardı. Bir süre sonra taş blokta bir oyuk oluşmuştu. Ne var ki ortadaki parça duruyordu.
"O kalan parçayı nasıl çıkaracaksınız?" diye sordu Labarna'nm başdanışmanı.
İki kardeşin büyüğü güldü:
"Onu en sonunda kırarak çıkaracağız."
Doğrusu müthiş bir buluştu bu.
Labama iki kardeşi kutladı.
Onlara birer at ve birer gümüş kupa hediye edilmesi emrini verdi. Sonra onlara döndü:
"Bu buluşunuzu öncelikle tapınaklara uygulayın sonra sırasıyla diğer binalara uygulamaya başlarsınız," dedi.
İki kardeşin mutluluğu gözlerinden okunuyordu.
Bir süre sonra kapılar taş bloklar üzerinde dönerek açılmaya başlamıştı.
Hitit uygarlığı giderek gelişiyordu.
Bu gelişme, Hatti ülkesindeki bütün kent devletlerinden çok daha hızlıydı.
Labarna döneminin en büyük buluşu kuşkusuz altı çubuklu iki tekerlekli hafif savaş arabasıydı.
Hafif savaş arabasını öteden beri biliyor ve kullanıyordu Hititler. Ama bu öncekilere benzemiyordu. Çok daha iyi yapılmış iki tekerleğe oturan daha hafif ve kıvrak bir arabaydı.
Bu yeni tekerlekler, savaş arabalarına inanılmaz bir hız ve manevra yeteneği veriyordu.
Piyade ordusunun yanında artık at arabalı büyük bir ordusu vardı Hititîerin.
Bu arabalarla gidilen her savaşta düşmanı dehşete düşürüyordu Hitit Kralı.
Savaş arabalarına üç asker binebiliyordu: İlki atlan sürüyor, ikincisi ok ve mızrak kullanıyor, üçüncüsü de kal-kanıyla diğer ikisini koruyordu. Yenilmez bir armada olmuştu Hitit ordusu.
Düşmanların çoğu Hitit ordusunun geldiğini duyunca silah bırakıp teslim olmaya başlamıştı.
Labarna'nm ününe ün katıyordu bu arabalı askerler. Savaş zamanında sivri şapkasını giyip arabasına binip de ordusunun başına geçtiğinde, Labarna'nm tanrılardan hiç farkı kalmıyordu.
Zaferden zafere koşturdu Hititleri Labarna. Yalnızca Hatti ülkesinde değil Babil ve Asur ülkesinde bile bir efsane gibi anılmaya başlanmıştı adı.
Bir tek seferi pek parlak geçmemişti. Uzun süreli kuşatmaya karşın Labarna, Halpa22 kalesini ele geçiremedi ve bu seferden yorgun ve hasta döndü.
Yaşlanmıştı artık. Kendi yerine tahta çıkacak olan kralı belirleyip Panku'ya bildirdi. Bu, oğlu Hattuşili'ydi.2'

Altı ay sonra Labarna öldü.
22. Halep
23. I. Hattujili. MÖ 1650/1620 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
Cenaze töreni çgk görkemli oldu. Neşa'dan ve diğer bütün Hitit kentlerinden insanlar cenazeye gelmişlerdi.
Ölümünden bir ay sonra Hattuşili tahta oturdu.
Asıl adı başkaydı. Kral olunca önce Kuşşara'lı ya da Neşa'lı değil de Hattuşa'lı olduğunun kanıtı olsun diye Hattuşili adını aldı. Sonra onun önüne babası Labar-na'nın adını ekledi: Labarna Hattuşili. Babasının saygın adını almıştı. Amacı onun ününü sürdürmek ve ondan kuvvet almaktı.
41
HATTUŞİLİ'NİN VASİYETİ
"Sarayın zenginliği, alan kupalar, halkın bulamadığı yiyecekler seni şaşırtmasın. Yiyeceğin ekmek, içeceğin su olmalı. Şarap içmeyi ancak yaslandığında düşün."
(Hattuşili'nin Murşili'ye öğüdünden)
Labarna'nın yarattığı efsane, Hattuşili'nin önünü açıyordu.
Çevredeki bağlı krallıklarla ilişkileri pekiştirdi. Korkulan olmamıştı. Yeni krala isyan eden kent devleti yoktu.
O da kendini Hattuşa'nm imarına verdi. Hattuşa, artık yaşayanlara küçük gelmeye başlamıştı. Hattuşa'yı büyütmeye başladı.
Yukarıda, kentin dışında yeni yerleşim alanları inşasını başlattı.
Böylece kent ikiye ayrılmış oldu: Aşağı Kent, Yukarı Kent.
Yukarı Kent hızla tamamlanıyordu. Ama korunması yoktu. Bu kez yeni bir sur yapımına başlandı. Aşağı Kenti saran sur Yukarı Kenti de içine alacak biçimde uzatılmaya başlandı.
Bir yandan Hattuşa'nın imarına devam edilirken bir yandan da at yetiştiriciliğinin geliştirilmesine yönelinmiş-ti. Mitanni Krallığı'nda adı çok duyulmuş bir Hurri24 olan Kikkuli'yi davet edip Hattuşa'ya getirtmişti Hattuşili.
24. Hititler zamanında Suriye bölgesinde hüküm süren Hurriler, sonradan Mitanni Krallığı'nın kurucusu oldular.
Kikkuli, at yetiştiriciliği ve binicilik konusunda bilinen en büyük ustaydı.
Aylarca kentte kaldı Kikkuli ve birçok usta yetiştirdi.
At yetiştirme ve binicilikte ustalıkları doruğa çıkmıştı Hititlerin.
Kikkuli bildiklerini anlatıp yazdırdı. Bu tabletler okullarda at yetiştiriciliği ve binicilik sanatı adlı derste okutuldu hep.
Bir süre sonra Hintlilerin at yetiştiriciliği ve binicilik konusundaki başarıları Hatti ülkesinde efsane gibi anlatılmaya başlandı.
Labarna'nın Halpa sefcrindeki başarısızlığının öyküsünü çok dinlemişti Hattuşili.
Babası onu bu sefere götürmeyip Hattuşa'yı emanet etmişti. Labama'nm hastalığını ve ölümünü bu başarısızlığa bağlıyordu Hattuşili. O nedenle kendisi bu seferi yenilemeye ve Halpa sorununu kökünden çözmeye kararlıydı.
Ordusunu toparlamaya başladı.
Egemenliği altındaki kent devletlerinin krallarına haber saldı. Onlardan asker hazırlamalarını istedi.
Hazırlıklar tamamlanınca Halpa üzerine sefere çıktı.
Bütün Hattuşa kenti merak içindeydi. Labarna'nm alamadığı Halpa kentini Hattuşili alabilecek miydi acaba?
-

Bu kadar güçlü bir kentin mal varlığı da güçlü olmalıydı. Kent alınırsa kim bilir ne kadar zengin bir savaş ga-nimetiyle dönülecekti? Sonra bir süredir savaş esiri de gelmemişti Hattuşa'ya. Oysa Hattuşa büyüyor, köle gereksinimi artıyordu.
Bir süre sonra Halpa kalesinin düştüğü haberi geldi Hattuşa'ya. Üstelik savaşın ganimeti boldu, esirler sağlıklı ve güçlüydü habere göre."
44
Üç gün, üç gece bayram yapıldı. Tanrılara kurbanlar su-nuidu. Kentte herkes şaraptan sarhoş olmuştu. Büyük sevinç yaşanıyordu.
Ordu Halpa seferinden döndüğünde yüzlerce insan on-lan karşılamak üzere Hattuşa'dan dışarılara kadar çıkmıştı.
Ordunun başında Hattuşili'yi göremeyen Hititler, büyük bir kaygı içine düştüler.
Hattuşili ağır hastaydı.
Ortada bir arabada yatıyordu. Hekimler ilaç vermişlerdi. Uyuyordu.
Hitit'ler öldüğünü zannederek ağlamaya başlamışlardı. Ölmediğine zorla ikna oldular.
Hattuşili, doğruca kayalığın üstündeki sarayına götürüldü. Yatağına yattı ve o yataktan çok az çtkabildi.
Ama bilinci yerindeydi. Yalnızca ayağa kalkamayacak kadar halsiz ve yorgun görünüyordu.
Yoksa Halpa kenti, Labarna'dan sonra Hattuşili'nut Jfc mi sonunu hazırlamıştı?
Panku üyeleri her hafta ziyaretine gidip talimatlarını alıyorlardı.
Hattuşa'da dedikodular yayılıyordu her gün. Ailesi Hat-tuşiîi'ye iyi bakmıyordu.
Söylenenlere göre Kraliçe Haştiyar ve oğlu Labarna, onunla ilgilenmiyor, isteklerini yerine getirmiyor, hatta bir an önce ölmesini ister gibi davranıyordu.
Genç Labama tahta oturmak için sabırsızlanıyor, annesi Kraliçe Haştiyar ise bir an önce ana kraliçe olarak oğlu Labarna'yla birlikte ülkenin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmak istiyordu.
Hastalığının ilerlediği günlerden birinde başdanışmanını çağırdı yanına Hattuşili. Başdanışman odaya girdi ve
25. Hattuşili'nin Haipa'yı alamadığı sadece yendiği görüş mevcut. Haipa'yı gerçekten alıp yakıp yıkanır. I. Murşili olduğu biliniyor.
45
i
saygıyla eğildi.
"Bu söylediklerimi iyi dinle ve aklında tut. Onları hemen tablete yazmanı istiyorum," dedi ve başladı anlatmaya.
Anlatması bittiğinde:
"Panku'yu yarın sabah toplantıya çağır. Onlara bu hitabemi okuyacağım," dedi.
Hattuşili'nin sözleri bitmişti.
Biraz nefeslendi ve son cümlesini söyledi:
"Bunu yaz ve altına mührümü bas."
Başdanışman ne kadar deneyimli olsa da Hattuşili'nin anlattıkları karşısında donmuş kalmıştı.
Kralın, oğlu genç Labarna'yı sevmediği, Labarna'nm, anası Haştiyar ile bir olup, entrikalar çevirdiği biliniyordu. Ama Hattuşili'de bu kadar büyük bir nefret oluştuğunu kimse bilmiyordu doğrusu.

Başdanışman, sarayın içinde en çok zaman geçiren kişilerden olduğu halde genç Labarna'nm tahttan reddedilecek kadar büyük nefret yarattığının farkında değildi.
Kral gözlerini kapamıştı.
Bu danışmana çık demekti. O da öyle yaptı ve sessizce çıktı.
Koridordan geçerken kafası karmakarışıktı. Ona kalırsa genç Labarna'ya biraz haksızlık ediyordu Hattuşili. Çünkü genç Labama, anasının etkisinde kalmış ve onun baskılarıyla babasını ihmal etmişti. Ama yapacak bir şey yoktu.
Ertesi günün sabahında Panku toplanmıştı.
Hattuşili, elinde başdanışmanın yazdığı tabletle içeri girdiğinde herkes saygıyla ayağa kalktı.
Hattuşiîi, baş köşeye oturdu ve başladı tabletleri oku-
26. Hattuşili'nin vasiyeti için bkz. Akurgal (1995), Alp (2000) Ceram (1994) ve Bryce (1999).
"Ben hastayım artık. Çok yaşamayacağımı hissediyorum. Size yerime geçecek kral olarak oğlum Labarna'nm adını vermiştim. O tahta çıkacaktı. Ben onu yücelttim. Onun üzerine titredim. Ama bu çocuk hastalığım süresince bana hep kötü davrandı. Kalpsiz bir insan gibi. Ben onu yanıma çağırıp neden böyle davrandığını sordum. Defalarca sözler vermesine karşılık hep anası olacak o yılanın ve kardeşlerinin sözünü dinledi. Anası ve kardeşleri, ona hep yalan bilgiler taşıdılar. Ben, kralınız Hattuşili bunları kulaklarımla duydum.
Ve artık yeter diyorum. Madem onlar savaş istedi ben de onlara savaş açıyorum. Ona dedim ki sen artık benim oğlum değilsin. Bunu duyunca anası ağlayıp sızladı. Bana karşı sevgi beslemeyen bu çocuk nasıl olacak da Hattuşa'ya sevgi besleyecek? O hepimize karşı nefret doludur."
Hattuşili burada durdu. Bir yudum su içti.
Panku'da ses çıkmıyordu. Bütün üyeler şaşkınlık dolu bakışlarla ve biraz da korkuyla krallarına bakıyordu.
Kral tabletleri okumaya devam etti:
"Ben, Kral Hattuşili, oğlum Labarna'ya ev, toprak ve yeteri kadar hayvan verdim. Artık o, Aşağı Kentte oturacak ve bir kötülük yapmadığı sürece Yukarı Kente gelebilecek. Evinde sakin oturduğu sürece orada kalabilir. Labarna'nm yerine size torunum Murşili'yi benim yerime geçecek kral olarak takdim ediyorum. O, tahta oturacak. Ona, bir krala gösterilen saygıyı gösterin. Onun yanında olun. Ona destek olun."
Kral hafifçe doğruldu ve meraklı gözlerle baktı Pan-ku'nun en yaşlı üyesine.
Yaşlı üye, öteki üyelere baktı. Hepsi başını sallıyordu.
Yaşlı üye, ötekilerin onayını aldıktan sonra krala dönüp başını salladı. Bu, kralın seçimini onayladıkları anlamına geliyordu.
Murşili'ye döndü Hattuşili ve öğütlerine başladı:
"Bu tableti sana sık sık okusunlar. Bu deneyimi hep

i
canlı tut. Hatti ülkesini şefkatle yönet. Birinin suç işlediğini düşünürsen Panku'nun görüş ve düşüncesini sor. Onlara danış.
Sürekli sarayın içinde yaşa ama alçakgönüllü davran. Sarayın zenginliği, altın ve gümüş kupalar, halkın bulamadığı yiyecekler seni şaşırtmasın. Yiyeceğin ekmek içeceğin ise su olmalı. Şarap içmeyi ancak yaşlandığında düşün. Yaşlandığın zaman iç içebildiğin kadar şarabı."
Hattuşili'nin sözleri ve öğütleri bitmişti.

Panku'da bir fısıldama başladı. Hattuşili elini kaldırıp herkesi susturdu.
Murşili'ye döndü:
"Murşili, ben öldüğümde cesedimi yıka, göğsüne bastır ve öylece toprağa ver beni."
Hattuşili devam etti:
"Artık çok yorgunum. Beni Murşili yatağıma götürsün."
Panku salonunun ağır kapısı ekseni çevresinde dönerek açıldı.
Hattuşili, Murşili'nin kollarında ağır ağır çıktı binadan.
Asa taşıyıcılar önden yolu açıyordu, saray muhafızları arkadan ağır ağır ilerliyordu.
Hattuşili zorlukla arabasına bindi ve saraya doğru yola koyuldular.
Karar duyulduğunda genç Labarna ve onu babasına karşı sürekli kışkırtan annesi Kraliçe Haştiyar öfke seline kapıldı.
Ama yapabilecekleri bir şey yoktu.
Aşağı Kentte kendilerine tahsis edilen eve taşındılar.
Hattuşili bir ay sonra, geride büyük bir krallık bırakarak öldü.
TELİPİNU FERMANI
"Bundan böyle kim, erkek ve kız kardeşlerine kötülük etmeye kalkarsa, siz Panku üyeleri ona kan dökme ile ilğli bu
tableti okumasını söyleyin."
(Telipiıuı)
Sarayın baş içki sunucusu ve Panku'nun üyesi Hantili, Kral Murşili'nin kız kardeşi Harapşili ile evliydi.
Murşili hem kendisine hem de Harapşili'ye iyi davran-mıyordu. Hantili, bu kötüleme ve aşağılamalardan bıkmıştı. Başlangıçtan beri kafasının içinde evirip çevirdiği ama damadı Zidanta'dan başka kimseye açamadığı Murşi-li'yi öldürüp tahtı ele geçirme düşüncesi, Murşili'nin aşağılamalarının doruk noktaya çıktığı sıralarda beyninde iyiden iyiye yer etmeye başladı.
Sonunda bu düşüncesini biraz da çekinerek karısı Harapşili'ye açmaya karar verdi.
Harapşili, onun sözünden çıkmazdı. Ama ne de olsa Murşili, ağabeyiydi. Bu nedenle Harapşili'nin nasıl tepki vereceğini kestiremiyordu.
"Harapşili," dedi Hantili, elindeki şarap kadehini sinirli biçimde evirip çevirirken.
"Ağabeyin Murşili seni de beni de herkesin içinde aşağılayıp, kötülüyor."

"Doğru," dedi Harapşili ve devam etti.
"Onun benim ağabeyim olduğuna hiç kimse inanmıyor. Herkesin alaylarından bıktım usandım. Ne yapacağımı bilemiyorum."
Hantili beklediğinden daha iyi bir yanıt almıştı sorusuna. Bu onu daha da cesaretlendirdi.
"Aslında kral ailesinden olduğuma göre benim kral olmamda bir sakınca yok."
"Evet," dedi Harapşili. Biraz durakladı, sonra devam etti.
"Ama Murşili'nin oğulları var. O ölünce onların en büyüğü tahta geçecek."
"Doğru ama ölümü doğal yoldan olmaz da aniden olursa ben ralıta el koyabilirim."
Bu kez şaşırmıştı Harapşili.
"Yani," dedi kekeleyerek "Sen onu öldürmemizi mi öneriyorsun?"
"Neden olmasın? Onu yok edersek ben tahta geçerim sonra da oğlumuz Pişşeni benim yerime kral olur. Sen de baş kraliçe olursun."
Kısa bir sessizlik oldu. Hantili, bu önerisini yaptığında Harapşili'nin gözlerinde yanıp sönen parıltıyı fark etmişti.

Harapşili bu düşünceye itiraz etmemişti. Yalnızca korkmuş ve şaşırmıştı.
Hantili, Harapşili'ye sokuldu.
Önce ellerini avuçlarının içine aldı. Sonra saçlarını ve göğüslerini okşadı. Bir yandan onu öpüyor, bir yandan da anlatıyordu:
"Sen kraliçe olmaya layıksın. Emrinde nedimeler olmalı. Ben kral olunca sana söz veriyorum bütün kararlan birlikte alacağız. Ülkeyi birlikte yöneteceğiz. Herkes senin ne kadar akıllı bir kadın olduğunu anlayacak ve ağabeyinin bize yönelik aşağılamalarının ne kadar haksız olduğunu görecek." Gece ilerliyordu.
50
Kraliçe olacağının hayali Harapşili'yi giderek daha fazla esir alıyordu.
Harapşili, yavaş yavaş kendisini Hanti-H'ye terk ediyordu. Vücudu Hantili'nindi ama duygulan onu bambaşka yerlere sürüklüyordu.
Hantili, içkinin ve sevişmenin yorgunluğundan sızıp kalmıştı.
Oysa Harapşili'yi uyku tutmuyordu.
Gece geçmek bilmiyordu.
Harapşili, bir sağa bir sola dönmekten kan ter içinde kalmıştı.
inceden inceye vicdanının sızladığını duyuyor, ne kadar düşüncesini kraliçelik döneminin mutlu günlerine çevirmeye çalışsa da vicdanının sesini susturamıyordu.
Ağabeyi Murşili yarın öldürülecekti. Hem de kocası tarafından. Hem de onun, oğlu Pişşeni ve damadı Zidan-ta'nın desteğiyle.
Oysa Murşili onlara iyi davransa, onları herkesin içinde aşağılayıp alay etmese bunlar olmayacaktı.
Rahatlan yerindeydi.
Hantili, sarayın Baş İçki Sunucusuydu. Kazancı iyiydi.
Çocukken Murşili ona ne kadar iyi davranırdı. Onu herkesten korur, gezdirir, gözetirdi.
Bir keresinde kuyuya düşmüştü Harapşili, oyun oynarken. Murşili beline bir ip dolayıp, kuyuya inmiş onu kurtarmıştı.
Onun çocukluk kahramanıydı Murşili.
Ama şimdi?
Şimdi onun öldürülmesi işinde Harapşili başrollerden birindeydi.
Neydi değişen?
Neyi yitirmişlerdi?
Her şey Hantili'yle evlendikten sonra değişmeğe başlamıştı.
51
Murşili, Hantili'yi sevmiyor, onun aşağılık bir adam olduğuna inanıyordu.
Sarayın Baş İçki Sunuculuğuna getirmesinin nedeni Hantili'nin, kız kardeşiyle evli olmasıydı. Baş İçki Sunuculuğu güvenilir kişilere verilirdi. Ama Murşili ona güvenmediği için, bazen onun sunduğu içkiyi bir kez de saray muhafızlarından birinin tatmasını beklemeden içmiyordu.
Bu tavır, daha da aşağılanmasına yol açıyordu Hantili'nin.
Murşili'nin beklentisi, onun kendiliğinden bu görevden ayrılmasıydı. Ama Hantili de o göz yoktu. Her türlü hakaret ve aşağılanmayı sindiriyordu.
Sanki hiç sabah olmayacak gibi geliyordu Harapşili'ye, bu düşünceler yumağında kıvranıp dururken.
İki el boğazını sıkıyormuşçasına zor nefes alıp veriyordu.
Kafasında hep aynı sorular dans edip duruyordu:
"Ah Murşili-niçin bizleri aşağıladın?"
"Niçin Hantili'yi benimsemedin?" ' "Başka türlü olamaz mıydı her şey?"
"Zidanta," dedi Hantili, "Kral Murşili'nin yerine benim geçmemi destekleyeceğini söylemiştin?"
Sabahın ilk ışıkları giderek güçleniyordu artık.

Aslında alacağı yanıtı çoktan biliyordu Hantili.
Elbette destekleyecekti damadı onu. Bunları çoktandır konuşuyorlardı, hatta Murşili'yi nasıl öldüreceklerini bile planlamışlardı.
"Evet," dedi Zidanta, "Yeter ki zamanını söyle."
"Zamanı geldi Zidanta," dedi Hantili, "Bugün bitireceğiz bu işi."
Aylardır konuştukları bir planın bu kadar öne çekilmiş olması Zidanta'yı ürkütmüştü. Bu kadar erken bir tarihi asla beklemiyordu.
Kekeledi.
"Bugün çok erken değil mi? Hazırlıklarımızı yapmadık ki?"
"Ne hazırlığı Zidanta? Her şey zaten hazır değil mi? Aylardır bunları konuşup planlamadık mı? İkimiz de sarayın içindeyiz zaten. Ben muhafızları ayarladım. Muhafızları orduda terfi ettirip komutan yardımcısı yapacağımı söyledim. Hemen razı oldular. Ben içeri girip Murşili'ye içki sunarken hançerimi çekip onu öldüreceğim. Sen kapıda muhafızlarla birlikte olacaksın. Onlar her şeyi biliyorlar. Hepsi bu. Sonra Pişşeni'yle birlikte saray muhafızları At Uşağı'nı" ortadan kaldıracaklar. Böyiece de krallığımı ilan edeceğim. Oğlum Pişşeni Merdiven Büyüğü, sen de At Uşağı olacaksın."
"içkimi ver," dedi Murşili. Uykusuz ve yorgun görünüyordu. Gözlerini açık tutmakta zorlanıyor gibiydi.
Hantili testideki şarabı bardağa boşalttı.
Elinde dolu kadeh ağır adımlarla Murşili'nin yanına yaklaştı.
Murşili eliyle işaret etti.
Muhafızı şaraptan bir yudum aldı:
"Ne kadar ağır hareket ediyorsun. Canlan biraz uyuşuk adam," diye bağırdı Murşili ve devam etti:
"Böyle aptal bir içki sunucusu böyle uyuşuk muhafızla başka ne olabilirdi ki?"
Hantili'nin eli hançerinin kabzasına uzandı.
"Ne o beni öldürecek misin?"
Hantili, hakaret karşısında kendisini tutamamış, sinirlerine hâkim olamayarak kamasını kavramıştı.
Ama bu hata onun duygularını ele vermişti işte.
Murşili fark etmişti niyetini.
27. Hitit ordusunda Mareşale verilen unvan.
"Ne gezer sende o cesaret? Sen kim adam öldürmek kim? Sen olsa olsa benim aptal kız kardeşimle dedikodu yaparsın?"
Bu son hakaretleri duymazdan geldi Hantili.
Zaten yanlış bir hareket yapıp niyetini açığa vurmuştu. Sessiz ve sakin durmaya çalıştı.
Murşili bardağı aldı ve başına dikti.
İşte tam o sırada hançerini çekti Hantili. Hızla kralın karın boşluğuna sapladı ve yana çekti.
Birden oluk gibi kan boşandı kraldan.
Murşili öylece kala kaldı.
Bir yandan gırtlağına takılan içkinin etkisiyle öksürü-yor, bir yandan kanla karışık olarak iç organlarının fışkır-dığı karnını tutmaya çalışıyor, bir yandan da boş gözlerle muhafıza bakıyordu.
Ama boşunaydı çabası. Muhafız, kapıyı açmış Zidanta ve diğer muhafızlar girmişti içeri. Hepsi Hantili tarafından satın alınmıştı.
Karın boşluğundan oluk gibi kan fışkırarak yere yıkıldı Murşili. Beyninde kalan son güçle bu komployu nasıl göremediğini düşünmeye çalışıyordu.
6
Hitit başkentinde matem vardı.

Kralları Murşili öldürülmüştü.
Hem de darbe sarayın içinden gelmişti. O nedenle Murşili'nin tarafında olan saray muhafızlarının gafil avlanması' çok kolay olmuştu.
Murşili'nin katili, daha onun defnedilmesini beklemeden krallığını ilan etmiş, oğlu Pişşeni'yi veliaht ve damadı Zidanta'yı da At Uşağı olarak belirlemişti.
Harapşili Baş Kraliçe olmuştu.
Bu bir darbeydi.
Ama ne ordudan ne de başka bir yerden tepki geldi. Çünkü Harapşili, Murşili'nin kız kardeşiydi. At Uşağı'nın
öldürülmesi ve ordudaki kilit adamların satın alınmış olması, olası bir tepkiyi yok ediyordu.
Ordudaki kilit adamlar da hemen terfilerini aldılar za-
ten.
Panku'ya gelince, tepkisi zayıf kaldı. Kim bilir belki onlar da bıkmışlardı Murşiîi'nin hakaretlerinden.
Hatti ülkesinde yaşanan taht kavgaları, kardeş katleri, Hitit egemenliği altındaki ülkeler için ayaklanma olanakları yaratıyordu. Hurriler, ayaklanıp Hatti ülkesinin doğusunu istila ettiler. Kaşkalar, Hattuşa'nın kuzeydoğusundaki Nerik ve Tiliura kentlerini ardıl saldınlarla tahrip ettiler. Kaşkalar, Hattuşa'ya sokulmaya başlamışlardı. Hantili, yeni seferler düzenleyip ayaklanmaları bastıracak yerde Hat-tuşa'nın surlarını güçlendirmekle uğraştı. Hititler, hantili döneminde güneyde Labarna, Hattuşili ve Murşili tarafından elde edilen toprakların büyük bölümünü kaybetti.
8
Taht kavgaları sürüp gidiyordu.
Önce Murşili öldürüldü. Sarayın Baş İçki Sunucusu Hantili,28 karısı Murşili'nin kız kardeşi Harapşili, oğullan Pişşeni ve damatları Zidanta'nm ordunun ileri gelenleriyle yaptıklan işbirliği sonucu.
Hantili'den sonra tahta geçmesi beklenen Pişşeni'ydi.
Hantili eceliyle öldü.
Zidanta,29 Hantili'nin tahta geçmesi beklenen oğlu Pişşeni'yi ve diğer prensleri öldürerek krai oldu.
Ardından Zidanta öz oğlu Ammuna30 tarafından öldürüldü.
28. I. Hantili. Hangi tarihlerde hüküm sürdüğü bilinmiyor. 29.1. Zidanta. Hangi tarihlerde hüküm sürdüğü bilinmiyor. 30. Ammuna'nın hangi tarihlerde hüküm sürdüğü bilinmiyor.
Bu kez tahta Ammuna geçti.
Ammuna'dan sonra tahta Huzziya31 geçti.
Huzziya'nın krallığını da Telipinu32 aldı elinden.
Huzziya'nın kız kardeşi Iştapariya, Telipinu ile evliydi. Huzziya, Telipinu'yu kendisine tehlike olarak görüyordu. Onu ve öz kız kardeşi Iştapariya'yı öldürmek istedi. Ne var ki Telipinu baskın çıkmıştı. Telipinu ve Iştapariya, tahttan indirdikleri Huzziya'yı sürgüne gönderdiler.
Böylece Hitit tahtının en karışık ve kanlı dönemi sona ermiş oldu. Tam beş Hitit kralı tahttan ya cinayetle ya da zorla in-dirilmiş oldu.
Hitit tahtına geçen Telipinu, adını bir Hatti tanrısın' dan almıştı. Tanrı Telipinu'yu küstürmek çok kötüdür. O küstü' günde Hatti ülkesini terk eder ve ardından bütün doğa ölür. Geri geldiğinde ise bütün doğa yeniden canlanırdı."
Büyük Kral Labarna Telipinu anlatıyor:

"Labarna büyük bir kraldı. Labarna zamanında onun oğulları, kardeşleri, akrabaları, ailesi ve askerleri hepsi birlik içindeydi. O zamanlar Hatti ülkesi küçüktü. Labarna nereye gitse karşısına başka bir ülke çıkıyordu. O, onların hepsini zaptetti. Oğullarını, Hupişna, Tuvanuva, Landa, Nenaşşa, Zallara, Luşna ve Parşuhanta'ya kral yaptı. La-barna'dan sonra Hattuşili kral oldu. Onun da oğullan, ailesi, askerleri birlik içindeydi. Sefere çıktığı bütün ülkeleri aldı. Murşili, Hattuşa'da kral oldu. Onun da çevresinde birlik vardı. Düşman ülkelerini ele geçirip onları denize

3!. I. Huzziya. Hangi tarihlerde hüküm sürdüğü bilinmiyor.
32. Telipir.u. MÖ 1525/1500 arasında hüküm sürdüğü sanıltyor.
33. Telipinu, reform yapmayı kafasına koyduğu için yenilenme anlamına gelen Tanrı Telipinu'nun adını almıjtı.

kadar sürdü. Halpa'ya gidip orayı da aldı. Sonra Babil'i yıktı. Oralardan esirler getirdi.
Murşili'nin kız kardeşi Harapşili, Hantili ile evliydi. Hantili sarayın Baş içki Sunucusuydu. Hantili, Zidanta ile birlik olup Murşili'yi öldürdü. Hantili tahta geçti. Yaşlanınca, bu kez Zidanta, Hantili'nin oğlu Pişşeni'yi öldürüp tahta geçti. Bu kez de Ammuna, babası Zidanta'yı öldürdü. Ammuna kral oldu. Bütün ülkeler ona düşman oldu. Ammuna'nm ordusu hiçbir savaşta başarılı olamadı.
... Ve Huzziya kral oldu. Telipinu, onun birinci kız kardeşiyle evliydi. Huzziya'nın onları öldürmek için yaptığı plan anlaşılınca Telipinu onu ve kardeşlerini sürgüne yolladı. Onlar beş kardeşti. Telipinu onlara evler yaptı. Gidip otursunlar, yiyip içsinler. Onlara kötülük yapılmasın. Onlar bana kötülük yaptığı halde ben onlara kötülük yapmayacağım.
Ben Telipinu, babamın, tahtına çıktığımda Haşşuva'ya sefere gittim. Orayı aldım. Sonra Zizilippa'yı da aldım.
...Kral ailesi içinde kan dökme arttı. Kral îştapariya öldü. Sonra onun oğlu kral Ammuna da öldü. Halk, Hattuşa'da kan dökmenin artmasından şikâyetçi oldu. Bunun üzerine ben Hattuşa'da bir toplantı düzenledim. Bundan böyle Hattuşa'da kimse kral ailesinin oğluna kötülük yapmasın ona bıçak çekmesin. Birinci prens kral olsun. Birinci dereceden prens yoksa, ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Eğer tahta geçecek hiç oğul yoksa birinci dereceden bir prensesi evlendirdikleri kişi kral olsun. Benden sonra kim kral olursa, onun kardeşleri, oğulları, akrabaları, aile fertleri ve askerleri hepsi onun çevresinde birlik olsun. Kral ailesinden kimseyi öldürme. Bunun sonuçlan kötü olur.
Bundan böyle kim, erkek ve kız kardeşlerine kötülük etmeye kalkarsa, siz Panku üyeleri ona kan dökme ile ilgili bu tableti okumasını söyleyin ve deyin ki Hattuşa'da kan dökme arttığı zaman tanrılar, kral ailesini cezalandırdılar.
Kim erkek ve kız kardeşlerine kötülük eder, kralın başını tehlikeye koyarsa, mahkemeyi toplayın ve yaptığını başıyla ödesin. Ama ailesine, evine, tarlalarına zarar vermeyin. Bundan sonra hangi yüksek memur kötülük yaparsa, siz Panku üyeleri onu cezalandırın."34

Hitit yasaları eskiyordu. Çünkü yaşam ve düşünceler gelişip değişiyordu. Eski katı kuralların yerini daha çok tazminat ağırlıklı cezaların alması daha uygun görünüyordu. Panku üyeleri yasa değişiklikleri üzerinde ciddi bir çalışma içindeydiler. Telipinu bu değişikliklerle bizzat ilgileniyor, zaman zaman Panku'nun toplantılarına katılıyor, onları dinleyip kendi görüşlerini açıklıyordu.

Öğleden sonra çalışma odasında bir aşağı bir yukarı yürümekten sıkılmıştı. Nöbetçiyi çağırdı. Panku salonuna gideceğini söyledi.
11
Telipinu, Panku'dan içeri girdiğinde herkes ayağa kalktı. Hummalı bir faaliyet sürüp gidiyordu. Aslında ya-saları yenilemek için görevlendirilmiş olan üç genç Pan-ku üyesi vardı. Bu yenileme işlemi bittikten sonra Panku bütün üyeleriyle toplanıp yasayı görüşüyor ve onaylarsa Kral'a gönderiyordu. Ama bugün Telipinu'nun geleceği haber verildiği için Panku bütün üyeleriyle oradaydı.
Kral yerine oturdu ve eliyle üyelerin oturmalarını işaret etti. Herkes oturduktan sonra Kral sordu:
"Nasıl gidiyor çalışmalarınız?"
En kıdemli üye ayağa kalktı:
"Yüce Kralım," dedi. "Oldukça hızla elden geçiriyoruz
34. Telipinu Fermam dünyanın en ilginç hukuk ve protokol düzenlemelerinden birisidir. Ayrıntılar için bkz. Alp (2000), Akurgal (1995), Ceram (1994), Bryce (1999).
58
yasaları ve gereken değişiklikleri yapıyoruz."
Kral tekrar sordu:
"Neler yaptınız, bana son zamanlarda değişiklik yaptığınız bir şey gelmedi."
Kıdemli üye, yasaları değiştirmek üzere çalışmalar yapmakla görevli üyeye işaret etti.
"Yaptığınız değişiklikleri okuyun Kralımıza," dedi. Genç üye elinde çivi yazısı tabletlerle ayağa kalktı ve okumaya başladı:35
"Eğer bir kovanda yaşayan arı topluluğunu biri çalarsa, eskiden üç şekel ceza alınırdı, şimdi beş şekel ceza versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırsın. Eğer iki veya üç kovanı biri çalarsa, eskiden o arılar tarafından sokuluyordu, şimdi altı şekel versin. Eğer bir kovanı biri çalarsa, eğer içinde arı yoksa üç şekel versin."
Telipinu beğendiğini gösterir biçimde başını salladı. Önce kişi hukuku ele alınmış sonra mülkiyet hukukuna gelmişti sıra. Kıdemli üye işaret etti. Genç üye bir başka maddeyi okumaya başladı:
"Eğer bir tohum üzerine bir başkası tohum serper-se36önun ensesi saban üzerine koyulsun, iki koşum öküzü bağlansın birinin yüzü bu tarafa ötekinin yüzü o tarafa çevrilsin adam ölsün, öküzler ölsün ve tarla eski sahibine verilsin, eskiden böyle yapılıyordu, ve şimdi bir koyun adamın yerine, iki koyun da öküzlerin yerine öldürülsün, bu kişi, tarlasına tecavüz ettiği kimseye otuz ekmek, üç kap iyi cins bira versin ve tarlayı daha önce ekmiş olan kimse onu kendisi için biçsin."
Telipinu, bir an sessiz kalıp düşündü. Sonra kıdemli üyeye döndü.
"Koyunları öldürmesinler," dedi. Ve devam etti.
"Adamın ve öküzlerin yerine öldürülecek olan koyunları
35. Hitit yasalarının tümü için bkz. lmparati (1992). 36."Bir başkasının tarlasını bir başkası ekerse" anlamında.
59
da tarlasına tecavüz edilen adama tazminat olarak versinler." Kıdemli üye:
"Ama o zaman tanrılara kurban verilmemiş olur," diyerek tereddüdünü belirtti. Telipinu:
"Zaten kan akmamıştı ki," dedi "bir başkasının tarlasına ve ekinine tecavüz vardı. Kan akmayan yerde kan akıtmak yararlı değildir. Tanrılar da bunu istemez zaten. O, koyunları öteki adama verirse hem yaptığını

tazmin etmiş olur hem de koyunlar işe yaramaya devam eder. Onlar da sırası gelince zaten tanrılara kurban edilecek."
Kıdemli üye, bu açıklamaya katıldığını göstermek için başını salladı.
60
'?#
KRALLAR KRALI ŞUPPİLULİUMA'NIN HAZİN ÖYKÜSÜ
"Çok eskiden Hattuşa ve Mısır birbirleriyle dosttular. Ve şimdi de bu durumu canlandırmak bize düştü. Böylece Hani ile Mısır birbirleriyle sonsuza dek dost olacaklar."
(Şuppiluliuma)
1
Şuppiluliuma," Hitit tahtında otururken Mısır'da üç kez firavun değişti. Önce IV. Amenofis geçti tahta. Şuppiluliuma, Ame-nöfis'e hediyeler gönderdi.
O zamanlar Hitit ile Mısır arasında barış vardı.
Amenofis hastaydı. Kemikleri uzuyor, giderek çirkin-leşiyordu firavun.18 İnsan içine çıkmaz olmuştu. O sıralarda Mısır'ın tanrılarını reddedip, Güneş Tanrısı Ra'nın yerine, kendi Güneş Tanrısı Aton'a tapınmaya başladığı söylenir oldu. Hatta adını da değiştirip tanrı Aton'a tapınan anlamına gelen Akhenaton adını aldı.
Bütün bu bilgiler Mısır'daki Hitit casuslarından geli-vordu.
37. I. Şuppiluliuma. MÖ 1375/1335 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
38. Akhenaton'un hastalığının nv.ırfan sendromu olduğu bugün arrık biliniyor. Marfan sendromu, kemiklerin uzamasına dolayısıyla yiîz ve vücut yapısının biçimsiz görünüme girmesine yol açan bir hastalık. Akhenaton ve marfan sendromu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Brier(1999).
62
Akhenaton başkent Teb'i de terk ederek Amarna'da kendi yaptırdığı başkente39 taşındı. Yeni başkentin tapınaklarında yalnızca Aton'un resimleri yer alıyordu.
Mısır halkı, firavunlarının yeni dinine inanmıyor, fakat korkudan inanır gibi görünerek, eski tanrılarına tapınmaya devam ediyordu.
Firavunun halk arasındaki adı sapkın firavuna çıkmıştı. Özellikle Amon rahipleri, yeni din ve o dinin rahiplerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, eski güçlerini kaybettikleri için firavun Akhenaton aleyhinde propaganda yapıyor ve başarılı oluyordu.
Akhenaton'un iki karısı vardı: Kiy ve Nefertiti. Akhenaton'un altı kızı ve iki oğlu vardı. Oğlanların büyüğü Smenkare, küçüğü ise Tutenkaton'du. Tutenka-ton, ikinci kraliçeden olmuştu. Kızlarından birisinin adı Ankesenpaton'du.
Akhenaton'un emrinde çalışan memurların üçü önemliydi: Ay, Merira ve Panhesi. Bunlardan Ay'ın yetkileri giderek artıyordu.
Akhenaton'un bir yandan ilerleyen hastalığı bir yandan da kendisini iyiden iyiye dine vermesi devlet işlerinden elini çekmesine yol açmıştı. Bu durumda yönetim başta Ay olmak üzere bu üç kişi arasında paylaşılıyordu.
Bu üçünden hiçbiri başvezir değildi. Ama o konuma en yakın olan Ay idi. Akhenaton, Ay'a "Mısır'ın Babası" unvanını vermişti. Bu çok önemli bir unvandı.
Amon rahipleri ikinci plana atılmış oldukları için Firavuna karşı kin güdüyorlar ama bir şey yapamıyorlardı. Çünkü sonuçta onu korkutacakları tek şey Amon tanrılarının gazabına uğraması olabilirdi. Oysa Akhenaton

yaşadığı tuhaf hastalık nedeniyle zaten o gazaba uğradığını düşünüyor ve belki de yalnızca o yüzden yeni bir din kurmuş
39. Akhenaton bu başkente Aketaton adını vermişti.
63
bulunuyordu.
Bütün bu görünüm Hititler için ideal bir durumu yansıtıyordu kuşkusuz. Zayıf bir firavun ve dolayısıyla zayıf bir Mısır. Hitit için bundan iyi bir durum olamazdı.
O nedenle Şuppiluliuma Mısır ile sınır oluşturan kentleri bir bir ele geçiriyor buna karşın Mısır'dan herhangi bir tepki de gelmiyordu.
İşte tam o sıralarda firavun Akhenaton'un ölüm haberi geldi Hitit başkenti Hattuşa'ya.
Şuppiluliuma üzülmüştü. Güçsüz, hasta ve kendini dine vermiş bir firavun varken işler iyiydi. Şimdi güçlü bir firavun gelirse Hititlerin rahatı kaçabilirdi.
Kısa süre sonra Mısır'daki Hitit casusları Akhenaton'un büyük oğlu Smenkare'nin firavun olduğunu ilettiler. Smenkare, zaten babasıyla birlikte hüküm sürüyordu ve tıpkı babası gibi kendisini yeni dine adamıştı. Dolayısıyla Hititler açısından değişen bir şey olmayacaktı.
Ne var ki Smenkare'nin firavunluğu da uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra onun da ölüm haberi geldi.
Sülalenin tek erkek çocuğu on yaşındaki Tutenka-ton'du. Ne var ki Akhenaton'un ikinci karısından olduğu için firavun sülalesi açısından üvey evlat konumundaydı. Tahta geçebilmesi için Akhenaton'un ilk karısından olma bir kızıyla evlenmesi gerekiyordu.
Ankesenpaton ile evlendirildiler.
Böylece Tutenkaton çocuk yaşında Mısır tahtına geçti.
Mısır karmakarışıktı. İnsanlar, Teb'in yeniden başkent olmasını ve eski çoktanrıh dine geri dönülmesini istiyordu.
Ay, çocuk firavun üzerinde etkili olarak eski dine dönülmesini ve tekrar başkent Teb'e dönülmesini kabul ettirdi. Bu karar Merira ve Panhesi'nin sonu demekti.
64
Çünkü onlar Aton dinine bağlıydılar. Yani Akhenaton'un uydurma dininin rahipleri. Ve dolayısıyla Amon rahiplerinin arasına girmelerine olanak yoktu.
Ay, Tutenkaton'a bu kararı aldırarak en önemli iki rakibi olan Merira ve Panhesi'yi tümüyle saf dışı etti.
Teb'e dönüldüğünde Tutenkaton'un adı Tutenkamon ve Ankesenpaton'un adı Ankesenamon olarak değiştirilmiş, Amon rahiplerine gerekli taviz verilmişti. Amon rahiplerinin gözünde Ay, Mısır'ın Babası olmak bir yana Amon rahiplerinin de babasıydı artık.
Mısır'ı asıl yöneten başvezir Ay idi.
Tutenkamon çocuk yaşta olduğu için altın oyuncaklarla oynuyordu. Ay, Tutenkamon'un, karısı Tiy de An-kesenamon'un hamisi gibi davranıyordu.
3
Zaman geçiyor, Tutenkamon, küçücük bir çocukken evlendirildiği üvey kız kardeşi Ankesenamon ile birlikte büyüyordu.
İkisi de akıllı gençlerdi ve her geçen gün Mısır'ın yönetimine daha çok el atmaya yöneliyor, Ay'a ve karısı Tiy'e daha çok soru soruyorlardı.
Yaşam, Ay ve Tiy için, eskisi kadar kolay olmaktan çıkıyordu. Tutenkamon artık her gittiği yerde firavun gibi karşılanıyor, talimatlar veriyordu.
Ay'ın, Tutenkamon ve Tiy'in, Ankesenamon üzerindeki etkisi her geçen gün azalıyordu.

Ay'ın bu gelişmeye tahammülü giderek azalıyordu. Önce babası Akhenaton'un saçmalıklarına, sonra ağabeyi Smenkare'nin deliliklerine katlanmak zorunda kalmıştı. Artık Tutenkamon'un işleri ele almasına dayanamayacaktı.
Ay, artık emir almak değil emir vermek istiyordu. Başkasının planının uygulayıcısı değil, kendi planının uygulatıcısı olmak istiyordu.
O, firavun olmalıydı. Mısır'ın geleceği buna bağlıydı.

Ama nasıl? Firavun soyundan gelmiyordu. Buna bir çözüm bulunabilirdi. Tutenkamon ortada olmasa, Ankese-namon ile evlenip Firavun soyuna girmiş olurdu. Böylece de Firavun olabilirdi.
Amon rahiplerinin böyle bir hamlede kendisini destekleyeceklerini biliyordu. Amon rahipleri, bir daha ikinci plana düşürülecekleri bir delilik istemiyorlardı. Onun için Ay'ı destekliyorlardı. Ama bu yeterli değildi. Mısır orduları komutanı Horemheb, Ay için en önemli kişiydi. Mısır orduları başkomutanının desteği olmadan bu ülkede hiç bir şey yapılamazdı.
Önce onunla konuştu. Ona Tutenkamon'un ortadan kaldırılmasını teklif etti. Bu yapılmazsa bu deli aile Mısır'ı bir felakete itecekti.
Horemheb, Ay'a hak veriyordu. Sonunda en can alıcı soruyu sordu:
"Peki ama Tutenkamon öldükten sonra firavun kim olacak?"
Ay, binlerce kez kendi kendine yanıtını verdiği bu soruyu ilk kez düşünüyor gibi yaparak uzun ve sıkıntılı düşüncelere daldı.
Sonra:
"Tutenkamon'un başka erkek kardeşi yok. Oğlu da yok. O halde bu sülale dışından birisini bulmak gerek."
"Haklısın," dedi Horemheb, "Ama kim?"
Ay, cesaretini topladı ve bir nefeste yanıtladı Horem-heb'i:
"Önce ben, sonra sen. Çünkü sen daha gençsin."
"Peki ama senden sonra benim firavun olmamı nasıl garanti edeceksin?"
Ay güldü:
"Benim oğlum yok. Bu yaştan sonra da olmaz."
Bir süre sessiz kaldılar.
Sonra Horemheb sessizliği bozdu:
"Bir sorun daha var."

"Nedir?" diye sordu Ay. Horemheb başını kaşıdı:
"Tutenkamon ile birlikte kraliçe Ankesenamon'un da yok edilmesi gerek. Aksi takdirde onun evleneceği adam firavun olur."
Ay bunları düşünmüştü, ama sanki ilk kez düşünüyormuş gibi yaptı:
"Ankesenamon ile ben evlenirim. O zaman tahta geçmem daha kolay olur."
Horemheb bu yanıtı beğenmemişti. Yüzünü buruşturdu:
"Ankesenamon çok genç. Ya bir oğlunuz olursa?"
Ay güldü.
"Tiy böyle bir şeye asla izin vermez." İki adam uzun uzun konuşup planlarını geliştirdiler. Aslında Ay'ın çoktan geliştirdiği ama sanki ilk kez ora' da akıl ediyormuş gibi sunduğu planı onayladılar birlikte.
Gece ölüm kadar karanlıktı.
Ve sessiz.
Çıt çıkmıyordu. Yalnızca arada bir vızıldayarak uçan sivrisineğin sesi duyuluyordu.

Genç adam yatağında yan dönmüş uyuyordu. On sekizini bitirmiş, on dokuzunu sürüyordu. Kim bilir sabah uyandığında ne sorunlarla karşılaşacaktı?
Uyanabilirse.
Gtce yarısı oldukça gerilerde kalmıştı.
Büyük yatak odasının kapısı açıldı, içeriye uzunca boylu olduğu siluetinden anlaşılabilen bir adam girdi ve kapı yine sessizce kapandı.
Adam girdiği yerde kaldı bir süre.
Hiç ses çıkarmıyordu.
Ses çıkmasın diye sandaletlerini çıkarmıştı.
Etrafı dinliyor, hareket etmiyordu.
Bu odaya girmesi neredeyse olanaksızdı. Çünkü odanın

dışında muhafızlar vardı.
Ya onları öldürmüştü, ya da daha ilginci onlarla işbirliği içindeydi.
Uzunca boylu adam, genç adamın derin uykuda olduğunu anladıktan sonra yatağa doğru yaklaştı.
Sağ elinde bir topuz tutuyordu.
Genç adam yan dönmüş uyuyordu. Başı yataktan sarkmıştı.
Uzunca boylu adam, genç adamın baş tarafına doğru yaklaştı, topuzu yere paralel olarak kaldırdı ve genç adamın kafatasının arka tarafındaki çıkıntının hemen alt tarafına olanca gücüyle indirdi.
Genç adamdan bir inleme sesi yükseldi. Hepsi o kadar.
Uzunca boylu adam bir süre durdu. Genç adamın hareket etmediğinden emin olduktan sonra aynı sessizlikle dışarı çıktı.
Dışarıda hiç kimse yoktu. Aynen planladığı gibi olmuştu her şey.
Örtüsünü başına sardı ve odadan çıktı. Koridorun ışığı Ay'ın yüzünü aydınlatmıştı bir an.
Muhafızlar ne olacağını biliyorlardı. Horemheb, onlara gereken talimatı vermişti.
Ay, nöbetçilere her şeyin tamam olduğunu işaret edip koridora doğru yürüdü.
Önündeki kapıyı açtığında Mısır tahtına giden yolu görür gibi oldu.
Kolay olmamıştı bu.
Firavunlar sülalesinden gelmese de tahta oturacaktı.
Sabahın erken saatlerinde sarayda bir çığlık duyuldu.
Bağıran genç firavunun özel danışmanıydı.
Firavunun genç karısı Ankesenamon, haberi alır almaz, koşarak çılgın gibi geldi. Kocası, yatakta hareketsiz yatıyordu. Tutenkatnon'a bir şey olmuştu. Kafatasının ardında bir

şişlik vardı. Gözlerine kan oturmuştu. Bakıyor ama görmüyordu. Hiç hareket edemiyor, kendisine söylenenlere yanıt veremiyordu.
Ankesenamon saray başhekimini bulup getirdi.
Yaşlı hekim kısa bir incelemeden sonra firavunun ölmediğini ama ölümcül bir hastalığa düştüğünü belirledi. Kafatasındaki şişliğin nedenini açıklamadı.
Hekimbaşı o şişliğin nedenini bilmiyordu ya da açık-layamıyordu.
Bütün bunlar olurken Ay oradaydı. Yüzünde elemli bir ifade vardı. Arada bir genç adamın durumuna bakıyordu.
Genç firavun, kısa bir süre bilinçsiz olarak yaşadı.
Bilinci asla geri gelmedi.
O dönem boyunca ülkeyi Ankesenamon yönetti.

Tutenkamon, geride hiçbir varis bırakmadan öldüğünde Ay, Tutenkamon'un karısı Ankesenamon'a evlenme teklif etti.
Genç kadın, Başvezir Ay'dan nefret ediyordu. Kocasını onun öldürdüğüne ya da öldürttüğüne inanıyordu.
Bahar aylarına giriliyordu. Hitit başkenti Hattuşa'da dinsel tören yeni bitmişti. Tanrı Telipinu'ya yalvarmışlardı.
Tanrı Telipinu'nun ruhunu şeytan ele geçirdiğinde, Telipinu sandallarını yanlış ayaklarına giyer ve bu yanlışı yeryüzünün susuzluktan kurumasına yol açardı. Sonra Telipinu ortadan kaybolur bir yerlerde uyuyup kalırdı. Bitkiler yeterince su, hayvanlar ve insanlar da yiyecek bulamazlardı. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yalvarmak gerekti o zaman. Güneş Tanrıçası bu yalvarışları duyarsa bütün tanrıları bir araya toplar ve hep birlikte tanrı Telipi-nu'yu aramaya başlarlardı. Hiçbir zaman da ilk arayışta bulamazlardı. Aramaktan yorulduklarında cennetin tanrıçası, Telipinu'yu bulmak için bir arı göndermelerini
önerirdi. Arı gidip Telipinu'yu uyurken bulur ve onu sokarak uyandırırdı. O zaman Telipinu uyanır fakat çok daha sinirlenerek gördüğü her şeyi kırıp dökerdi. Arı geri dönüp tanrılara Telipinu'yu uçurarak getirmesi için bir kartal yollamalarını önerirdi. Kartal kızgın Telipinu'yu alıp getirince Büyü Tanrıçası Kamruşepa, hazırladığı büyülü iksirleri Telipinu'ya içirir onun ruhundan şeytanı kovardı. Telipinu sakinleştiğinde sandallarını çıkarır, doğru ayaklarına giyer ve böylece yeryüzüne yine bereket gelirdi. Her yazdan sonbahara geçişte bu tekrarlanırdı. Eğer tekrarlanmazsa havalar kurak gider, bitkiler, insanlar ve hayvanlar yeniden doğup canianamaz-dı.
Bütün yalvarmalara, tanrılara sunulan adaklara karşın Hatti ülkesinde hala kuru bir ayaz egemendi. Tek damla rutubet yoktu havada. Tarım Tanrısı, Hititleri unutmuş gibiydi.
Şuppiluliuma, bütün yorgunluğuna ve bezginliğine karşın, çalışma odasına gitmek zorundaydı.
Bütün öğleden sonrayı yatakta uzanarak ve yarı uyuyarak geçiremezdi. O uyursa, bütün Hitit bürokrasisi ve askerleri uyuyabilirdi. Giyinmesini tamamladı. Sivri külahını giyip yatak odasından çıktı.
Hızlı adımlarla avluyu geçip çalışma odasına geldi.
Kapıyı bekleyen altm mızraklılar iki yana çekildiler.
Odasına girdi. Pencereden dışarı baktı. Hattuşa, kuru rüzgârın altında inliyor gibiydi.
Kalenin iç bölümünde askerler talim yapıyorlardı. Kuru ayazın dayanılmazhğına karşın hiçbir yorgunluk belirtisi yoktu askerlerde ve kumandanlarda.
Oğulları Telipinu ve Piyassili, komutanlarla birlikte, askerlerin başında emirler veriyorlardı.
Kentin sokaklarında dolaşan birkaç kişi bitkin adımlarla yürümeye çalışıyordu. Her zaman canlı olan karum-da kimseler görünmüyordu.
Tahta geçtiğinden bu yana yaptıklarını bir düşündü şöylece: Önce Kuzeydeki Kaşkaları egemenliği altına almıştı. Batıdaki birçok krallıkla anlaşmış onlarla barış yapmıştı. İsyan etmeye kalkanlara egemenliğini kabul ettirmişti. Kizzuwatna ile anlaşmıştı. Hurrilerin ülkesi Mi-tanni'nin kraii Tusratta ayaklanmıştı. Tusratta'nın ayaklanmasını fırsat bilen çevre kentler de ayaklanmışlardı Şuppiluliuma'ya karşı. Ordusunu toplayıp savaşa çıkmıştı Şuppiluliuma. Fırat'ı geçip, Isuva ülkesini yenmişti önce. Gurtalissa, Aravanna, Zazissa, Tagarama, Timmina, Haliva, Kama, Turmitta, Alha, Hurma, Harana, Tepur-ziya, Hazga, Armatana, Halpa ve Mukis'i yenmişti ardından teker teker. Ve onları Hatti ülkesine

bağımlı kılmıştı yeniden. Bu kent devletlerini Hitit İmparatorluğu'na bağlı olmak üzere kendi yönetimlerine terk ettikten sonra Dicle'ye geçmişti. Alsa ülkesini ve merkezi Kutmar'ı fethetmişti. Orayı da Alsa'lı Antaratal'a bırakmıştı. Seferinin son ayağında Mitanni Krallığı'nı yıkıp kendisine bağlamış, Mitanni'nin başkenti Vasukani'yi ele geçirmişti. Mitanni Kralı Tusratta kaçıp canını zor kurtarmıştı elinden. Onun yerine tahta Prens Matizava'yı çıkarmış ve Matizava ile Hitit imparatorluğu'na bağlı kalacağına ilişkin yeminler içeren bir antlaşma yapmıştı. Hititlerin ve Mitannilerin tanrılarını bu antlaşmaya tanık olarak yazdırmıştı.
Aradan geçen zamanda Halpa dışında hiçbir yerde isyan çıkmamıştı. Bütün yendiği ve kendisine bağladığı kentler düzenli olarak haraçlarını gönderiyor ve Şuppilu-liuma'nın isteklerini yerine getiriyordu. Halpa, yeniden karışmıştı. Haraç göndermekte isteksiz davranıyor, Şup-piluliuma'nın emirlerini dinlemiyordu.
Halpa'ya ^yeniden haddini bildirmekten başka çare
yoktu. Yoksa bütün diğer kentler ve kralları için kötü örnek olacaktı. Ayrıca bu ikinci seferde Kargamış ve Am-ka'yt da almak istiyordu. Amacı onları da alıp Mısır ve Asur'la tampon devletler aracılığıyla sınırdaş olmaktı. Ötesini istemiyordu. Mısır ve Asur'la sınırdaş olmaktan ötesi, gereksiz ve büyük savaşlara girmeye neden olabilirdi.
8
Nikmandu'nun mektubu, bu sefere çıkmayı planlarken geldi ŞuppiîuHuma'nm önüne. Güneydoğuda Mu-kis40 Kralı Ituraddu, Nuhase Kralı Addunerari ve Ni-ya4lKralı Agiteşup, Şuppilutiuma'ya karşı yeniden bayrak açmışlar, kendilerine katılmayan Ugarit Kralı Nikmandu'nun topraklarını elinden alıp, ülkesini yağmala-mışlardı. Şuppiluliuma, Nikmandu'nun yolladığı mektubu kim bilir kaçıncı kere okuyordu:
"Hatti ülkesinin kralı, majeste, benim efendim, ben sizin hizmetkârınızın!. Bu krallar size karşı olan sadakatimi bozmam ve onlarla birlik olmam için beni sıkıştırıyorlar. Ben size ihanet etmedim. Bana ve ülkeme yardım edin."
Şuppiluliuma, Halpa üzerine yapmayı planladığı seferi biraz erteleyip daha fazla asker toplayarak daha büyük bir sefer hazırlığı emri vermişti. Niyeti bütün bu karışıklıkları tek bir seferde çözümlemekti. Bu düşüncelere dalıp gitmişken kapı vuruldu.
Muhafızlardan biri girdi içeriye. Kralı eğilerek selamladı.
"Başdanışmanınız Hattuşaziti sizi görmek istiyor yüce kralım."
"Gelsin."
40. Hatay
41. Hame ile Halep arasındaki bölge.
Muhafız dışarı çıktı. Kapı tekrar açıldı.
İçeri Başdanışman Hattuşaziti girdi.
"Yüce kralım sefer hazırlıkları tamamlandı. Ordu sefer emrinizi bekliyor."
"Yarın sabahın ilk ışıklarında yola çıkılacak. Bu emrimi Telipinıı ve Piyassili'ye iletin."
Hattuşaziti eğilerek selamladı kralı ve odadan çıktı.
Sonunda hazırlıklar tamamlanmış sefer zamanı gelmişti.
Savaşla aldığı yerleri isyancılara terk etmeye hiç niyeti yoktu Hatti kralının.
Şuppiluliuma'nın aynı bölgeye yaptığı ikinci sefer büyük zaferlerle tamamlandı. Bütün isyan eden kralları ve kentleri dize getirdi Hitit Kralı. Pırıl pırıl güneşli bir günde Hattuşaziti'yi çağırdı yanına.

Hattuşaziti, Kralın yanına girdiğinde Ugarit Kralı Nikmandu, kralın ayaklarının dibinde yerde bir örtü üzerinde oturuyordu.
Şuppiluliuma, Hattuşaziti'ye oturmasını işarer etti. Başdanışman, ne yapılacağını bildiği için yanında yazmanları da getirmişti. Kral barış antlaşmasının koşullarını yazdırmaya başladı. Yazmanlar, bu söylenenleri önce tahta üzerine sürülmüş balmumuna yazacaklar sonra bunları kil tablete temize çekeceklerdi. Çünkü tahta üzerine balmumundan dökülmüş tabletler ne kadar iyi korunsalar da çabucak yıpranıyorlar ve okunamaz hale geliyorlardı.
''Hatti ülkesinin büyük kralı, kahraman Şuppiluliuma, topraklarını Ugarit Kralı Nikmandu'ya ve onun sülalesine geri verdi. Nikmandu, sonsuza kadar benim düşmanımın düşmanı, dostumun dostu olacak. Nikmandu'nun bağlılığını gördüm. Ben de onu koruyacağım. Bu antlaşmaya bin tanrılar tanık olsun.
Nikmandu, büyük Kral Şuppiluliuma'ya 12 mina 20
73
şekel42 altın, 1 mina ağırlığında altın kupa, 4 keten giysi, bir büyük keten giysi, 500 şekel mavi ve 500 şekel kırmızı erguvan yün; Kraliçeye 30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekeî mavi ve 100 şekel kırmızı erguvan yün; Merdiven Büyüğü için 30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi ve 100 şekel kırmızı erguvan yün; Başyazıcı için 30 şekel ağırlığında bir gümüş kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi ve 100 şekel kırmızı erguvan yün haraç verecektir.
Kim bu tabletin sözlerini değiştirirse ona lanet olsun"
Sonra antlaşmaya tanık olan tanrıların adlarını yazdırdı Şuppiluliuma.
Şuppiluliuma'nın söyledikleri yazıldı. Yazım işlemi bittikten sonra antlaşmanın altına Şuppiluliuma ve Ta-vananna'n: : mühürlerini bastı yazıcılar.
Her şey bittikten sonra iki gümüş kupada şarap geldi. Şuppiluliuma ve Nikmandu şarap içtiler.
Savaşlar henüz bitmemişti. Şimdi sırada Kargamış ve Halpa kentleri vardı.
10
Kargamış ve Halpa kentleri ele geçirildiğinde iki kentin halkı da korku içindeydi.
Şuppiluliuma, onlara hiç dokunmadı. Bir süre sonra kentte herkes yeni efendileri olan Hititlerin yönetiminde günlük yaşamına döndü.
Bu sefere çıkarken yanlarında getirdikleri tanrı heykellerini, geçici sarayının yanındaki geçici tapmağa yerleştirdi.
Adet yerini bulmuştu. Kral neredeyse tanrılar da onunla birlikte olmalıydılar. Kralın ve tanrıların bulunacağı yer, Hititlerin başkenti olmalıydı. Mademki başkent
42. 1 şekel 8,4 gram tutarında bir ağırlık ölçüsü. Aynı zamanda Hitit para birimi. 8,4 gram ağırlığındaki gümüş halka ya da çubuklardan oluşan paraya 1 şekel deniyordu. 1 mina 40 şekele eşitti.
Hattuşa'dan uzaktaydılar ve bir süre burada kalacaklardı o halde tek yol Kargamış'ı geçici olarak başkent ilan etmekti.
O da öyle yaptı.
Şimdi sırada Amka vardı.
Şuppiluliuma bir yandan Kargamış ve Halpa'da işleri yoluna koyarken bir yandan da Amka'ya sefer açtı.
Bu seferi Lupakki ve Tarhuntazalma'ya emanet etti.
Kısa sayılacak bir süre sonra Amka'dan esirler ve sığırlar, Kargamış'a, Şuppiluliuma'nın ayaklarının önüne getirilmişti.
Kent halkına dokunulmamıştı.

Ama Mısır halkının büyük korku yaşadığı kulaktan kulağa yayılıyordu. Krallar kralı, Hatti kralı, Göklerin Fırtına Tanrısı Te-şup'un sevgilisi Şuppiluliuma, Mısır'ın yakınlarmdaydi artık.
Şuppiluliuma, oğlu Telıpinu'yu Halpa'ya öteki oğlu Piyassili'yi de Kargamış'a kral olarak atadı.
Mısır'a saldırmayı düşünmüyordu.
11
Günler günleri kovalıyordu.
Şuppiluliuma, Kargamış'ta oğlu Piyassili'nin sarayın-daydı.
Kısa bir süre için Hattuşa'ya dönmüş, zaferi başkent halkıyla kutlamış, tanrılara şükranlarını sunduktan sonra tekrar Kargamış'a gelmişti. Bir yandan da Fırat kenarında inşasına başlanan yeni liman kentinin durumuyla ilgileniyordu. Hititlere bağlı Astata ülkesinin içinde yer alan bu kente Emar adını vermişti43 Şuppiluliuma.
43. Kargamıs'ın yaklaşık 100 km aşağısında Fırat kıyılarında bir yayla üzerine kurulmuştur. Şuppiluliuma'nın oğlu II. Murşili zamanında tamamlandığı sanılıyor.
Hattuşa'dan Kargamış'a dönerken en iyi taş ve kaya ustalarını, mimarları getirtmişti kentin yapımı için. Her şeyiyle yepyeni ve planlanmış bir kent istiyordu Şuppilu-liuma. Kendisi doğrudan doğruya planlarla ilgileniyor, mimarlara düşüncelerini anlatıp çizimleri ona göre denetliyordu. Onun onayını aldıktan sonra işe girişiyordu mimarlar ve ustalar.
Yeni kentteki evler planlandığı gibi teraslar üzerinde kat kat yükseliyor ve böylece Fırat'ı bütün binaların görebilmesi sağlanıyordu. Bütün evler birbirine bitişik olarak tasarlanmıştı. Hemen hepsi birbirine benziyordu. Alt katta yola açılan bir büyük odaya iki oda bağlıydı. Üst katta iki oda daha vardı. Onların önünde ise teras.
Emar kenti, Şuppiluliuma'nın düşünde Asur ve Ba-bil'e karşı, sınırda bir gözdağı kenti olacaktı. Planı öylesine görkemliydi ki, Hitit ülkesinin gücünü sınırda gören hiçbir ülkenin ordusu Hatti ülkesine karşı harekâta giri-şemeyecekti.
Kargamış, artık Hatti ülkesine karşı ayaklanamazdı. Yüreği rahattı Şuppiluliuma'nın. Emar kentinin inşası da tam istediği gibi hızla ilerliyordu.
12
Ordugâhtaki odasında oturmuş, dönüş hazırlıklarını planlarken kapı açıldı, içeriye Başdanışmanı Hattuşaziti girdi. Elinde bir mektup vardı.
"Yüce Kralım," dedi, "Mısır'dan yola çıktığını öğrendiğimiz ve ülke boyunca izlediğimiz haberci geldi. Bir mektup getirmiş. Mısır Kraliçesi Ankesenamon'un44 mührünü taşıyor. Size hitaben yazılmış."
Şuppiluliuma heyecanını gizleyemeyen bir el hareketi
44. Hititler aslında Ankesenamon'a kralın karısı anlamına Daha-munzu diyorlardı. Öyküyü izleme zorluğu yaratmaması için An-kesenamon olarak bıraktım.
yaptı.
"Oku," dedi.
Başdanışman okumaya başladı:
"Kocam öldü. Bir oğlum da yok. Sende birçok oğul olduğu söyleniyor. Eğer oğullarından birisini bana gönderir-sen benim kocam olacak. Korkuyorum."
Şuppiluliuma'nın gözleri şaşkınlıktan büyümüştü.
Defalarca okuttu mektubu. Duydukları doğruydu.
Mısır Kraliçesi Ankesenamon, ondan bir oğlunu göndermesini ve kendisiyle evlendirmesini istiyordu.

Hattuşaziti'ye baktı:
"Ne diyorsun buna:"
"Tuzak gibi görünüyor bana."
"İlk anda ben de aynı şeyi düşündüm. Ama niçin bize tuzak kursun ki?"
"Niçin bir Hitit prensini Mısır'a firavun yapmak istesin ki?"
"Haklısın. Benim kafamda da aynı soru var. Hemen Piyassili'yi bul ve buraya getir."
Hattuşaziti odadan eğilerek çıktı.
13
Piyassiîi ve Hattuşaziti ayaktaydılar. Şuppiluliuma oturuyordu.
"Piyassiîi," dedi, "bugün inanılmaz bir olay oldu. Mısır Kraliçesi Ankesenamon'dan bir mektup aldım. Kraliçe, firavun kocasının öldüğünü bildiriyor."
Piyassili, şaşkınlıkla kendi kendine fısıldadı.
"Çocuk firavun Tutenkamon1i ölmüş."
Şuppiluiiuma biraz bekledikten sonra konuşmasına devam etti.
45. Hititlerin, Mısır Firavunu Tutenkamon'a taktıkları isim Niphuru-riya'dır. Öyküyü izleme zorluğu yaratmaması için Hititlerin de Tutenkamon olarak adlandırdığını varsaydım.
77
"Firavunun ölmüş olmasına şaşman doğal. Ben de şa-sırdım. Çünkü henüz çok gençti. Ben tahta çıktıktan sonra bu ölen üçüncü firavun. Babasına tahta çıktığında hediyeler yollamıştım. Sonra o öldü. Yerine geçen oğlu Smenkare de öldü. Şimdi de en küçük oğlu Tutenkamon ölmüş. Şaşırmakta haklısın. Ama asıl şimdi söyleyeceğime şaşıracaksın."
Şuppiluliuma heyecanını bastırmak için biraz bekledi. Sonra devam etti.
"Kraliçe Ankesenamon mektubunda bir oğlumu ona koca olarak göndermemi istiyor."
Sonra Hattuşaziti'den mektubu okumasını istedi.
Başdanışman mektubu ağır ağır, heyecanın tadını çıkarırcasına vurgular kullanarak okudu.
Piyassili'nin şaşkınlığı yüzünden okunuyordu.
"Anlaşılmaz bir şey," dedi. "Peki ama niçin korkuyor?"
Bu soru yanıtsız kaldı.
Çünkü yanıtı bilen kimse yoktu.
Ve kimse krallar kralı Şupiluliuma'nın yanında boş tahminler yapmaya yetkili değildi.
Şuppiluliuma ayağa kalktı. Bir aşağı bir yukarı yürümeye başladı. Bir süre sonra tekrar yerine oturdu.
"Sevgili oğlum, ben bunca yıllık yaşantımda böyle bir şey ne duydum ne de gördüm," dedi.
"Yüce Kralım," dedi Piyassili, "Bu bir tuzak olmasın? Senin gücünü gören Mısırlılar onların üzerine ilerlemenden korkup böyle bir şey yapmasınlar?"
Şuppiluliuma durakladı.
Oğlunun düşüncesi onu mutlu etmişti. O da ilk anda babasıyla aynı şeyi düşünmüştü.
"Tuzak olup olmadığını ancak Mısır'a adam yollayarak öğrenebiliriz."
Piyassili, Krala hak verir biçimde başını salladı.
"Gerçeği öğrenmek için Mısır'da neler olup bittiğini anlamamız gerek. Hattuşaziti Mısır'a gidecek. Mısır'da ne
7 a
olup bitiyor öğrenip bize anlatacak. Ondan sonra ne yapacağımıza karar veririz."

Bu sözden sonra Şuppiluliuma ayağa kalktı. Piyassili ve Hattuşaziti Kralı başlarıyla selamlayıp dışarı çıktılar.
14
Şuppiluliuma, Oğlu Piyassili'ye öğütler verdi. Kale komutanı yönetmeliğine sıkı sıkıya uymasını istedi ve baharın sonuna doğru ayrıldı Kargamış'tan. Önce son kez Emar'a gidip durumu bir kez daha gözden geçirdi. Kısa bir süre sonra yerleşime açılabilecekti kent. Ne var ki artık onun bitişini bekleyecek sabrı kalmamıştı. Hattuşa burnunda tütüyordu. Kanlan Duduhepa ve Henti'yi özlemişti.
15
Hattuşa'ya geri dönmüşlerdi. Hattuşa'nın üstü, yağmur bulutlarıyla kaplıydı.
Hepsi yorgundu. Aylarca savaşmış, birçok kenti ele geçirmişlerdi. Mısır sınırına kadar gelip dayanmışlar, eskiden firavuna bağlı birçok kenti Hititlere bağlamışlardı.
Ölülerini gömmüşler, yaralılarını tedavi etmişlerdi. Ölüleri saymazsak bir tek Hattuşaziti yoktu yanlarında. O da Mısır'da, Şuppiluliuma'ntn verdiği tehlikeli casusluk görevinin başındaydı.
Hattuşa'ya askerler Aşağı Kent'in Batı Kapısı'ndan girerken Şuppiluliuma ve muhafızları Kral Kapısı'na yöneldi.
Şuppiluliuma kapının yanındaki taş blokta bir ekmeği üçe böldü, taşın üstüne koydu ve üzerine şarap döktü. Kendisini ve ordusunu zaferden zafere koşturan tanrılara şükranlarını sundu. Dualar etti, adaklar adadı.
Sonra kral kapısından geçerek içeri girdi.
Hemen kenardaki küçük havuzda ellerini ve yüzünü yıkadı.
79
Bütün kent halkı onu bekliyordu. Büyük bir coşkuyla karşıladılar krallarını.
Şuppiluliuma, kent halkının sevgi gösterileri arasında muhafızlarının arasında, atından inmiş yürüyerek sarayına doğru gidiyor, yolda sevgi gösterisi yapan halkına el sallayarak selam veriyordu.
16
Akşam üstü Şuppiluliuma yanında kraliçeleri Duduhe-pa ve Henti olduğu halde muhafızlanyla birlikte at arabasıyla sarayından çıktı. Büyük Tapınağa doğru ilerlediler.
Tapmaktaki soyunma odasına girdiler.
Üstlerindeki elbiseleri çıkarıp tören elbiselerini giydiler.
Sonra tören kıyafetleriyle avluya çıktılar.
Havuzda ellerini ve yüzlerini yıkadılar. Tanrılara adanmış kurbanları tek tek adak oyuklarına yerleştirdiler.
Tekrar havuzda ellerini yıkadılar.
O sırada çalgıcılar çalmaya, koro da şarkı söylemeye başladı. Tören başlamıştı.
Rahipler ve rahibeler dualar etmeye ve dinsel şarkılar söylemeye başladılar.
Bu kutlama ve kutsama töreni bittikten sonra önde Kral ve Kraliçe olmak üzere tapınağa girdiler. Büyük salonda hazırlanmış bulunan görkemli masanın başköşesine yan yana oturdular.
Masa çok zengin görünüyordu. Av etleri, ekmek, yağ ve ballı buğday ezmesi, şarap, bira ve çeşitli meyve vardı. Masaya konmuş kekiklerin kokusu baş döndürücüydü.
Şuppiluliuma, kadehini kaldırmadan önce sarayın Baş İçki Sunucusu testiden doldurulan şarabı içti.
Biraz beklediler.

Sonra Baş İçki Sunucu, Şuppiluliuma'nın kadehini aynı testiden doldurdu. Şuppiluliuma kadehini aldı, ayağa kalktı.
Herkes aynı anda ayağa kalktı. ¦¦•...¦¦
"Sevgili Hattuşalılar, Fıruna Tanrısı Teşup'un ve bütün tanrılarımızın yardımıyla büyük zaferler elde ederek Hattuşa'ya döndüm. Hatti ülkesinin ve krallığımın büyüklüğünü herkese kabul ettirdim. Talih Tanrısı, Hatti ülkesine, ve Hattuşa'ya hep böyle büyük zaferler göstersin." Kadehini bir dikişte boşalttı. Herkes onun gibi yaptı. . :
Yemek biraz ilerledikten sonra çalgıcılar ve dansçılar geldiler orta yere. Tümü erkek olan çalgıcıların ellerinde sazlar, boynuzlar ve lirler vardı. Biraz sonra bir işaretle müzik başladı. Yavaş yavaş orta yere yürüyerek dansa başlayan kızlar bir yandan da ellerindeki çalparaları16 çalıyorlardı.'"
Çalpara çalıp dans eden kızların içinde esmer güzeli bir kız vardı. Şuppiluliuma, gözünü alamıyordu kızdan. Yalnızca Duduhepa yakalamıştı bakışlarını kralın.
17
Hali, tüm yaşamını casuslukla kazanmış bir adamdı.
Bıkmıştı tehlike ve heyecandan. Ama başka bir işi de yoktu. Çok para kazanmış ama hepsini yemişti. Bu nedenle işi bırakacak birikimi de yoktu. Her bitirdiği işten sonra ayrılmayı düşünüyor ama parası bitmeye yüz tutunca yine dönüyordu bu işe. Parça başına para alıyordu. Aslında aldığı para hiç de fena değildi. Ama bütün parasını içki, kadınlar ve kumarda yiyordu.
Teb'de yaşıyordu.
Görenler onun Hititli olduğunu asla anlayamıyordu. Bir Mısırlıdan daha iyi konuşuyordu Mısır dilini. Üç kuşaktır Mısır'da oldukları için herkes onu Mısırlı sanıyordu.
Hattuşaziti, onu bulduğunda ilkbaharın son ayına girilmişti.
46. Üst üste konmuş iki maden levhadan oluşan ve birbirine vurulduğunda zil benzeri ses çıkaran çalgı.
47. Hitit çalgıları için bb. Dtnçol (1999).
Gece yarısı evinde kabul etti Hitit kralının başdanışmanını. Havadan sudan biraz sohbetten sonra Hattuşazi-ti, Hali'ye sordu:
"Neler oluyor Mısır'da." Hali, sıkıntılı bir ifadeyle anlatmaya başladı:
"Firavun Tutenkamon öldü. Kimileri bunun bir cinayet olduğunu söylüyor. Daha iki ay önce Amon tapına-ğındaki törende son derecede sağlıklı görünüyordu. Sonra birdenbire ağır bir hastalığa tutulduğu duyuldu. Daha on sekizinde olan ve iki ay önce sağlıklı görünen genç bir adam birden bire ne hastalığına tutulur ki? Yataktan çıkamıyor, kimseyle konuşamıyordu. Öyle açıkladılar herkese. Geçen ay da öldüğü açıklandı. Başrahip Ay'ın onun yerine göz diktiği söyleniyor her yerde.
Tutenkamon'un çocuğu olmadığı, ağabeyi Smenkare de ondan önce öldüğü için Akhenaton'un soyundan tahta geçecek kimse yok. Bu durumda Ay'ın tahta oturması olasılığı hiç de yabana atılır gibi değil. Kaldı ki Ay, kendisini Mısır'ın babası ilan ettirmişti. Şimdi bir kurtarıcı gibi ortaya çıkmasının zamanıdır. Mısır orduları başkomutanı Horem-heb'in de Ay'ı desteklediği söyleniyor. Eğer öyleyse bu iş kesin olur."
Hali, bir yandan konuşuyor, bir yandan da elindeki yapraklardan yapılma yelpazeyi yüzüne sallıyordu. Sıcaktan boncuk boncuk terliyorlardı.
"Peki Kraliçe Ankesenamon'un durumu ne olacak?" "Mısır yasalarına göre Ay, Ankesenamon'un desteğini almadan tahta oturamaz. Bu durumda onunla evlenmesi gerekiyor. Ankesenamon daha çocuk sayılır. Oysa Ay yetmişine yakın bir adam. Üstelik evli de. Karısı Tiy, ondan boşanmayı ya da

Ankesenamon'un yanında ikinci kadın olmayı kabul edecek mi bilmiyorum. Yani bir sürü çözülmesi gereken sorun var."
"Ankesenamon, Şuppiluliuma'ya bir mesaj yollayarak bir Hitit prensiyle evlenmek ve o prensi tahta çıkarmak
istediğini yazdı. Şuppiluliuma bunun bir tuzak olup olmadığını öğrenmemi istedi benden. Ne dersin?"
Hali, kafası karışmış bir durumda biraz düşündü.
"Tuzak olabileceğini sanmıyorum. Tuzak olsa Ay tarafından kurulması gerek. Oysa Mısır'ın içinde bulunduğu bu karmaşa ortamında Ay, böyle bir tuzağa girişip Hitit Kralıyla arasını açmak istemez. Biliyorsun Akhenaton ve ardından Smenkare'nin firavunluklarında Mısır çok zayıfladı. Çok toprak kaybetti. Şimdi de tam firavun olmaya başlarken Tutenkamon öldü. Bu aşamada Hitit Kralına bir tuzak kurmaya kalkışmasının ne Ay'a ne de Mısır'a hiçbir yararı olmaz."
Hali biraz nefestendi. Önündeki kadehten bir yudum şarap içti. Elinin tersiyle ağzını sildi. Ve devam etti:
"Bana kalırsa Ankesenamon'un bu mektubundan Ay'ın haberi yok. Kadın Ay'dan kurtulmak için bu yolu seçiyor. Öte yandan Şuppiluliuma burada bir efsane gibi kabul ediliyor. Özellikle Amka'yı almasından sonra Mısır ondan ve Hititlerden çok korkuyor."
Düşünme sırası Hattuşaziti'deydi şimdi. Eliyle şakaklarını okşadı ve:
"Doğru söylüyorsun," dedi. "Bu kadar karmaşa içindeyken niçin bize bulaşmaya kalkışsın?"
"Bana kalırsa Ankesenamon, Ay ile evlenmek istemiyor. Onun içindir ki Hitit Kralına mesaj yollayıp Mısır tahtına çıkacak bir prens yollamasını talep ediyor. Böylece o prensle evlenecek ve hem Mısır Kraliçesi olmayı sürdürecek hem de Ay ile evlenmekten kurtulacak. Aslında bu yolla Hitit Kralı Şuppiluliuma'nın da desteğini almış olacak. Yani çocuk yaşında olmasına karşın çok akıllıca bir davranış sergiliyor.'1
"Beni de on yedi yaşında bir çocuğun bu kadar akıllı olması tedirgin ediyor."
"Mutlaka bir akıl vereni vardır. Çünkü Ankesenamon, insanlardan uzak yetişti. Bilgisi de kültürü de bu kadar
akıllı olmaya elverişli değil. Ya da gerçekten korktuğu için paniğe kapılıp Şuppiluliuma'ya başvuruyor." "Ya da bir tuzak kuruluyor." "Tuzak, dediğim gibi düşük bir olasılık." "Yani Şuppililiuma, buraya bu amaçla bir prens göndermeli mi diyorsun?"
"Sorun Ankesenamon'un ne kadar güçlü olduğunda. Bana sorarsan güç asıl olarak Ay ile Horemheb'in elinde. Ankesenamon'un elinden bir şey gelmez. Zaten o nedenle Hitit kralına mesaj yolluyor. Yani Şuppiluliuma'nın gelip kendisini kurtarmasını ve oğluyla evlenip onun Mısır tahtına geçmesini öneriyor. Böylece Hititler, dolaylı olarak Mısır'ı ele geçirmiş olacaklar."
"Zor bir iş. O yüzden karar vermek de zor." "Bu, Mısır ile bir savaşı göze almayı gerektirecek, zor bir karar."
"Peki Mısır şu sıralar ne kadar güçlü?" "Akhenaton'un firavun olduğu döneme göre daha güçlü sayılır. Başrahip Ay, zaten ülkeyi uzun süredir Başkomutan Horemheb ile birlikte yönetiyordu. Tutenka-mon daha yeni yeni işlere karışmaya başlamıştı. Mısır ordusu sürekli eğitim yapıyor."
İki adam bu heyecanlı görüş alışverişinden sonra sustular. Şaraplarından birer ikişer yudum almaya başladılar. Sessizliği Hattuşaziti bozdu:
"Şuppiluliuma şu sıralarda Mısır'la bir savaş istemiyor. Çünkü güdümümüzdeki prenslikler en ufak bir olumsuzlukta ayaklanacak gibi görünüyor. Kargamış, Halpa ve Amka'yı dize getirdikten sonra artık durmak

istiyor. Yakında Hattuşa'ya geri dönecek. O yüzden Mısır ile bir çatışma istemez."
"Aslına bakarsan Mısır'da da benzer sorunlar var. Nubye'deki kabileler arasında hareketlenme var. Tuten-kamon'un ölümünü olası bir ayaklanma için bahane görüyorlar. Yeni firavunun tahta çıkması uzarsa sıkıntı artacak.
Buna karşılık Mısır halkı Şuppiluliuma'nın buraya saldıracağından korkuyor. Mısır ordusu sürekli hazırlık içinde. Ama tahtın durumu aydınlanmadığı için kararsızlık var ortada."
"Saray'dan birini bulup Ankesenamon'un yazdıklarının doğruluğunu öğrenelim"
"Saray teşrifatçısı Hanis'i tanıyorum. Onu bulup konuşacağım. Ama bu zaman ister."
"Zamanımız var."
Görüşme bitmişti. Hattuşaziti yatmak için izin istedi. Hali onu odasına götürdü. Basit bir yatak ve masa vardı odada. Hattuşaziti orada kalacaktı. Ta ki saraydan doğrulayıcı bir haber gelene kadar.
Kafasının içi karmakarışıktı, bin bir düşünce dolaşıyordu.
Şuppiluliuma'ya en doğru haberi götürmesi, eğer bir tuzak varsa onu uyarması gerekiyordu.
Bu ağır sorumluluk yoruyordu onu doğrusu.
Üstünü çıkarırken kapının tokmağının döndüğünü gördü ve bir anda hançerini çekip kapının arkasına geçti. Kapı açılır açılmaz fırlayıp yakaladı içeri girmeye çalışanı.
Ellerinde gencecik, diri göğüslü esmer güzeli bir kadın vardı. Kadını bıraktı. İkisi de şaşkındılar. Kadın, gülümsemeye çalışarak:
"Hali yolladı beni," dedi.
Hattuşaziti ondan binlerce kez özür diledi.
18
Baharın sonuna gelinmişti.
Hatti ülkesinde yağmur yağıyor, seller gidiyordu. Şuppiluliuma saraydaki çalışma odasına girdiğinde Hattuşaziti onu bekliyordu.
"Hoş geldin," dedi "elinde ne bilgiler var?"
"Mısır'dan haberler var büyük kralım."
"Anlat bakalım neler var."
85
"İzin verirseniz yüce kralım benimle birlikte gelen Mısır habercisi, saray teşrifatçısı Hanis dışarıda bekliyor. Size hitaben kraliçe Ankesenamon tarafından yazılmış olan ikinci mektubu getirdi. Doğrudan kendisi vermek istiyor."
Şuppiluliuma şaşırmıştı. İşler daha da ciddileşiyordu.
"Çağırın gelsin," dedi.
Biraz sonra içeriye esmer uzun boylu bir Mısırlı girdi. Kralı eğilerek selamladı. Şuppiluliuma:
"Hoş geldin Mısır elçisi Hanis," dedi.
Elçi Hanis bir kez daha yerlere kadar eğildi.
"Yüce Hatti Kralını selamlarım. Kraliçe Ankesena-mon'un mektubunu getirdim size."
Şuppiluliuma bir kez daha şaşırmıştı. Mısırlı elçi Hanis, Hititçe'yi kusursuz konuşuyordu.
"Oku bakalım" dedi.
Hanis okumaya başladı:
"Neden beni aldatacaklar diyorsun? Eğer bir oğul sahibi olsam bir yabancıya yazıp derdimi açığa çıkarır mıydım? Benden niçin

kuşkulanıyorsun? Kocam öldü. Bir oğlum da yok. Tebaamdan birisiyle evlenmeyi kabul edemem. Yal' nızca sana yazdım. Senin çok oğlun olduğu söyleniyor. Bi' risini bana ver. Eğer oğullarından birisini bana yollarsan o, benim kocam olacak ve Mısır'ı yönetecek."
Şuppiluliuma hiçbir şey söylemedi. Elini şakaklarına dayayıp bir süre düşündü.
"Kraliçe ilk mektubunda korktuğunu yazıyordu. Neden ve kimden korkuyor?
Hanis durakladı. Başını yere eğdi. Zorla konuşmaya başladı.
"Yüce Hatti Kralı ben yalnızca bir elçiyim. Beni Krali' çem yolladı. Onun neden ve kimden korktuğunu bile-mem. Ben casus değilim. Yalnızca size Kraliçemin dileğini iletmeğe memur edildim. Bu durum bizim ülkemiz için yüzkarasıdır. Eğer kraliçenin bir oğlu olsa yabancı bir memlekete gelir de kendimiz için bir bey ister miydik?
86
Kralımız Tutenkamon öldü. Oğul bırakmadı ardında. Kraliçemiz yalnız. Başka bir ülkeye gitmeyip size geldik. Bize bir oğlunu ver."
Şuppiluliuma sinirlenmişti. Hanis'den hiç hoşlanmamıştı. Bu adamın kendisini kandırmak için yollanmadığını bilemezdi.
Kızdığını belli etmemeye çalıştı.
"Peki," dedi. "Mektubu bırak ve çık."
Sonra Hattuşaziti'ye döndü.
"Elçiye yemek verin. Dinlenmesi sağlansın. Sonra güvenliğini sağlayarak Mısır'a huzur içinde dönmesini gözetin."
Hattuşaziti, Hanis'i de alarak odadan çıktı.
19
Hattuşaziti, Şuppiluliuma'nın odasına girdiğinde Şup-piluliuma'yı kararsızlık içinde kıvranırken buldu.
"Bu Mısır'daki adamımız. Neydi adı?"
"Hali efendim."
"Ne kadar güvenilir bir adam?"
"Bizi Mısır konusunda şimdiye kadar hiç yanıltmadı efendim."
"Kaç yaşlarında bu Hali?"
"Ellinin üstünde kralım."
"Mısırlılarla anlaşıp yanlış bilgi vermek ve karşılığında iyi bir yaşam sağlamak için uygun bir yaş. Bu tehlikeli işlerden bıkıp yorulma yaşına gelmiş."
"Bağışlayın efendim ama ben Halî'nin böyle bir iş yapacağını düşünmüyorum."
Kral, ona öyle sert baktı ki, Hattuşaziti bu cümleyi sarf etmekle büyük bir hata işlediğini anladı. Bu görüşü açıklamakla Hatti Kralı, Krallar Kralı, Fırtına Tanrısı Te-şup'un sevgilisi, Yiğit Güneş, Şuppiluliuma'nın düşüncesine karşı çıkmış oluyordu.
Oysa Hitit kralına yanıldığını söyleyebilecek tek kişi
vardı Hatti ülkesinde: Panku'nun en kıdemli üyesi.
Şuppiluliuma arkasını döndü. Bu tavır Hattuşazili'nin odadan çıkması gerektiğini gösteren tipik tavrıydı.
Başdanışman eğilerek çıktı odadan.
Hattuşaziti'nin yüreğini korkular sarmıştı. "Ya beni görevimden atarsa? Ya beni Hattuşa'dan Neşa'ya sürgüne yollarsa?" diye düşünerek koridoru geçip saraydan çıktı.
Yağmur sonrasında çıkan Hatti güneşi bütün yakıcılığını hissettiriyordu. Ama Hattuşaziti'nin yüreği daha büyük bir ateşle yandığı için bu sıcaklık onu etkilemedi. Düşünceli düşünceli sarayın avlusunu geçip saray arşivine doğru yürüdü.

Arşivde Hali ile ilgili kayıtları bir kez daha gözden geçirip onun hakkında yanılıp yarultnadığına bakacaktı. Hali hakkında son iki yıldaki sicilleri okumamıştı.
Arşive girerken içinden tanrılara yanılmamış olması için dua ediyor, adaklar adıyordu.
20
Şuppiluliuma pencereden dışarı baktı. Ufka doğru.
Dayanılmaz bir sıcak vardı. Havalar yine kurak gidiyordu. Birkaç günlük yağmur çiselemesinin ardından kuraklık çökmüştü tekrar Hatti ülkesine. Tarım zamanı gelmişti ama yağış yoktu.
Sonra tekrar ufka döndü bakışları. Hatti ülkesinde havalar böyle olduğuna göre Mısır'da da.durum pek farklı olmasa gerekti. Nil nehri ne durumdaydı acaba? O da Maraşantiya gibi incecik mi kalmıştı?
Eğer Mısır gereken yağışı alamamışsa Nil bereket dağıtamazdı. Nil'in bereket dağıtamaması Mısır için felaketlerin en büyüğü demekti.
Son iki yılda Nil'in yağışsızlıktan küçülüp büzüldüğü-nü öğrenmişti Mısır'daki casuslarından. Ama bu yıl durumun ne olduğu hakkında bir bilgi ulaşmamıştı eline henüz.
Herkes Mısır'daki taht kavgalarıyla ilgiliydi. Tuten-kamon gerçekten öldürülmüş müydü? Yoksa normal bir ölüm müydü bu? Dul Kraliçe Ankesenamon neden ve kimden korkuyordu? Tebaamdan birisiyle evlenmek istemiyorum derken, neyi kastediyordu? Onu zorla halktan birisiyle evlendirebilirler miydi?
Sarayın üzerine oturduğu surlarla çevrili tepeyi baştan aşağı gözden geçirdi. Bu pencereden Büyük Kale'nin neredeyse tümü görülebiliyordu. Saray muhafızları girişte kuş uçurtmuyorlardı. Dar ve uzun bir koridoru andıran giriş kapısının iki yanındaki muhafızlar saraya gelecek olan herkesin üstünü arıyor, ondan sonra geçmelerine izin veriyorlardı. Sarayın bulunduğu kaleye üstü aranmadan girebilecek olanlar yalnızca Kral ile Baş Kraliçeydi. Prenslerin bile aranmadan girmelerine izin verilmiyordu.
21
Şuppiluliuma, çalışma odasında oturmuş ve düşüncelere dalmıştı yine. Aklı fikri Mısır'daydı. Günlerdir kraliyet arşivinden getirttiği belgelere bakıyor, danışmanlarıyla görüşüyordu.
Eğer Kraliçe Ankesenamon'un söyledikleri yalan değilse Hitit krallığının önünde kimse duramazdı. Canının yine sıkıldığını hissetti. Karar vermesi gerekiyordu.
"Haber verin. Panku öğleden sonra toplansın."
Nöbetçi selam verip fırladı.
22
Hattuşaziti, yanında yardımcısıyla birlikte karumda dolaşıyordu.
Amacı öğleden sonraki Panku toplantısı için yeni bir elbise almaktı. O tezgâhtan ötekine dolaşıp duruyordu. Sonunda tezgâhlardan birinin önünde durdu ve yardımcısına keten bir elbise göstererek sordu:
89
r
"Ne dersin?"
"Çok güzel."
Hattuşaziti elbiseyi eline aldı. Evirdi çevirdi.
Satıcı:
"Bulunmaz bir keten elbise efendim," dedi. "Size 20 şekel'e bırakırım."
Hattuşaziti bir de gömlek beğendi.
"Bunu kaça vereceksin?"

"3 şekel de onu sayarım. Ama ikisini birden alacaksanız sizden toplam 22 şekel alacağım."
Hattuşaziti ikisini de aldı.
23
Şuppiluliuma, Panku toplantısına girdiğinde meclis üyeleri ayağa kalktılar.
Kral, masanın başına oturdu. Diğerleri de oturdular.
Masada herkesin yeri belliydi. Kralın tam karşısında Panku'nun en yaşlı üyesi oturuyordu.
Şuppiluliuma konuşmaya başladı.
"Panku'nun yüce üyeleri. Hitit krallığını tehdit eden bazı olaylar var. Çevremizdeki birçok ayaklanmayı bastırdım. Kaşkaları yenip krallığıma bağladım. Arzava Kralına kızımı verip onu Hititlere dostlukla bağladım. Kral Atatama'yı ve Hurrileri yenip Mitanni devletini ortadan kaldırdım. Kargamış ve Halpa'yı ele geçirip başlarına oğullarım Telipinu ve Piyassili'yi geçirdim. Uga-rit kralı Nikmandu'yu anlaşmayla kendime bağladım. Hayaşa, Kizzuvatna ve Amurru krallıklarını da kendime bağladım. Dünyanın en büyük imparatorluğunu kurdum. Bize tek rakip firavunlar ülkesi kaldı."
Şuppiluliuma cümlesinin burasında sustu ve tek tek Panku üyelerine baktı. Ne düşündüklerini anlamak istedi.
Panku üyelerinin onu hayranlıkla izlediklerini görünce devam etti.
90
"Bir süre önce size Mısır'ın dul Kraliçesi Ankesena-mon'un bana yazdığı mektubu okutmuştum. O zaman durumun yerinde incelenmesi ve bunun bir tuzak olup olmadığının araştırılmasına karar vermiş ve başdanışmanım Hattuşaziti'yi Mısır'a yollamıştım. Orada aylarca kaldı. Bilgiler topladı. Mısır sarayının bir elçisiyle birlikte döndü. Mısır sarayının elçisi, dul kraliçenin ikinci mektubunu getirdi ve bana verdi. Şimdi Hattuşaziti bu mektubu size okuyacak."
Hattuşaziti üzerinde yeni elbisesi ve gömleğiyle çok şık duruyordu. Ayağa kalktı ve yavaş yavaş, bilinmeyen bir şeyi paylaşmanın zevkini çıkararak mektubu okudu. Mektubu bitirdiğinde Şuppüuliuma'ya baktı.
Şuppiluliuma ayağa kalktı. Bütün Panku üyeleri de onunla birlikte ayağa kalktılar. Eliyle oturmalarını işaret etti.
"Şimdi size soruyorum. Beni deneyimlerinizle aydınlatın. Böyle bir olay atalarımdan hiçbirinin başına gelmedi. Ne yapmalıyım?"
Panku'nun yaşlı üyeleri aralarında fısıldaşmaya başladılar. Bu fısıldaşmaiar uzunca bir süre devam etti.
Sonunda en yaşlı üye söz aldı.
"Yüce Kralım en iyisini siz bilirsiniz. Ama bize sorarsanız biz bir prensinizi oraya yollamanızı öneriyoruz. Eğer bu düş gerçekleşirse firavunlar ülkesinin kapıları savaş yapılmadan Hititlere açılmış olacak."
Şuppiluliuma kararsızdı.
Yaşamı boyunca hiç bu kadar kararsızlık çekmemişti. Bu tutumunun Panku üzerinde tereddütler yarattığını biliyordu.
Sonunda kısık bir sesle konuştu.
"Haklısınız. Ben de aynı şeyi düşünüyorum. Çok eskiden Hattuşa ve Mısır birbiriyle dosttu. Ve şimdi de bu durumu canlandırmak bize düştü. Böylece Hatti ile Mısır
91
birbiriyle sonsuza dek dost olacak. Prens Zannanza'yı48 yollayacağım Mısır'a. Talihi açık olsun. Bize Mısır'ın kapılarını açması için Fırtına

Tanrısı Teşup, Güneş Tanrıçası Hepat, oğulları Şarruma ve bütün tanrılar yardım etsin."
Toplantı bitmişti.
Şuppiluliuma ayağa kalktı ve Panku'yu başıyla selamlayıp dışarı çıktı. Muhafızları ve asa taşıyıcılanyla birlikte sarayına gitti.
24
Kral sarayında büyük bir telaş ve heyecan vardı.
Kraliçe Duduhepa prens Zannanza'yı elleriyle hazırlıyordu bu ilginç sefere.
İçinde hep bir korku, hep bir heyecan vardı. Sanki prensin başına kötü şeyler gelecekmiş gibi.
Bu korkularını açmıştı Krala. Ama Şuppiluliuma ve Henti prensin gidişini desteklemişler, bunun Hitit ülkesi için bulunmaz bir fırsat olacağını vurgulayıp durmuşlardı.
Bir Hitit prensinin Mısır'a firavun olması büyük bir şanstı. Böyle bir şans bir daha kolay kolay gelmezdi.
Zannanza eğer Mısır tahtına oturursa Şuppiluli-uma'nın önünde kimseler duramayacaktı. Mısır'dan aldığı güçle bütün dünyayı fethetmesi işten bile değildi.
Hatti ülkesinden Mezopotamya'ya uzanan bir Hitit imparatorluğu ne demekti?
Böyle heyecanlar, sıkıntılar, korkular ve zafer beklentileriyle karmakarışık duygular içinde yolcu edildi prens Zannanza.
Atlı savaş arabasının üstünde gerçek bir firavun gibi
43. Zannanza, önceleri Hitit prensinin adı sanılıyordu. Sonra bu kelimenin Hitit dilinde "Kralın oğlu, prens" anlamına geldiği anlaşıldı. Dolayısıyla prensin adı bilinmiyor. Ama biz öyküyü kolaylaştırmak için onun adının Zannanza olduğunu kabul edeceğiz.
duruyordu. Alabildiğine yakışıklı, genç ve gururluydu.
Babası Mısır'a firavun olsun diye kardeşlerinin arasından onu seçmişti.
Yanında altmış kişilik birliğiyle bir zafer alayı edasıyla yola çıktı Zannanza. On savaş arabası eşlik ediyordu. Her bir arabada üç asker vardı. Otuz da piyade yürüyordu önünde.
Üç arabada kraliçeye götürülen hediyeler vardı. Bir mina ağırlığında altından kupa, bir mina ağırlığında gümüş kupa, iki büyük keten elbise, iki keten gömlek, 200 şekel ağırlığında mavi ve 200 şekel ağırlığında kırmı?,ı erguvan yün, hediyeler arasında en dikkati çekenlerdi.
Zannaza'nm birliği Kral Kapısı'na doğru ağır ağır ilerliyordu.
Şuppiluliuma, Zannanza'nın Kral Kapısı'ndan çıkmasına izin vermişti. Bu büyük bir onurdu. Kral dışında hiç kimse Kral Ka-pısı'ndan giremez ve çıkamazdı.
Başkent halkı çiçekler acıyor, ardı sıra dualar okuyordu. Onlar da heyecan içindeydi. Mısır'la düşmanlığın bitmesinden öte, bir Hitit prensinin Mısır'a firavun olması, Mısır'ın zenginliğinin Hatti ülkesinin hizmetine girmesi demekti.
Kraliçe Duduhepa, nedimeleriyle birlikte Kral Kapısı'-nın önünde bekliyordu Zannanza'yı. Prens, arabası Baş Kraliçenin yanına gelince arabadan indi. Duduhepa,.elindeki güneş kursu biçimindeki altın kolyeyi Zannanza'nın boynuna taktı ve önce kursu soma da Zannanza'nın alnını öptü. Elini tuttu ve dua etti.
Zannanza, Duduhepa'nin elini öptükten sonra arabaya bindi ve arabayı süren askere devam işareti verdi. Birlik, Kral Kapısı'ndan çıkarak kenti terk etti. Duduhepa oğlunun ardından yaşlı gözlerle baktı bir süre.

Zannanza'nın birliği sarı bir toz bulutunun ardından yavaş yavaş uzaklaştı.
Böylece Mısır Kraliçesi Ankesenamon'nun ilk mektubunun üstünden oldukça fazla zaman geçtikten sonra Zan-nanza, firavun olmak üzere Mısır'a doğru yola çıkmıştı.
Duduhepa geri çekilince nöbetçiler Kral Kapısı'nı kapattılar. Sürgüler yerlerine sürüldü. Kale komutanının vekili, askerleriyle birlikte sürgüyü mühürleme işine başladı.
25
İki karısı da yanındaydı Büyük Kralın. Keyfi yerindeydi. Koltuğunda yarı yatar yarı oturur durumdaydı. Baş İçki Sunucusunun sunduğu şarabı içiyor, bir yandan da hayaller kuruyor ve kanlarıyla paylaşıyordu onları.
"Düşünün," dedi. "Zannanza, Mısır Firavunu olduğunda Hatti ülkesinin gücünü. İşte o zaman bütün dünya bizim olacak."
Henti atıldı.
"Bütün dünyanın hazineleri bizim olacak."
Şuppiluliuma ters ters baktı karısı Henti'ye.
Duduhepa, Şuppiluliuma'nın bakışını yakalamıştı. Eline geçen fırsatı kullandı hemen.
"Ne kadar aç gözlüsün Henti," dedi. "Büyük Kralımız zaten her gittiği seferden hazineler getiriyor. Hepimize takılar veriyor."
Henti anlamıştı yaptığı hatayı.
"Ben onu demedim ki," diye devam etti. "Benim kastettiğim Hatti ülkesinin daha zengin ve daha güçlü olması için gerekli olan hazineler."
Şuppiluliuma sıkılmıştı. Ayağa kalktı. Bu iki kadının arasındaki tartışmalar, çekişmeler yoruyordu onu bazen. Henti, Duduhepa'nın Tavanannalığını çekemiyordu. Bunu açıkça söylemese de tavırlarıyla ortaya koyuyordu. Duduhepa ise Henti'yi kolluyor gibi yapmaya çalışsa da ona duyduğu nefreti saklayamıyordu. Kimse Şuppiluliuma'yı elinden almaya çalışmamalıydı. Mısır da Hitit'e bağlanınca o, Tavanannahğının yanına firavunun annesi unvanını
da alacak ve dünyanın en güçlü kadını olacaktı.
26
Şuppiluliuma, oğlu Prens Zannanza'yı, Ankesenamon ile evlenmek üzere Mısır'a yollamakta ağır davranmıştı.
Ankesenamon'un bir Hitit prensiyle evlenip onları saf dışı bırakma niyetini Ay ve Horemheb öğrenmişlerdi. Öteden beri kuşkulandıkları Hanis'in Hatti ülkesine gitmesini ve oradan dönüşünü izlemişlerdi.
Ay, Ankesenamon'un, Şuppüuliuma'ya yazdığı mektupların kopyalarını ele geçirmişti. Zannanza'nın, firavun olmak üzere Hattuşa'dan yola çıkıp Mısır'a gelmekte olduğunu biliyorlardı.
Ay ve Horemheb, Mısır sınırını geçen Zannanza'yı adım adım izlettiler kendi askerlerine. Bir süre sonra Mısır askerleri Zannanza'yı karşıladılar. Karşılama birliği gibi yaptılar önce. Zannanza, deneyimsizliğinin ve gururunun kurbanı oldu. Mısır'a ne için gittiğini anlattı onlara bütün ayrıntısıyla. Gece olduğunda hep birlikte konakladılar açık havada.
Ertesi günün ilk ışıklarında Zannanza ve bütün Hitit askerleri öldürülmüştü. Mısırlılar, Zannanza ve askerlerinin arabalarına, atlarına, silahlarına ve Kraliçe Ankese-namon'a getirdiği hediyelere el koymuşlardı.
27
Kuraklık devam ediyordu.

Şuppiluliuma'nın yüreğinde giderek büyüyen bir sıkıntı vardı. Mısır sınırını geçtikten sonra Zannanza'dan hiçbir haber gelmemişti. Hep bir kötü haber bekler gibiydi. Bu sıkıntı içinde bir aşağı bir yukarı odasında dolaşırken kapı vuruldu.
"Gel," diye seslendi.
Başdanışman Hattuşaziti girdi odaya. Yüzü berbat görünüyordu. Şuppiluliuma kötü bir şeyler olduğunu sezmişti.
"Zannanza," dedi.
Hattuşaziti başını eğdi. Şuppiluliuma yerinden fırladı Başdanışmanın gömleğinin yakalarını tuttu.
"Söyle çabuk ne oldu?"
Hattuşaziti yakasını kralın ellerinden kurtarıp biraz geri çekildikten sonra kısık bir sesle konuştu.
"Zannanza öldürülmüş"
Şupiluliuma sendeledi. Boğazının sıkıldığını hissetti.
"Tuzak," diyebildi.
"Evet tuzak. Mısırlılar prensi ve askerlerini sınırı geçtikten bir süre sonra öldürmüşler."
Şupiluliuma kendisini tutamadı. Hıçkırıklara boğulmuştu.
Neden sonra Hitit Kralının bir başkasının yanında ağlamaması gerektiğini hatırladı. Başdanışmanına bağırdı.
"Ç(k dışarı."
Hattuşaziti eğilip selam vererek çıktı odadan.
28
Şuppiluliuma, oğlunun öldürülmesini öğrendikten sonra günlerce çıkmadı çalışma odasından.
Yemek yemedi. Su bile içmedi. Karılarını bile kabul etmedi yanına. Tanrılara isyan etti.
Bu tuzağı bile bile kabul ettiği için kendisini suçluyordu.
"Fırtına Tanrısı Teşup, Güneş Tanrıçası Hepat, Şarru-ma ve diğerleri ben size ne kötülük yaptım da bunu bana layık gördünüz?" diye söylendi durdu sürekli.
Yeminler etti günlerce.
"Bu ahlaksız tuzağın hesabını soracağım. Bütün tanrılara yemin olsun soracağım. Bunun intikamını ben alamaz-sam oğullarımdan birisi mutlaka alacaktır."
29
Ay, bütün feryatlarına karşın baskıya dayanamayan,
Ankesenamon ile evlendi ve Mısır tahtına oturdu. Böylece firavun soyundan gelmeyen ilk firavun oldu.
Ay, bu evlilik karşılığında Ankesenamon'un Şuppi-luliuma'ya yazdığı mektupları örtbas etmişti. Kopyalarını elçi Hanis'den bin bir tehditle aldığı mektupları.
Ay'ın karısı Tiy, bu evlilikten rahatsızdı. Rahatsızlığı bu evliliğin formaliteden başka bir şey olduğunu düşünmesinden değildi, ilerlemiş yaşında ikinci planda kalmak istememesindendi.
30
Tiy, Baş Kraliçe olmak istiyordu. Bunu her şeyden çok istiyordu. Akhenaton'un karısı Baş Kraliçe Neferti-titi'ye hizmet ederken Ankesenamon henüz küçücük bir çocuktu. Tiy, çocuğu gibi bakmıştı ona. Ama onun şımarıklıklarından hep nefret etmişti. Şimdi Ay ile evlenip Baş Kraliçe olmasına ve kendisinin ikinci planda kalmasına dayanamıyordu.
Baş Kraliçe olmak, törenlerde Ay'ın yanında yürümek saygıyla karşılanıp uğurlanmak istiyordu. Bunun tek yolu vardı: Ankesenamon'dan kurtulmak.

Her gün her an bunu işliyordu Ay'a. Başlangıçta bu isteklere aldırmayan Ay, giderek daha fazla etkileniyordu karısının baskılarından.
31
Ay, Tiy'in baskılarından bunaldığı bir gün Horem-heb'i çağırttı makamına. Horemheb içeri girdiğinde Ay ayakta onu bekliyordu. İki adam sarılıp öpüştüler.
"Horemheb," dedi Ay, "bugüne kadar ikimiz de sözümüzü tuttuk ve ortak olarak çizdiğimiz yolda yürüdük."
Horemheb'in yüzü karıştı. Bilmediği bir şey mi vardı? Yoksa Ay sözünden vaz mı geçiyordu?
"Ne var ki," diye devam etti Ay, "Ankesenamon
önümüzde ciddi bir engel olarak duruyor. Tiy, ondan nefret ediyor. Öte yandan benden sonra senin firavun olabilmen Ankesenamon ile evlenmene bağlı. En azından gelenekler öyle. Oysa Ankesenamon ortada olmasa senin önünde bir engel kalmayacak."
Horemheb biraz şaşırmıştı.
"Peki ama," dedi, "Ankesenamon'un senin ölümünden sonra benimle evlenmeyeceğine dair bir bilgi mi aldın?"
"Evet," dedi Ay, "Ankesenamon benden daha fazla senden nefret ediyor."
Bir sessizlik oldu. Oysa Horemheb, Ankesenamon ile evlenmek istiyordu. Onu çok beğeniyordu. Ama firavun tahtına oturmanın önündeki engel olamazdı Ankesena-
mon.
"Peki," dedi Horemheb. "Ne yapmamızı öneriyorsun?"
Ay gözlerini boşluğa çevirdi.
"Bana kalırsa Ankesenamon'un Şuppiluliuma'ya yazdığı mektubu ortaya çıkarıp onu idam cezasına çarptırmanın tam sırası."
Horemheb şaşkınlıkla baktı Ay'a.
"Mektup sende mi?" diye sordu.
Ay başını salladı ve devam etti:
"Sen bu mektubu ortaya çıkarıp Ankesenamon'u suç-iarsan ben de mahkemeyi toplantıya çağırırım. Böylece Ankesenamon'u yargılatıp idam edilmesini sağlarız."
Horemheb bir süre sessizce durdu. Sonra konuştu:
"Ankesenamon'u idam etmeyelim. Onu sürgüne yollayalım."
Düşünme sırası Ay'daydı. Hiç bir şey söylemedi, yalnızca onay anlamında başını salladı ve içerideki odaya gitti.
Az sonra elinde Ankesenamon'un Şuppiluliuma'ya yazdırdığı mektupla geri geldi.
98
32
Ankesenamon ile evlenmekten umudunu kesen Horemheb, genç kraliçenin Hitit kralı Şuppiluliuma'ya yazdığı mektupları ortaya çıkardı.
Bu mektuplar, genç kraliçenin Mısır'a ihanetten yargılanmasının yolunu açıyordu.
Ankesenamon için her şeyin sonuna gelinmişti. Tutuklandı ve hapse götürüldü.
Yargılama başlayacaktı. Suçlamalar ve suçlamalar.
33
Yargılamanın başlayacağı gündü. Uzun zamandır görülmemiş şiddette yağmur yağıyordu. Yağmurun böylesine şiddette yağdığı her ilk günde olduğu gibi Nil nehri yine kan kırmızı bir renge bürünmüştü.

Ay, odasında giyiniyordu. Mahkemenin açılışında bulunması gerekiyordu. Firavunun mahkemede bulunması alışılmış bir şey değildi. Ama suçlu Baş Kraliçe olunca işler değişiyordu.
Yağmur suyu ile nilüfer yaprağı esansının karışımından yapılma kokuyu sürdü eline ve şakaklarını ovaladı. Gözlerini kapadı ve Ankesenamon'u düşündü bir süre. O sırada kapı açıldı. Aynadan girenin Tiy olduğunu gördü. Saçı başı dağınık, gözleri yuvalarından fırlamış gibiydi Tiy'in.
Hiçbir şey söylemesine fırsat kalmadan Tiy konuştu:
"Ankesenamon intihar etmiş."
Bir an başı döndü Ay'ın. Eliyle dolabın kenarını tuttu.
"Nasıl olmuş?" diye sordu belli belirsiz bir şaşkınlıkla.
"Zehir içmiş."
Ay, eliyle Tiy'e çıkmasını işaret etti. Koltuğa oturdu. Şakakları zonkluyordu. Aslında sevinmesi gerekirdi. Her şey kendiliğinden çözülmüştü. Ama içinde bir sevinç yoktu Ay'ın. Hatta tam tersine üzüntü vardı. Belki daha çok vicdan azabı. Seri cinayetlerine bu da eklenmiş sayılırdı.
Artık firavunlar soyunun temsilcisi kalmamıştı.
34
Tiy sonunda Baş Kraliçe olmuştu. Artık herkes ona hizmet ediyordu.
Ay, Ankesenamon'un ölümünden sonra çok yaşamadı. Peş peşe işlediği ya da yol açtığı cinayetler vicdanını rahatsız etmişti. Son zamanlarını hep dua ederek, tapınakların işleriyle uğraşarak geçirdi.
Ay'ın ölümünden sonra tahta Horemheb geçti. Böylece Mısır tahtında firavunlar sülalesi dışında ikinci kral tahta çıkmış oldu.
35
Akşama doğru Şuppiluliuma, Panku'nun toplandığı salondan içeri girdiğinde herkes ayaktaydı.
Yerine oturdu ve diğerlerine oturmalarını işaret etti eliyle.
Son aylardaki sıkıntılı halini üzerinden atmış gibiydi. Gözlerinden yorgunluk okunuyordu ama yine de enerjik görünüyordu. Sağında At Uşağı, solunda en yaşlı üye oturuyordu.
Onlara baktıktan sonra konuşmaya başladı:
"Savaş kararı aldım. Sizin onayınızı istiyorum."
Panku'da derin bir sessizlik vardı. Çıt çıkmıyordu.
En yaşlı üye ağır ağır sordu:
"Mısır'la mı savaşacağız?"
"Evet. Hiç kimse Hatti kralını aptal yerine koyamaz."
Panku üyeleri böyle bir savaşı pek ister gibi görünmüyordu. Ne kadar zayıflamış olsa da firavunlar ülkesi büyük ve güçlüydü. Kent krallıklarına benzemiyordu.
Ne var ki istemeyerek de olsa Şuppiluliuma'nın isteğini onayladılar. Şuppiluliuma'ya karşı çıkılamazdı. O, bilinen dünyanın en güçlü imparatoruydu.
Şuppiluliuma, odadan çıkarken Panku'nun en yaşlı üyesi pencereden dışarı bakıyordu.
Ordu talim yapıyordu. Şuppiluliuma, kararını çoktan vermişti aslında.
Panku'ya danışması yalnızca bir formalitenin yerine getirilmesinden ibaretti.
36
Hitit orduları, Şam'a kadar ilerlemiş, bölgedeki her yeri ele geçirmişti. Hititler, ilk kez bu kadar acımasızca yönetiliyor, yakıp, yıkıyor ve öldürüyorlardı.

Daha önceki seferlerinde intikam duygusu yoktu. Oysa bu kez Şuppiluliuma, oğlu Zannanza'nın intikamı için acımasızca saldırıyordu.
Oğlu Zannanza'nın intikamı için miydi bu acımasızca saldırılar, yoksa tuzağa düşmüş olmasının yarattığı gurur kırıklığından mıydı bilinemez. Mısır'dan hiçbir tepki gelmemiş, yalnızca sınıra yığınak yaptıkları öğrenilmişti.
Mısır ordusu tampon bölgejerin tek tek elden gitmesi üzerine Mısır ülkesinin sınırlarına gelmişti. Mısır'a yönelik doğrudan bir saldırı halinde derhal karşılık vermeye hazırdı.
Şuppiluliuma, Mısır ordusunun sınırda yığınak yaptığını duyunca öteye gitmedi.
Ordusu yorulmuştu. Aslında kendisi de yorulmuştu. Onu ayakta tutan yalnız ve yalnız intikam dürtüşüydü.
Oysa Mısır ordusu hiçbir savaşa girmemişti. Mısır'a bu aşamada saldınnak riskliydi. Komutanları da aynı kanıdaydılar. Ona, Mısır'a gereken dersin verildiğini ve Zannanza'nın intikamının alındığını söylüyorlardı sürekli olarak.
Şuppiluliuma, komutanlarını dinledi. Bütün kin, nefret ve intikam duygularını dizginleyerek doğrudan Mısır'a saldırmaktan vazgeçti.
Hattuşa'ya dönüş zamanı gelmişti. Dönmeden önce yapımı hızla ilerleyen Emar kentine gitti. Baştan aşağı
gezdi kenti. Mimarlardan ayrıntılı bilgiler aldı. Tam istediği gibi oluyordu kent. Bitmesine az kalmıştı. Kentte yönetim binaları ile tapınaklar ayrı ayrı yerlerde yapılıyordu. Saray binası kente ve limana egemen ayrı bir yerde tek başına yükseliyordu. İkametgâhın yanı sıra saray görevlilerinin çalışma odaları ve arşiv binaları yer alıyordu etrafında. Sarayı çevreleyen surlar da yükselmeye başlamıştı. Hattu-şa'daki surları andıran bir görünümleri vardı.
Emar'da beş gün geçirdikten sonra ordusuna Hattu-şa'ya dönüş emrini verdi Şuppiluliuma.
Birçok savaş esiri, hayvan, mal, değerli eşya, savaş ganimeti olarak Hattuşa'ya taşınıyordu.
Ama içi rahat değildi Şuppiluliuma'nın. İntikamını tam olarak alamamıştı. Mısır'ı korkutmuş, bütün çevresini ele geçirmiş onlara gereken cezayı vermişti ama cinayeti işleyenleri bulup oğlunun intikamını alamamıştı. Kırılan gururunu kısmen onarabilmiş, üzüntü ve sıkıntısını tam olarak yenememişti.
37
Zayıflayıp eriyordu koskoca Kral. Sağlığını kaybetmeğe başlamıştı. Hastalanmıştı. Zamanla biraz daha iyileştiyse de bir daha hiçbir zaman eski gücüne kavuşamadı. Bir ölçüde de olsa oğlunun intikamı-nı almıştı firavunlar ülkesinden. Ama o tuzağı hiç unutamadı. Kalan yaşamında gecelen uykusundan kâbuslarla uyandı. Hep oğlu Zannanza'nın nefret dolu bakışlarını görerek. Aslında o bakışlar, kırılan gururunun yansımasından başka bir şey değildi.
Soğuk bir kış günü öldü Şuppiluliuma. Mısır'ın çocuk firavunu Tutenkamon'un öldürülmesinden dört yıl sonra.
Ölürken, oğulları Arnuvanda ve Murşili'ye, Zannanza'nın intikamının alınmasını vasiyet etti.
Hitit geleneklerine göre önce Arnuvanda sonra Mur-şili babalarının ölüsünü kucaklayıp göğüslerine bastırdılar.
38
Arnuvanda49 Hitit tahtına oturdu. Evli değildi. Kızkar-deşi Aşmunikal'e Baş Kraliçe unvanını verdi. Arnuvanda, babasının aksine savaş sevmeyen

bir kraldı. Kendisi de kız kardeşi de vebanın pençesindeydi. Aşmunikal ile birlikte kendilerini Hattuşa'nın imarına, tanrılara tapınmaya verdiler.
Hititlerin en büyük düşmanlarından olan Kaşkalar yeniden saldırılarını başlatmışlardı. Şuppiluliuma'nın ölümünü fırsat bilmişlerdi. Bu saldırılarda Hitit kentlerini yağmalayıp kaçıyorlardı. Kaşkalarla başa çıkmak zordu.
Arnuvanda ve Aşmunikal, Kaşkalara çeşitli hediyeler yolluyorlar, bir süre onların sessiz kalmasını sağlasalar bile saldırıları tam anlamıyla durduramıyorlardı. Arnuvanda, komutanlarının ve Panku üyelerinin Kşka ülkesine savaş açılması yönündeki önerilerini dinlemiyordu. İki kardeş de savaştan hoşlanmıyorlardı.
Arnuvanda ve Aşmunikal'in hastalığı hızla ilerliyor-du.
39
Arnuvanda ve Aşmunikal Büyük Tapınakta yan yana yere oturmuş dua ediyorlardı:
"Büyük Kral Arnuvanda ve Büyük Kraliçe Aşmunikal, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve tanrılara derler ki: Hatti ülkesi sizlere her zaman saygı gösterdi. Size kurban ve adak sunmakta hiç bir Hatti kral ve kraliçesi bizim kadar özenli ve cömert davranmadı.
Siz tanrıların heykellerini korumakta hiç bir eksiklik göstermedik. Siz tanrılara olan kutsal görevlerimizi büyük bir içtenlikle yapmaya devam edeceğiz. Ne var ki Kaşkalar, bizim sizin için yaptıklarımızı yakıp yıkıyorlar. Nerik, Hurşama,
49. III. Arnuvanda. MÖ 1335/1334 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
Kastama, Serisa, Himmuva, Hura, Dankusa, Tarugga, Ila-luha, Zihhana, Sipidduva, Vashaya ve Patalliya ülkesindeki bütün tapınakları yıktılar, siz tanrıların heykellerinizi çaldılar, kırdılar. Size hizmetle görevli rahipleri köle yaptılar.
Kentlerde artık kimse sizin adınızı anmaz, bayramlarınızı kutlamaz, kurbanlarınızı sunmaz oldu.
Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göklerin Fırtına Tanrısı, bütün diğer tanrılar, Kaşkaların bu yaptıklarını yanlarına bırakmayın. Bize huzur verin ki biz size kurbanlar sunmaya devam edelim."
40
Ne Kaşkaların saldırıları durdu ne de Arnuvanda'nm hastalığının ilerleyişi. Şuppiluliuma'dan sonraki boşluk devam ediyor, Hitit imparatorluğu zayıflıyordu.
Arnuvanda, vebanın pençesinden kurtulamayıp ölmüştü. Birlikte hüküm sürdükleri ve aynı hastalığın pençesinde inledikleri kız kardeşi Aşmunikal de hemen ardından ölmüştü.
Arnuvanda ve Aşmunikal'in ölüleri yakıldı.50 Ateş iki gün boyunca sürekli canlı tutuldu, ikinci günün sonunda kadınlar ellerindeki kaplardan bira, şarap ve valhiy51 dökerek ateşi söndürdüler. îçini bir mina ağırlığında eritilmiş yağla doldurdukları gümüş bir kupa içine kral ve kraliçenin
50. Hitit kralları arasında toprağa gömülenler olduğu kadar cesetleri yakılıp külleri saklananlar da olduğu sanılıyor. Bugüne kadar hiç Hitit kral mezarı bulunamayışı bu konuyu spekülasyona açık bırakıyor. Bununla birlikte Hattuşa'da bulunan bir tablette kral ve kraliçenin cesedinin yakılmasıyla ilgili açıklamaların bulunması, iki biçimde de işlem yapılmış olabileceği izlenimi veriyor. Bu konuda ayrıntılı bilgi için O. R. Gurney'e (2001) bakılabilir. Cesetleri yakılanların Arnuvanda ve Aşmunikal olduğuna ilişkin elde bilgi yok. Spekülasyon bana ait. Spekülasyonumun temel dayanağı ise ikisinin de vebadan ölmüş olmaları.

51. Dinsel törenlerde içilen bir içki.
kemiklerini koydular. Bir süre bekledikten sonra kemikleri yağdan çıkarıp keten bir kumaşa sardılar. Sonra cesedin yakıldığı oyuğun yanındaki oyukta yakılan ateşin çevresine on iki ekmek ve onların üzerine yağlı ekmekler koydular. Ateşin hâlâ var olan ısısıyla ısınan ekmekleri cenazeye katılanlara sundular. Bir yandan da yemek ve içki sunulmaya başlanmıştı. Üç kez de ölünün ruhu için içki sunuldu. Ölünün ruhu için bir öküz ve bir de koyun kurban edildi.
Arnuvanda ve Aşmunikal'in keten kumaşa sarılı kemikleri, gömülecekleri yere doğru yola çıkarıldı.
Arnuvanda'nm ölümüyle tahta Murşili geçti.
BÜYÜK KRAL MURŞÎLİ ANLATIYOR
"Herkes ölünce size kimse kurban getirmez-
Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,
Ruhumdan bu korkuları alın benim."
(Murşili52 /Veba Duası)
BİRİNCİ TABLET
"Hitit tahtına geçtiğimde Babam Şuppiluüuma'nın kurduğu imparatorluğu ayakta tutabilmenin ne kadar zor olduğunu anladım. Bu, ancak kan dökerek ve gözdağı vererek mümkün olabilirdi. Onun için tahta çıktıktan hemen sonra savaş seferlerine başlamak zorunda kaldım.
Önce Arzava'yı yıktım.
Ardından Kaşka boylarını bozguna uğrattım.
Ahhiyavaları da yendim.
Bunların hepsinin krallarını kendime bağladım. Yıllarca sürekli sefer yapmak zorunda kaldım. Kargamış Kralı olduktan sonra adını Şarkuşuk olarak değiştiren Piyassili, güneyde güçlenmiş, çevresini kendisine bağlamış ve kendisini Kargamış'ın bağımsız kralı ilan etmişti. Kardeşim Şarkuşuk'un Kargamış'da bağımsızlık ilanını kabul etmedim. Kargarruş'a sefer yaparak Şarkuşuk'u dize getirdim ve onu bana bağlı Kargamış Kralı olarak bıraktım.
52. II. Murşili. Hitit krallarının en büyüklerinden biri. MÖ 1334/1306 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
Ben, majeste, tahta çıktığımda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler. Ancak ben düşman ülkesine karşı savaşa çıkmadan önce Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile ilgili bayram törenlerini düzenledim. Ve ona dedim ki: Arinna'nın Güneş Tanrıçası, benim efendim, benim yanıma, aşağıya gel ve beni aşağılayan, küçük gören ve senin topraklarına egemen olmaya çalışan çevremdeki düşman ülkeleri yok et. Ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası sesimi duyarak bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki bu düşman ülkeleri on yılda yenip hepsini yere yıktım.
Tahta geçmeden önce tutulduğum hastalık sürüp gidiyordu.
Üstelik çevre ülkelerle giriştiğim savaşların yarattığı yorgunluk ve bitkinliğin de etkisiyle hastalığım ilerliyordu.
Babam büyük kral Şuppiluliuma ve ağabeyim Arnuvan-da vebadan ölmüşlerdi. Ben de ölmekten korkuyordum.
Bir şimşek çakmasının yarattığı korkudan olma kekemeliğim, hastalığım nedeniyle iyiden iyiye artmıştı. Konuşmakta zorlanıyordum artık. Dilimin tutukluğu beni uykumda bile rahatsız ediyordu.
Birden hava bozdu. Gök tanrısı korkunç bir biçimde gürledi ve ben korktum. O zaman ağzımda söz azaldı ve söz kesiklik yaparak yukarı doğru çıktı. Yıllar geçince bu düşlerimde de kendini göstermeye başladı. Bu düşlerden birinde tanrının eli bana değdi ve konuşma gücümü hepten yitirdim.

Artık hiç konuşamıyordum. Yalnızca işaretlerle anlatıyordum ne istediğimi."
İKİNCİ TABLET
"Tanrıların, Hitit kral ailesini, tahta geçmek için birbirlerini öldürdükleri için cezalandırmaya başladığını düşünüyordum. Tanrılara yalvarmam, kurbanlar sunmam ve Hitit kral ailesini affetmelerini istememem gerekiyordu. Büyük
107
tapınağa kapandım günlerce veba duamı yazdırdım. 'Ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı, benim efendim, Ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar! Doğrudur, insan günah işler. Benim babam da günah işledi, Hatti'nin Fırtına Tanrısının, benim efendimin sözünü dinlemedi.
Ama ben, ben hiç günah işlemedim. Doğrudur,
• Babanın günahı oğula da geçer, Bana da babamın günahı geçti. Şimdi Hatti'nin Fırtına Tanrısına, benim efendime, Ve efendim olan bütün tanrılara iletirim ki, Doğrudur, biz bu günahları işledik. Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre, Ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı, ey benim efendim, Ve ey benim efendim olan bütün tanrılar, Niyetleriniz artık değişsin!
Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün! Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun! Ey benim efendim olan tanrılar, Eğer Tuthaliya'nın" kan öcünü almak istiyorsanız, Bilin ki,
Tuthaliya'yı öldürenler, Döktükleri kanın karşılığını ödediler, Ve Hatti ülkesi dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi.
Böylece Hatti ülkesi de yaptıklarının cezasını çekmiş olmadı mı?
Eğer bu cezayı çekmek sırası bana gelmişse, Ben de şimdi bütün ailemi,
53. Tuthaliya, MÖ 1400 /1385 arasında hüküm sürdüğü sanılan Hitit kralı III. Tuthaliya'nın oğludur. Tahtta kakmamış, I. Şuppiluli-uma tarafından tahttan indirilerek öldürülmüş, böylece de Telipi-nu Fermanı çiğnenmiştir.
Bu günahtan ve bu cezadan kurtarmak istiyorum.
Ve siz ey benim efendim olan tanrılar,
Artık öfkeniz yatışsın.
Ey tanrılar, benim sahibim olan tanrılar,
Artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün.
Dileğim huzurunuza varmaktır,
Huzurunuzda dua ettiğim için,
Kötü hiçbir şey yapmadığım için beni dinlemelisiniz.
Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan,
Kötü işler yapanlardan,
Hiç kimse kalmadı artık.
Hepsi öldü çünkü.
Ama babamın günahı bana bulaştığı için,
Yalnızca bunun için,
Bakın sizlere, ey tanrılar, ey benim efendilerim,
Sizlere,
Ülkem için,
Ülkemi vebadan kurtarmanız için,
Kurbanlar sunuyorum.
Herkes ölünce size kimse kurban getirmez.
Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,
Ruhumdan bu korkuları alın benim.' "H
ÜÇÜNCÜ TABLET

"Hastalığım ve kekemeliğime ek olarak pek çok sıkıntıdan bunalıp duruyordum. Ana Kraliçe Tavananna, sarayda egemenliğini sürdürüyordu. Her şeye o kadar egemendi ki, karım, onun eziyetine dayanamayıp ölmüştü. Büyük oğlum Halpaşulupi de vebadan öldü. Veba korkusu bütün ruhumu bir kabus gibi sarmıştı."
54. Murşili'nin veba duası için bkz. Alp (2001), Akurgal (1995) ve Akşit (1991).

V.*

KADEŞ SAVAŞINI KİM KAZANDI?

"Fırtına Tanrısı efendim bana ışığını ver. Güneş Tanrıçası efendim bana sıcaklığını ver. Yanımda ol, önümü aç."
(Muvatalli'nin duası)

Dünyada iki büyük güç vardı. Hitit ve Mısır. Asur ve Babil gerilerde kalmıştı.

Bu iki büyük güç uzun süre birbirine fazlaca sataşmadan barış içinde yaşamışlardı. Aralarında zaman zaman üstünlük çekişmeleri yaşansa da bu çekişmeler savaşa yol açmayacak biçimde çözümlenmişti.

Hititler ile Mısırlılar arasında savaş tohumlan, Şuppi-luliuma'nın Hitit topraklarını Mısır aleyhine genişletme-siyle atılmış, Prens Zannanza'nın öldürülmesiyle doruğa çıkmıştı.

Şuppiluliuma'dan sonra tahta çıkan Hitit kralları hep bu intikam duygusuyla yaşadılar.

Bu duygu büyük Kral Muvatalli'ye55 miras kaldı.

Mısırlılar ise Tutenkamon'dan sonra tahta geçen Ay, Horemheb ve Seti dönemlerinde Hititlerden nefret etmekle birlikte kaybettikleri topraklan geri alamadılar.

Özellikle üzüldükleri topraklar Amurru Krallığı'nın

55. Mıvaıalli'nin MÖ 1306/1282 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.

topraklarıydı. Eskiden Mısır'a ait olan bu topraklar, şimdi Hititlerdeydi. II. Ramses'in babası Seti bu toprakların hiç değilse bir bölümünü geri alabilmek için çok uğraşmıştı ama özellikle Aşağı Mısır'daki karışıklıkların bastırılması için harcadığı çaba, onu buralara yürümekten alıkoymuştu. Kadeş kenti de tekrar Hititlerin eline geçmişti.

Ramses, babasının Hititlere duyduğu nefretle büyüdü.

Tıpkı Şuppiluliuma'mn Mısır'a duyduğu nefretin kuşaklar sonra Muvatalli'ye geçmesi gibi.

Hitit Krallığıyla Mısır Firavunluğu arasında Kadeş Sa-vaşı'na yol açacak olan gelişmeler böyle başladı.

Muvatalli Hitit tahtına geçtiğinde Mısır tahtında Ak-henaton'la birlikte ortaya çıkan karışıklıklar durulmuş ve tahta genç ve güçlü bir firavun çıkmıştı: Ramses.

Babası Seti'nin ölümünden sonra tahta çıktığı ilk günlerden başlayarak düzeni kurmak ve Mısır'ın gücünü çevreye kabul ettirebilmek için seferlere başladı.

Bu seferler sırasında özellikle Amurru ülkesi üzerinde Hititlerle egemenlik kavgaları başladı yavaş yavaş.

Çevredeki küçük ve güçsüz krallıkların bağlılığı, Hitit ile Mısır arasında güç dengesine göre değişiyordu.

Ne var ki Ramses'in tahta çıkıp çevre ülkelere seferler düzenlemesi, Şuppiluliuma'dan beri Hititler lehine dönen güç dengesini bozmaya başlamıştı.

Hititler, hem Ramses'in ilerleyişini durdurmak hem de Zannanza'nın intikamını almak için bileniyorlardı.

Dolayısıyla iki ülkenin savaşa girişmesi artık kaçınılmaz bir noktaya doğru hızla ilerliyordu.
5
Muvataili, sonraki adımlarını hep bu kaçınılmaz savaşa göre atmaya başladı.
Muvataili, kardeşi Hattuşili'yi Kaşka Ülkesinin Hak-piş kentine kral olarak atadı. Böylece Kaşkaları daha yakın denetimi altına aldı.
Bir süre sonra kendisini bütün Kaşka'ya kabul ettiren Hattuşili, Muvataili'nin Mısır seferine Kaşkaları da katarak önemli bir destek sağladı.
Ramses'in egemenlik alanını genişletme operasyonunda bardağı taşıran damla Amurru Prensi Benteşina'nın Hitit egemenliğini reddedip Mısır'a bağlandığını açıklamasıdır.
Bunu duyduğunda Muvataili çileden çıktı. Savaşın son gerekçesi de hazırdı artık.
Panku'yu topladı. Heyecanlı bir toplantıydı. Muvataili, Panku'dan içeri girerken bile savaş kazanmış bir komutan gibi karşılandı.
Koltuğuna oturdu ve eliyle Panku üyelerine oturmalarını işaret etti. Sonra ayağa kalktı ve ağır ağır konuşmaya başladı.
"Panku'nun yüce üyeleri, Hattuşa'nm yaşlıları, soyluları, sizleri selamlıyorum. Bugün devletimiz için önemli bir gün. Büyük kralımız, atamız Şuppiluliuma'run oğlu Prens Zannanza'nın düşürüldüğü tuzağın intikamını alma .zamanımız geldi. Atalarımdan hep bu nefreti dinledim, Hitit hanedanında hep babadan oğula aktarıldı bu nefret. Buna karşın Firavunlar Ülkesiyle bir savaştan uzak durmaya çalıştık hep. Ne var ki Firavun Ramses bize bağlı topraklara el atmaya başladı. Benteşina'nın ülkesi Amur-ru uzun zamandır bize bağlıydı. Krallığıma haracını veriyordu. Geçenlerde duydum ki artık bize haraç vermeyecekmiş. Firavun Ramses'e bağlandığını ilan etmiş."
Burada durdu ve biraz nefeslendi Muvataili. Önündeki kadehten su içti. Sonra devam etti.
"Panku'nun değerli üyeleri. Bu bize karşı işlenmiş bir
112
suçtur. Geçmişte Krallar Kralı Şuppiluliuma'ya karşı işlenmiş olan suçtan bu yana Firavunlar Ülkesi bize karşı suç işlemeye devam ediyor. Bu suçları durdurmamız gerek. Bu nedenle Firavunlar Ülkesine savaş açmayı onayınıza sunuyorum."
Bilinen bir istekti bu. Son günlerde kentte sürekli olarak bu konuşuluyordu zaten. Panku üyeleri kendi aralarında çoktan Muvataili'yi onaylama kararını almıştı.
Panku'nun en kıdemli üyesi öteki üyelere baktı tek tek. Hepsi başıyla "evet" anlamına onayını verdi. Sonunda kıdemli üye Muvataili'ye dönerek başını olumlu anlamda salladı.
Muvattalli'nin yüzünde bir gülümseme belirdi. İstediği kararı almıştı Panku'dan. Ayağa kalktı. Panku'nun bütün üyeleri ayağa kalktı. Başıyla onları selamladı ve kapıya doğru yürüdü.
Savaş hazırlıkları hızla sürüyordu.
O sıralarda Ramses'in Kadeş'i ele geçirmek için gizliden gizliye hazırlık yaptığını öğrendi Muvataili. Bunun üzerine Panku'yu toplamaya karar verdi.
Öğleden sonra toplandı Panku. Muvataili salona girdiğinde herkes ayaktaydı. Heyecanları yüzlerinden okunuyordu Panku üyelerinin. Muvataili oturmadı. Kendisine ayrılan başköşeye geçti ve ayakta başladı konuşmaya. Ses tonu onun da heyecanlı olduğunu gösteriyordu.

"Panku'nun değerli üyeleri, Hatti ülkesinin büyükleri ve soyluları. Mısır Firavunu Ramses'in Kadeş'e doğru harekete geçmek üzere hazırlıklar yaptığını öğrendim. Ramses'in babası Seti'nin, Suriye'deki üstünlüğümüze yönelik saldırılarını hepiniz biliyorsunuz. Seti orada bir üstünlük elde edememişti ama Ramses yavaş yavaş oraları ele geçirmeye hazırlanıyor. Önündeki ilk hedef Kadeş. Biliyorsunuz Kadeş, bizim açımızdan tam anlamıyla bir uç kalesi.
Eğer Kadeş elimizden giderse düşman Hatti ülkesinin içlerine kadar sokulabilir. Onun için Ramses'i Kadeş'de durdurup püskürtmemiz gerekiyor. Bu yüzden harekete geçmemiz gerekir. Ama çok büyük bir orduyu oraya götüreceğimiz için Hattuşa'nın savunma gücü düşecektir. Bu zayıflık Kaşkaların Hattuşa'ya saldırmasını gündeme getirebilir. Eğer siz de uygun görürseniz başkenti geçici olarak Hattuşa'dan Tarhuntaşşa'ya taşımak ve tanrı heykellerimizi oraya götürmek istiyorum. Tarhuntaşşa, Kadeş'e daha yakın olacağı için aynı zamanda ordumuzun destekle-nebilrnesi açısından da bize üstünlük getirecek."
Muvatalli burada durdu. Masanın üzerindeki testiden kupaya biraz şarap koydu ve dudaklarını ıslattı.
Pan'r.u üyesi Tarhunmiya elini kaldırdı. Pek alışılmış bir davranış değildi bu. Genellikle Panku'nun genç üyeleri söz almaz, yaşlıların konuşmalarını dinlemekle yetinirlerdi. En kıdemli üye Zaldumanni ağır ağır ona döndü:
"Çocuğum," dedi, "gelenekleri mi bilmezsin yoksa hafızanı mı yitirdim1"
Muvatalli, Zaldumanni'ye eliyle kesmemesi için işaret etti. Ne var ki Tarhunmiya, Zaldumanni'nin uyarısından çok utanmıştı. Yüzünü yerden kaldırıp bakamıyor, ağzını açıp sorusunu soramıyordu.
"Söyle Tarhunmiya seni dinliyorum," dedi Muvatalli. Tarhunmiya, Muvatalli'nin yumuşak sesi karşısında cesaretini toplayıp heyecandan titreyen bir sesle sordu sorusu-
nu:
"Hatti'nin büyük kralı, Fırtına Tanrısı Teşup'un sevgilisi yüce Muvatalli. Beni heyecanımdan dolayı bağışla. Ne sana ne de Panku'ya saygısızlık etmek niyetinde değildim. Ama sen gidince Hattuşa'yı kimin yöneteceğini sormak istemiştim. Yalnızca merakımdan. Beni bağışla."
Muvatalli güldü.
"Zaldumanni haklı," dedi. "Gençler sabırsız oluyor. Sabırsızlık onlara gelenekleri çiğnetiyor." Sonra devam
etti "Seni bağışladım Tarhunmiya, Panku'nun da bağışlamasını diliyorum."
Zaldumanni başını olumlu anlamda eğdi. Kral devam etti:
"Benim yokluğumda Hattuşa'yı Başyazmanım ve Başdanışmanım Mitannamuva'ya emanet edeceğim. Onu Kale Komutanı56 ilan ediyorum. Mitannamuva buraya gel."
Mitannamuva, bu büyük onur ve aynı zamanda ağır sorumluluktan biraz utanmış, biraz sıkılmış bir halde kralın yanma geldi. Önünde eğildi ve:
"Bu benim için büyük bir onur yüce kralım," dedi.
Kral Tablet Taşıyıcısına döndü:
"Kale Komutanı Yönetmeliğini" oku şimdi Mitannamuva'ya" dedi.
Tablet Taşıyıcısı okumaya başladı:
"Gün batınca kent kapıları içeriden kapansın ve sürgüleri takılıp mühürlensin. Ayrıca gözcü kulelerinin de kapıları kapatılıp, sürgülenip mühürlensin. Düşmanın gelebileceği yollar en az üç gözcü tarafından sürekli gözetlensin. Onları ayrıca üç çavuş denetlesin. Kale Komutanı kalede bulunan askerleri saysın. Eğer düşman kente saldırıp da kaçarsa askerler onları üç gün süreyle izlesin. Yakaladıklarını kente

getirsinler. Eğer askerler düşmanları yakalayıp getirmezler veya gerektiği gibi takip yapmazlarsa ve eğer Hatti ülkesinin Büyük Kralı yakınlarda ise Kale Komutanı o askerleri, rütbesi ne olursa olsun büyük kralın huzuruna çıkarsın. Surların üzerinde oturulmasın. Duvarlarda ateş yakılmasın. Kentin kanal künkleri yıkanıp temizlensin. Kirlenmeye bırakılmasın. Tanrılara saygı gösterilsin. En çok Fırtına Tanrısı Teşup'a saygı gösterilsin.

56. Hem vali hem de ordu komutanı görevlerini taşıyan yetkili,

57. Günümüzden yaklaşık 3500 yıl önresine ilişkin olan bu yönetmelik, Hitit devlet anlayışının ciddiyetini ortaya koyması bakanından çok önemlidir. Metnin ayrıntısı için bkz. Alp (2001).

Tapınaklara iyi bakılsın. Çatıları akarsa onarılsın. Tanrıların bayramları zamanında kutlansın. Tanrıların huzurunda kimse uygunsuz davranışlarda bulunmasın. Kentteki bütün yapılara bakılsın. Durumları belirlensin ve gerekenler yapılsın. Üzüm bağlan, sebze ve meyve bahçeleri denetlensin. Rütbesi ve mevkii ne olursa olsun hiç kimseye ayrıcalık yapılmasın, dul kadınlarla yetim çocuklara gereken yardımlar yapılsın. Hayvanlar geceleri dışarı bırakılmasın. Pencereler, kapılar ve diğer giriş çıkışa ait yerlerin kapatılması sağlansın. Kalenin içine yabancı sokulmasın."

Mitannamuva için bu gerçekten de büyük bir onurdu. Geçici bile olsa. Çünkü Kral Muvataili, Mısır seferinden döndükten sonra Hattuşa yeniden başkent olacak ve kale komutanlığı el değiştirecekti.

Kadeş Kale Komutanından gelen haberlerde henüz Firavunun ordusundan haber yoktu. Şimdilik her şey sakin ve sessiz gibi görünüyordu.

8

Başkent, Hattuşa'dan Tarhuntaşşa'ya taşınalı neredeyse bir ay olmuştu. Mısır'daki casuslarından sürekli haberler geliyordu. Bu haberler, Ramses'in bütün hazırlıklarını tamamladığını ve her an Kadeş'e doğru harekete geçmeye hazır olduğunu ortaya koyuyordu.

Hitit ordusu yalnızca Hititlerden oluşmuyordu. Federatif bir devlet yapısı taşıyan Hitit İmparatorluğu, kendisine bağlı olan bütün krallık ve beyliklerin bu savaşa girmesini sağlamıştı. Hitit ordusunda yer alan krallık ve beylikler şunlardı: Hatti, Nahrina, Arzava, Pidasa, Dardanoi, Masa, Karkisa, Lykia, Vilusa, Aravanna, Kaşka, Kizzuvatna, Kadı, Kargamış, Halpa, Nuhaşşa, Kadeş, Ugarit, Musanata, Kab-su ve İnisa. Muvataili bunlara haber salarak derhal Tarhu-taşşa'da bir araya toplanmalarını istedi.

Onları beklerken üç gün boyunca Tarhutaşşa'nın büyük tapınağında dualar edildi. Fırtına Tanrısına, Savaş Tanrısına, Kılıç Tanrısına kurbanlar sunuldu. Muvataili'nin dualarını yazmanlar yazdılar. O söyledi, onlar yazdı:

"Hatti'nin Büyük Kralı Murşili'nin oğlu, Hatti'nin Büyük Kralı Muvataili der ki: Göğün Güneş Tanrıçası, Göğün Kralı Fırtına Tanrısı, Hatti ülkesinin koruyucusu olan tanrılar. Benim efendim olan siz beni Hatti ülkesinin hakimi yaptınız. Fırtına Tanrısı efendim bana ışığını ver. Güneş Tanrıçası efendim bana sıcaklığını ver. Yanımda ol, önümü aç."

Duanın yazılması bitince Muvataili tapınaktan çıktı adak yerine gitti. Üç ekmeği parçalara böldü ve adak çukuruna koydu. Üstüne buğday kırıkları serpip yağ döktü. Bir başka adak çukurunda üç ekmeği bölüp parçalarını çukura koydu. Üstüne şarap döktü.

Üç gün süren dua törenleri böylece bitmiş oldu.

Sonunda Hitit ordusu toplanmıştı. Muvataili atlı arabasının üzerinde ordusunu teftiş etmek için kale kapısından çıkıp da ovaya gelince

gözlerine inanamadı. Ordu inanılmaz biçimde güçlü ve savaşa hazır görünüyordu. Arabalar yağlanmış parlatılmış, kılıçlar bilenmişti. Askerler son derecede düzenli bir görünüm içindeydiler. Artık her şey hazırdı. Oğlu Urhiteşup58 ve kardeşi Hattuşili'yi59 ordu kumandanlıklarına getirdi. Ve kendisi de hepsinin başma--ge-çerek Kadeş üzerine yürüyüş emrini verdi.
Kadeş, Hitit imparatorluğunun uç denetim noktasında çok güçlü bir kale/kentti. Muvataili'nin. amacı, savaş öncesinde orada üslenmekti. Bu hem Kadeş'e yönelik Mısır
58. Urhiteşup, Muvatalli'nin ölümünden sonra III. Murşili adıyla Hitit tahtına geçti. MÖ 1282/1275 arasında hüküm sürdü. Amcası II!. Hattuşili tarafından tahttan indirildi.
59. Urhireşup'u (III. Murşili) devirip tahta geçti. MÖ 1275/1250 arasında hüküm sürdü.
tehdidini ortadan kaldırmak, hem de Firavunun ülkesine saldırırken sağlam bir kaleyi arkasına alarak yola çıkmak açısından yararlı olacaktı. Hattuşa'dan günlerce uzaktayken, ancak sağlam bir kalenin sağlayacağı maddi destekle savaş yapılabilirdi.
Kadeş, bu olanağı sağlayabilecek ender kalelerden biriydi.
10
Tarhuntaşşa'dan Kadeş'e gidiş günlerce sürdü, Ordu geceleri kamp kurup dinlenerek gündüzleri yürüyerek yolu tamamladı. Askerlerin hiçbirinde yorgunluğun izi yoktu. Mısır'a girerlerse elde edilecek ganimet onların kalan bütün yaşamlarını kurtaracak zenginlikte olacaktı. Kadeş'de işler iyi giderse Mısır'ın içlerine kadar girmemek ve Firavunun hazinelerini ele geçirmemek için hiçbir neden yoktu. Gerçi Muvatalli'nin amacı Kadeş'i koruyup Ramses'e gereken dersi verdikten sonra öteye gitmemekti ama bunu kim önleyebilirdi ki. Kaldı ki Muvatalli de hızlı bir başarı sonrasında düşüncesini değiştirip Firavunlar Ülkesinin zengin* liklerine dalmak isteyecekti.
Kadeş'e geldiklerinde Ramses'in ordusu henüz ortalık' ta yoktu. Hitit casusları Ramses'in ordularının Kadeş'e doğru ilerlemeyi sürdürdüğünü iletiyordu. Casuslardan gelen bilgiler Ramses ordusunun dört tümenden oluştuğunu, her bir tümenin beşer bin kişiden kurulu olduğunu bildiriyordu.
Amurru Prensi Benteşina'nın, kendisine çok daha fazla taviz önermiş Ramses'in sözüne güvenerek Hititlerden kopup Mısırlıların safına katılmış olması dengeyi ilk anda Mısır lehine bozmuş görünüyordu. Buna karşılık Hitit ordusu, hem savaş arabalarının olağanüstü teknik üstünlüğü hem de asker sayısı üstünlüğü açısından oldukça öndeydi. Hititler bu savaşa 17.000 piyade ve 4.500 savaş arabasıyla girdiler. Her savaş arabasında 3 asker vardı.
118
Yani Hititlerin toplam savaşçı sayısı 30.000 dolayındaydı. Mısır ordusu toplam 20.000 askerden oluştuğuna göre Hititler sayıca çok üstündü.
11
Hitit gözcü birliklerinden son gelen haberler Ramses ordularının Kadeş'e çok yaklaştığı yolundaydı. Demek ki iki büyük ordu Kadeş yakınlarında karşılaşmaya hazırdılar artık.60
Ramses'in krallığının beşinci, Muvatalli'nin krallığının onuncu yılıydı. Muvatalli hem kral olarak, hem diplomat olarak hem de komutan olarak Ramses'e göre her bakımdan çok daha deneyimliydi. Çevresindeki bütün ülkeleri dize getirmiş, Mısır'a karşı savaşta bütün kendisine bağlı krallık ve beylikleri bir ordu haline getirerek Ramses'in karşısına

dikilmişti. Buna karşılık Ramses, Amurru ülkesini kendisine bağlamayı ve yanma almayı başarmıştı.
12
Beşinci ayın son günleriydi artık. Havalar ısınmıştı iyiden iyiye. Hafif bir yağmur yağmış her yer ıslanmış toprak kokusuyla kaplanmıştı.
Ramses'in orduları Orontes'i61 geçmeye hazırlanıyordu. Uzaktan uzağa Kadeş kalesi görünüyordu. Sisler altında ürkütücü bir görüntüsü vardı. însantn cesaretini kıracak kadar güçlü ve ele geçirilemez görünüyordu. Kadeş'de hiçbir hareket görünmüyordu. Koskoca kale uyuyor gibiydi. Herhangi bir savaş hazırlığı yoktu ortada. Mısır gözcüleri Hitit ordusunu göremediklerini iletmişlerdi.
60. Kadeş Savaşı'nın tarihi konusunda henüz tam bir görüş birliği yok. MÖ 1300 ile 1275 arasında değişen tarihler ileri sürülüyor. Muvatalli'nin MÖ 1306/1282 arasında hüküm sürdüğü kabul edilirse savaşın MÖ 1275'den önce yapılmış olması gerekir.
61. Asi Irmağı
Ramses, geçici ordugâhında, komutanlarıyla sürekli toplantılar yapıyor, kaleye nasıl ve hangi yönden saldırıl-ması gerektiğini tartışıyordu. O sırada uzaktan koşarak kendilerine doğru gelen iki kişiyi fark etti Mısırlı askerler. Bu iki kişi Mısır ordusunun en önünde duran komutan ve yardımcılarına yaklaşınca kendilerini yere atarak ağlamaya başladılar. Komutan yanlarına gitti ve omuzlarından tutup ayağa kaldırdı iki bedeviyi. Susuzluktan kırılmış gibi görünüyorlar ve sürekli bağırıp çağırıp ağlıyorlardı. Komutan askerlerine döndü:
"Su verin bunlara," dedi,
Bedeviler kana kana içtiler suyu.
Komutan sordu:
"Kimsiniz nereden geliyorsunuz?" İki Bedevi'den uzun boylu olanı yanıtladı:
"Ben Amos bu da Bedus. Hitit ordusundan kaçtık. Muvatalli'nin oğlu Urhiteşup'un zulmüne dayanamadık."
Komutan inanmamış gözlerle baktı ikisine. Sonra kılıcını çekip Amos'un boynuna dayadı:
"Hitit ordusu Kadeş'in neresinde?"
"Hiçbir yerinde. Firavunun ordusunu görünce büyüklüğünden korkup Halpa'ya çekildiler."
"Eğer yalan söylüyorsan kafanı koparırım bilmiş ol." İki Bedevi yine ağlamaya başladı. Kendilerini yerden yere atıyorlardı bir yandan da:
"Bizi öldür ama Hitit ordusuna geri yollama," diye ba-ğırıyorlardı.
Komutan, iki Bedeviyi alıp, Firavunun huzuruna çıkardı. Bedevilerin söylediklerini anlattı Ramses'e. Ramses iki Bedeviyi kendisi sorguya çekti. Bedeviler, Muvatalli'nin, Ramses'in ordusundan korkarak Halpa'ya çekildiğini anlattılar bir kez daha.
Ramses'in gururu okşanmıştı. Deneyimsiz, genç Ramses ilk büyük hatasını yaparak bu iki Hitit casusuna
120
inandı. Gülerek çevresini saran komutanlarına döndü.
"İşte sizin korktuğunuz Hititler," dedi "Korkup kaçmışlar." Sonra dönüp tekrar sordu bedevilere:
"Kaç kişi var Kadeş kalesini koruyan?"
Amos firavunun yüzüne baktı:
"Bin kişilik bir birlik var yüce Ramses."

Ramses'in gözlerinin içi gülüyordu. Bin kişi! Çocuk oyuncağıydı. Demek ki Muvataili korkudan terk etmişti kaleyi. Ramses'e Kadeş'i verip kurtulmayı planlamıştı demek.
Komutanları bu iki Bedeviye inanıp inanmamakta tereddüt ederken Ramses bütün harekâtını bu iki Bedevinin açıklamalarına göre biçimlendirdi.
"Kadeş'i alacağız. Sonra Halpa'ya, Muvataili'nin üzerine yürüyeceğiz" dedi.
Ramses'in en kıdemli komutanı, çekinerek söz aldı:
"Büyük Firavunum," dedi "Ben bu adamlara inanmıyorum. Hitit Kralı bu kadar kolay teslim edemez bize Kadeş'i."
Ramses komutanına küçümseyen gözlerle baktı.
"Senin gözünü Hitit korkusu bürümüş. Korku aklını başından almış. Gelen bütün bilgiler Hitit Kralı Muvataili'nin korkup kaçtığını bildiriyor. Onlara inanmasan bu iki Bedeviye de mi inanmıyorsun? Eğer aynı yönde başka bilgiler olmasa da bu Bedeviler söylemiş olsa inanmamana hak verebilirdim. Ama bu durumda sen yalnızca bir korkaksın."
Komutan başını öne eğdi.
13
Ramses, duyduklarına inanamıyor, sevinci, doğru düşünmesini engelliyordu. Komutanının uyarılarına öylesine sert yanıtlar vermişti ki öteki komutanlar genç ve deneyimsiz Firavunu daha fazla uyarmaya cesaret edemiyordu.
Tek hayali vardı: Kadeş'i ele geçirmek ve sonra da Hi' titlere haddini bildirene kadar Hatti ülkesinde ilerlemek. Kadeş gibi güçlü bir kale/kenti ele geçirirse Hattuşa'ya kadar yürümemesi için hiçbir neden kalmayacaktı. Ve işte o büyük an gelmişti. Üstelik Hitit ordusu korkup kaçmıştı. Zafer parmaklarının uçundaydı artık. Kadeş'i aldıktan sonra ününe ün katacak ve Hatti ülkesinin içine kadar ilerleyecekti.
Artık hiçbir komutanını dinlemiyordu. Oysa komutanları korkmayıp onu uyarabilseler, gözleri kolay zaferin ışığıyla kamaşmış olan Ramses'in Kadeş'e yaklaşımının askeri strateji açısından hataların en büyüklerinden birisi olduğunu söyleyeceklerdi belki de.
Ordusu dört ayrı tümenden oluşuyordu. Her bir tümen Mısır'ın en büyük tanrılarının adını taşıyordu: Amon, Ra, Ptah ve Seth. Bu bölünme yürüyüş ve savaş alanına yaklaşım için doğruydu. Ama savaşa girerken birbirinden uzakta dört ayrı tümen çok akıllıca bir strateji değildi. Ramses, bunları göremiyor, komutanları korkularından bir şey söyleyip onu uyaramıyorlardı.
14
Pva tümeni ve Amon tümeni iki farklı koldan Kadeş'e doğru ilerlerken Ptah ve Seth tümenleri Kadeş'e daha uzak bir yoldan ve iki farklı yönden ilerliyordu.
Ramses, Amon tümeninin ortasındaydı. Giderek açılan sislerin altından çıkan Kadeş'e bakıyordu. Tıpkı avına son kez bakan bir şahin gibi.
Ra tümeni Kadeş'e yaklaşıyordu adım adım.
Ramses, Amon tümeniyle daha sağdan ve geriden ilerlerken bir yandan da Ra tümeninin ilerleyişini gözlüyordu. îçi içine sığmıyordu. Şimdiden kafasında tapınaklara yazılacak zaferinin öyküsünü oluşturuyordu. Yazmanlara anlatacak, onlar da yazacaktı.
"Sisli bir günde Kadeş'e girdim. Hitit Kralı korkusundan
122
Halpa'ya kaçmıştı. Kadeş'i bir günde aldım. Sonra Hatti Ülkesine girdim. Muvataili önümde tavşan gibi oradan oraya kaçarak saklanıyordu."
15

Ra tümeninin önünde çok az bir yol kalmıştı Kadeş'e girmek için. Çıt çıkmıyordu Kadeş kalesinden. Ne bir okçu, ne bir gözcü kimse görünmüyordu, içerideki bin asker herhalde teslim olmaya hazırlanıyordu. Her an teslim olmak için bir sözcü gönderebilirlerdi.
Komutanlarına son kez baktı Ramses. Öylesine küçümser ve aşağılayıcı bir eda vardı ki gözlerinde, komutanlar, gözlerini kaldırıp bakamadılar bile. Utançtan yerin dibine geçmiş gibiydiler. Ramses haklı çıkmıştı. Hitit Kralı korkup kaçmıştı. Kadeş onlarındı artık. Sonra da kimse Ramses'e engel olamazdı. Hatti'nin içine kadar ilerleyecek, Hitit imparatorluğunu yıkacaktı.
Birden gök gürlemesini andıran bir ses duyuldu.
Havada yağmur bulutu yoktu. Pırıl pırıl bir bahar güneşi vardı. Ramses ve komutanları gökyüzüne baktılar. Hiç bir şey göremediler. Bakışlarını yere indirdiklerinde Kadeş'in sağ yanından büyük bir toz bulutu kalktığını gördüler. Sonra toz bulutu sol tarafa ve karşılarına doğru hızla genişledi. Toz bulutunun ardında askerler seçiliyordu yavaş yavaş. Hitit ordusu çıkmıştı ortaya. Hitit savaş arabalarının tekerlekleri cehennem hızıyla dönüyor, tozu dumana katıyordu. Onların çıkardığı toz bulutunun ardından Hitit yaya askerleri, kılıçları ellerinde koşarak ilerliyorlardı. Karınca gibi kalabalıktılar. Hep birlikte bir şarkı söylüyorlardı;
Neşa giysilerini, Neşa giysilerini
Üstüme giyeyim, üstüme.
Annemin giydiklerini getir bana
Üstüme giyeyim, üstüme.
Annemin giydiklerini getir
Üstüme giyeyim, üstüme."

Beyninden vurulmuşa dönmüştü Ramses. Mısır ordusu mahvolmuştu. Yaşamının en büyük hatasını yapmış, iki Bedevinin sözüne inanarak tuzağa düşmüştü. Komutanlarını dinlememiş, onların uyarılarını küçümsemiş, hakaretler yağdırıp sindirmişti hepsini. Hititleri ve Mu-vatalli'yi küçümsemiş, gururunun esiri olmuştu. Amon tümeninin, Ra tümeninin yardımına yetişmesine olanak yoktu. Aradaki uzaklık kolay kapanır gibi değildi. ilk karşılaşmada Muvatalli'nin, kardeşi III. Hattuşili ve oğlu Urhiteşup ile birlikte kumanda ettiği Hitit birlikleri, Ramses'in Ra tümenini darmadağın ediverdi. İki taraftan sarılan Ra tümeni inanılmaz büyük kayıplar vererek, kısacık bir zaman süresi içinde neredeyse yok oldu. Ramses, üzüntüler içinde kıvranarak Ra tümeninin yok oluşunu izledi. Ra tümeninden sağ kalanlar ormana doğru kaçıyorlardı. Ramses ağlıyordu. Tanrılara yalvarıyor, babası Seti'nin tanrılar katına yükselmiş olan ruhundan yardım istiyordu. Aklına yalnızca babası Seti'nin sözleri geliyordu: "Gururunun esiri olma oğlum. Sana söylenenleri dinle, onlardan sonuçlar çıkarmaya çalış." Ne kadar haklıydı babası. İşte gururunun esiri olmuş, uyarıların hiçbirini dinlememiş olduğu için büyük bir bozgun yaşıyordu.
Amon tümeni savaşa girmek üzereydi. Ra tümenine göre daha hazırlıklıydılar. Tehlikeyi görmüşler, ona karşı hareket etme olanağı yaratmışlardı. Ama sayıları yalnızca beş bin idi. Oysa Hitit ordusunda otuz bin asker vardı.
Amon tümeni de savaşa girer girmez büyük kayıplar
62. Eski krallık döneminden kalma bu asker şarkısının Hititçesi şöyle:
Nesas waspas, Nesas Waspas Fiya mu, tiya Nu mu annas katta arnut :
Tiya mu, tiya

Nu mu uwasmas katta arnut, Tiya mu, tiya '
Ayrıntılar için bkz.J;G. Macqueen (1966).
vermeye başladı. Ramses, ortasında bulunduğu tümenin dağılışını görüyordu. Hititler, savaş arabalarının, sayılarının ve silahlarının gücüyle karşılarına çıkanı darmadağın ediyorlardı.
Amon tümeni, ordunun geri kalanından ayrılmıştı.
Hitit savaş arabaları yapılarının getirdiği hafiflik ve manevra üstünlüğüyle kısa sürede Amon tümenini de sarmışlardı. Üstelik Ramses de sarılmış olan Amon tümeninin ortasındaydı.
Tam anlamıyla bir toplu yok edilmenin eşiğindeydi Ramses ve Amon tümeni.
Ramses, kendi kendine söyleniyordu:
"Yanımda ne bir prens var, ne bir sürücü, ne bir piyade subayı, ne de bir araba savaşçısı. Yaya askerim de araba savaşçılarım da beni onların karşısında ganimet gibi bırakarak çekip gitti. Onlarla savaşmak için kimse beklemedi."
Onların yok edilişinin ardından başsız kalan Ptah ve Seth tümenlerinin yok edilmesi çok kolay olacaktı.
Ramses, kanının çekildiğini hissediyordu. Hatti ülkesinin topraklarının onun önünde açılacağını umarken, Mısır toprakları Muvatalli'nin önünde açılıyordu.
"Ölsem daha iyiydi," diye düşündü. Bunu aklına getirdiği anda kendi kendine söylenmeye başladı:
"Madem ölsem daha iyiydi o halde savaşarak ölürüm."
Atlarına kırbacı vurdu ve Amon tümeninin kalan askerlerinin önüne doğru sürdü arabasını. Elindeki kılıcı kan kusuyordu. Ne var ki askerleri dağılmaya başlamıştı. Bağırıp çağırması boşunaydı artık. Onları hiçbir güç orada tutamazdı. Komutanlarını bu kez dinledi ve çarpışarak geri çekilmeye başladılar.
16
Mısırlılar, ölüleriyle birlikte kılıçlarını, atlarını, arabalarını bırakarak çekiliyorlardı. Daha gerideki ordugâhın çevresinde toplanmaya başlamışlardı.
Hitit ordusu pek çok ülkeden derlenmiş askerlerden oluştuğu için disiplini çok güçlü değildi. Amon tümenine girdikleri anda savaştan kopmaya ve daha çok yağmaya girişmeye başladılar. Ramses'in ordugâhı Amon tümeninin daha geri bölümündeydi.
Urhiteşup, Hitit askerlerinin önünde boşu boşuna bağırıp duruyordu. Onları yeniden savaş düzenine sokmak olası görünmüyordu. Kısa süre öncesine kadar müthiş bir disiplin sergileyen ordu, şimdi tam bir çapulcu takımına dönüşmüştü. Buldukları kılıçları, kalkanları topluyor, kendilerininkiyle değiştiriyorlardı. Hattuşili, Muvatal-li'ye Hitit ordusunun giriştiği bu yağmanın çok erken olduğunu, Ramses'in geride iki tümeni daha bulunduğunu anlatmaya çalışıyordu. Muvatalli şaşkındı. Avucunun içine kadar gelmiş olan bir fırsat elinden kayıp gidiyor ama o hiçbir şey yapamıyordu. Bir kaç kez bağırmıştı. Ama sesi duyulmuyordu bile.
İşte savaşın kaderini değiştiren ikinci büyük olay o anda oldu. Yağmaya dalmış bulunan ve emir dinlemez halde olan Hitit askerleri hiç beklemedikleri anda çıkıp gelen bir birliğin saldırısına uğradılar. Ptah tümeni, Amon tümeninin imdadına yetişmişti.6'
17
Ptah tümeni ve ondan cesaret alarak yeniden toparlanan Amon tümeninin geride kalan askerleri başlarında Ramses ile Hititlere saldırdılar. Bu

saîdır-ı artık ölüm kalım savaşıydı onlar için. Ya topiu bir kıyıma kurban gidecekler ya da kendilerini kurtaracaklardı.
Savaş devam ederken Mısır ordusu, Seth tümeninin de
63. Bu konuda da çeşitli görüşler var. Bazı tarihçilere göre imdada yetişen birlik aslında Ptah tümeni değil. Burada bu birliğin Ftah tümeni olduğu kabulüne sadık kalınmıştır.
yetişip savaşa girmesiyle savaşı dengelemeye başladı.
Savaş bir süre daha, sonuç almaya yönelik saldırılardan çok, dağınık ve başıbozuk saldırılar biçiminde sürdü.
Toparlanan Mısır ordusu geri çekilmeye başladı. Hitit ordusunda Mısırlıları izleyip galibiyeti kesinleştirme disiplini kalmadığı için kimse kimseye üstünlük sağlayamadı.
18
Urhiteşup yerinde duramıyor Muvatalli'ye, Ramses'i izleyip yok etmek için baskı üstüne baskı yapıyordu. Mu-vatalli, Urhiteşup ve Hattuşili'yi yanına çağırdı. Uç adam Hitit ordugâhında oturdular yan yana. Muvatalli Urhiteşup'a sordu önce:
"Nedir düşüncen ne yapmamızı önerirsin?"
Urhiteşup yumruklarını sıkarak ve bağırarak konuşmaya başladı:
"Ramses'i ve askerlerini yok edene kadar peşlerinden gitmeliyiz. Bir daha bu fırsat elimize geçmez. Çok az askeri kaldı."
Muvatalli kuşkuluydu:
"Evet ama artık kendi topraklarında Ramses. Yeni birlikler toparlaması işten bile değil."
Urhiteşup, sinirini belli etmekten hiç çekinmeyerek ve yine bağırarak yanıtladı babasını:
"Hiç sanmıyorum. Toparlayabildiğim buraya getirmiştir. Görmüyor musunuz önümüzde Mısır toprakları açılıyor."
Muvatalli sivri sakalını okşadı düşünceli düşünceli ve Hattuşili'ye döndü.
"Sen ne dersin Hattuşili?"
Hattuşili son derecede sakin bir ses tonuyla girdi konuya:
"Ben Urhiteşup ile aynı görüşte değilim Kralım. Bana kalırsa biz alacağımızı aldık. Kadeş'i aldık. Amurru'yu da
178
geri almamız çocuk oyuncağı artık. Çünkü Ramses arkasına bakamayacak durumda. Ama Mısır? Mısır bir bataklık gibidir bizim için. Baştan kolay girebiliriz ama zamanla yavaş yavaş bizi içine çeker. Bence biz Amurru işini çözerek bu işi burada bırakalım. Babamız Murşili derdi ki 'Yaralı aslanın peşine düşmeyin.' Ramses yaralı aslan. Ne zaman ve nasıl saldıracağı belli olmaz artık. Hattuşa'ya dönelim."
Urhiteşup zor sabretmişti bu sözlere. Dayanamadı:
"Tam bir korkağın sözleri bunlar amca."
Muvatalli ayağa kalktı:
"Amcanla böyle konuşmanı yasaklıyorum Urhiteşup. Çık buradan ve askerlerinin başına dön. Onlara söyle Hattuşa'ya geri dönüyoruz."
Urhiteşup hırsından ölecek gibi çıktı dışarı. Arabasına bindi, atlarını hırsla birkaç kez kırbaçladı ve kimseye bir şey söylemeden Hattuşa'nın yolunu tuttu.
19
Hitit ordusu dönüyordu. Diğer kentlerden katılan askerleri kentlerine bıraka bıraka Hattuşa'ya doğru, başlarında kralları Muvatalli olduğu halde ilerliyorlardı.

KADEŞ BARIŞI

"Aramızdaki kardeşlik ve barış sürekli olsun. Bu antlaşma tanrılar nezdinde sonsuzdur."

(Kadeş Barış Antlaşması/Hitit tableti)

Kadeş Savaşı belirli bir ölçüde de olsa başarıyla sonuçlanmıştı Hititler için. En azından denetimleri altına aldıkları toprakları elde tutmuşlar ve özellikle de Amurru ülkesinin bağlılığını güvence altına almışlardı. Artık kimse Mısır'la savaş istemiyordu. Böyle savaşlar, kimin nasıl kazandığı belli olmaksızın bitiyordu çünkü. Herkes dersini almıştı. Hititler de Mısırlılar da almıştı dersini. O nedenle her iki taraf da yeni bir savaşa girmek düşüncesinde değildi.

Barış rüzgârları daha güçlü esiyordu. Bu rüzgârların önünde ciddi bir engel vardı ne yazık ki: Urhiteşup.

Muvatalli ölmüştü. Yerine oğlu Urhiteşup, Hitit tahtına oturmuştu. Adını Murşili olarak değiştirerek. Ama halk arasında kimse ona Murşili demiyordu. Urhiteşup, dizginlenmesi zor bir adamdı. Deneyimsiz ve saldırgandı. Konuşması terbiyesizceydi.

Urhiteşup, barış istemiyordu. Mısır'la savaşı sürdürmekten yanaydı. Amcası Hattuşili'nin taraftan daha çoktu. Ne var ki Hattuşili Hakpiş'e kral olmuş ve Hattuşa'dan uzaklaşmış-
ti.

Panku üyeleri Urhiteşup'dan nefret ediyorlardı.

Büyük çoğunluk Hattuşili'nin dönüp Hitit kralı olmasını istiyordu. Hattuşili'nin karısı Puduhepa da yüksek dereceli bir rahibeydi. Onun da çevresi geniş, saygınlığı fazlaydı.

Hattuşili, karısı Puduhepa ile bir yandan Hakpiş'i yönetip bir yandan da Nerik kentini yeniden inşa ediyordu. Komşu kentler Nera ve Hastira'yı egemenliği altına almıştı. Giderek güçleniyordu. Haharva ve Marasanda'yı da egemenlik alanına katınca Urhiteşup'un korkusu giderek artmaya başladı, içine iyiden iyiye kurt düşmüştü Urhiteşup'un. Amcası güçleniyordu. Onunla savaşması gerekecekti. Amcasından nefret ediyordu Urhiteşup.

Sonunda Hattuşili'nin korktuğu başına geldi. Urhiteşup önce küçük kentleri sonra Nerik'i aldı elinden. En sonunda Hakpiş'i de aldı. Hattuşili krallığını yitirmişti. Hat-tuşa'ya döndü. Eski evine yerleşti. Hattuşili, üzerinde hiçbir resmi görev taşımamasına karşın büyük saygı görüyordu. Bu, Urhiteşup'u iyice kızdırıyor, çileden çıkarıyordu. Böyle süremezdi.

Urhiteşup'un savaş çığlıklarının doruğa çıktığı bir günün ertesinde Hattuşili, At Uşağı ve Şarap Büyüğünü64 çağırdı.

ikisi de Urhiteşup'un saçmalıklarından bıktıklarını ve orduyu yönetme yeteneğinin olmadığını söylediler. Hattuşili sordu:

"Urhiteşup'u devirip yerine geçmemi destekler misiniz?"

İki adam birbirlerine bakakaldılar.

64. Hitit ordusunda yüksek rütbeli bir subay unvanı.

lif)

Sonra At Uşağı konuştu:

"Çok tehlikeli değil mi yüce Hattuşili? Ya beceremez-sek?

"Beceremeyecek bir şey yok. Kaç zamandır tahtta otu-ruyor bu meczup. Hitit împaratorluğu'nu ateşe atmak için sürekli fırsat kolluyor. Yetmedi mi artık? Eğer siz orduyu ikna ederseniz bu iş tamamdır. Ben ve Puduhepa gerisini hallederiz. Halk bu adamı zaten istemiyor."

At Uşağı başını, onay anlamında salladı.

Şarap Büyüğü de onayladığını ifade etti.

"Peki," dedi Hattuşili. "O halde gidin komutanlarınızı ikna edin. Bu gece Urhiteşup'un zulmüne son vereceğiz. Yalnız çok dikkat edin Urhiteşup'un kulağına gitmesin bu."
İki adam çıktılar.
Hattuşili içerdeki odada kendilerini kapı aralığından dinleyen Puduhepa'nın yanına gitti. Puduhepa kocasının boynuna sarıldı.
"Hatti ülkesi için doğru olanı yaptın," dedi ve Hattu-şiH'yi uzun uzun öptü.
At Uşağı, ordunun önde gelenlerini ikna etti. Zor olmamıştı ikna olmaları. Onlar da Urhiteşup'tan memnun değildi. Küçük bir birlik oluşturuldu Urhiteşup'u teslim alması için. Başlarına da bir komutan verildi. Gece yarısı, büyük bir olasılıkla içkiden sızmış olan Urhiteşup yakalanıp teslim alınacaktı. Ertesi gün de sürgüne gönderilecek, böylece kansız bir darbe gerçekleşmiş olacaktı.
Urhiteşup'un yakın adamı konumunda olanlara hiç söz edilmedi bu harekâttan. Şarap Büyüğü, bu harekâtın saray muhafızı olan Altın Mızraklıların kulağına gitme-mçsi için her türlü önlemi aldı.
Aslında Altın Mızraklılar bile ikna edilebilirdi bu darbe için. Çünkü onlar da Urhiteşup'un kendilerine yaptığı

zalimce davranışlardan bıkmış görünüyorlardı. Yine de bu riskli olabilir, harekât Urhiteşup'un kulağına gidebilirdi. Her şey tamamdı. Gece yarısı bu iş için oluşturulan küçük birlik, başlarında komutanlarıyla gizlice saraya girecekler, her zamanki gibi şaraptan sarhoş olmuş Urhiteşup'un odasına girip, tutuklayacaktı.
Komutan, sinirli hareketlerle bir aşağı bir yukarı dolanıp duruyordu. Tanrılar ona yardım ediyordu. Bulutlar, ayı örtüyor, gizli harekâtı adına yakışır bir gizliliğe sokuyordu.
Ama komutan yine de sinirliydi. Ya harekât başarılı olamaz da Urhiteşup tahtını korursa ne olacaktı? Ne olacağı açıktı ilk kellesi gidecek olan kendisiydi.
Pencereden dışarı baktı son kez. Bulutlar ayı tümüyle örtmüştü. Harekete geçmenin zamanıydı. Yan odada bekleyen askerlerinin yanma gitti.
"Haydi çıkıyoruz," dedi.
Ses çıkarmamaya özen göstererek dışarı çıktılar. Ağaçların arkasına sığınarak, karanlığı siper ederek saraya doğru ayrı ayrı kollar halinde yürümeye başladılar.
Komutan üç askerle birlikte sarayın giriş kapısına geldiğinde şaşkınlıklar içinde kaldı. Afalladı, çevresine bakındı.
Kapıyı bekleyen kimse yoktu.
Oysa burada her zaman iki Altın Mızraklı nöbet tutardı. Başını kaldırıp biraz ötedeki gözcü kulesine baktı. Orada da kimse yoktu. Gözcü de gitmişti.
"Bu bir tuzak olabilir," diye fısıldadı yanındaki askere.
Asker boş gözlerle ona baktı.
Komutan diğer askerlere de işaret ederek yanına gelmelerini istedi. Hepsi yirmi askerdi. Kapının önünde toplandılar. Komutan onları işaret ederek üçe ayırdı. İlk iki grup içeri girecek, üçüncü grup kapı girişini tutacaktı.
îlk iki grup, komutanın önderliğinde içeriye girdi. Hiç kimse yoktu ortada. Ne Altın Mızraklılar ne de başka bi-
ri.
Kırmızı taşlı döşeme üzerinde sessizce yolun ikiye ay-nldığı yere kadar birlikte ilerlediler. Komutan, gruplardan birisini yol ayrımında

beklemekle görevlendirdi. Yanındaki yedi askerle Kralın kaldığı saray binasına ilerledi. Kapıya geldiğinde gözlerine inanamadı.
Altın Mızraklılardan birisinin cesedi yerde yatıyordu. Karnının hemen üstünde derin bir kılıç yarası vardı. İlk şaşkınlığı geçince, komutan, askerlerine eliyle devam işareti yaptı. Beş altı adım ilerleyince yine bir şaşkınlık kapladı içini.
Kral dairesinin kapısı açıktı.
Kılıcını çekti. Askerleri de oklarını hazırladı. Komutan içeri girdi. Askerleri onu izledi.
İçeride hiç kimse yoktu. Bütün kapılar açıktı. -
Kralın yatak odası da boştu.
Urhiteşup sarhoş değildi. Başına gelecekleri son anda öğrenmiş ve gece yarısından önce hızla Hattuşa'dan kaçmıştı. Yanındaki bir avuç adamıyla hem atını sürüyor, hem de hiddetten kudurmuş gibi bağırıyordu. İntikam yeminleri ediyordu.
Ama biliyordu ki bağırmaları, tehditleri boşunaydı. Her şey bitmişti artık.
Buna inanmak istemiyordu. Geri döneceğine ve tahtı yeniden ele geçireceğine yemin ediyordu.
Hattuşili uyumuyordu. Kapının vurulduğunu duyar duymaz dışarı fırladı. At Uşağı onu bekliyordu. Hemen arkasında Pan-ku'nun en yaşlı üyesi vardı. At Uşağı heyecanlı bir sesle bağırarak konuştu.
"Urhiteşup kaçmış."
Hattuşili şaşırdı.
"Ne zaman?"
"Bilmiyorum. Bir biçimde başına gelecekleri duymuş ve on tane saray muhafızıyla birlikte kaçmış. Saray muhafızlarından birisi sarayda ölü bulundu. Urhiteşup ile birlikte kaçmaya yanaşmamış olsa gerek. Dokuz saray muhafızı da sarayın ilerisindeki ormanda saklanırken ele geçirildi. Urhiteşup'un kaçacağını haber alıp ondan kaçmışlar. Surların dibinde iki asker ölüsü daha bulmuşlar. Onları da kentin kapısını açmadıkları için öldürmüş olsa gerek."
Hattuşili, bu işe hem sevinmiş hem de şaşırmıştı. Urhiteşup'un rahat durmayacağını biliyordu.
"Nereye kaçtığını öğrenin ve onu mutlaka bulun. Kaçtığı yerde rahat durmaz o."
Sonra düşünceli adımlarla eve döndü Hattuşili.
Puduhepa konuşulanları duymuştu.
"Nasıl kaçmış o yılan?"
"Bilmiyorum. Birilerinden duymuş olmalı başına gelecekleri."
8
Hattuşili'nin askerleri Urhiteşup'u birkaç kez sıkıştır-dılarsa da ele geçiremediler. Her seferinde Hititlerle arası iyi olmayan bir kralın desteğini alarak kurtulmayı başardı kuşatmadan.
Sonradan duyuldu ki Urhiteşup, Nubaşşi'ye65 sığınmış. Yine arada bir duyuldu ki Urhiteşup, Babillerle ve Mısırlılarla Hatti ülkesi aleyhinde birtakım planlar yapıyormuş. Hatta Nubaşşi'den sonra Mısır'a geçtiği de söylenenler arasındaydı.
65. Bugünki Suriye sınırları içinde bir kent.
"^^^¦1
Hattuşili, Hitit tahtına oturmuş, karısı Kraliçe Puduhe-pa Başrahibe olmuştu.
Tahta oturduktan bir süre sonra Panku'yu özel bir toplantıya çağırdı Hattuşili. Panku üyeleri toplandıktan sonra haber verildi Krala.

Hattuşili, Panku'dan içeri girdiğinde herkes ayakta onu bekliyordu. Yerine oturdu. Eliyle üyelere oturmalarını işaret etti. Sonra yavaş yavaş ayağa kalktı ve yazdırdığı tabletleri istedi saray yazmanından. Yarman tabletleri getirdi önüne. Hattuşili okumaya başladı.
"Rüyük Kral Hatti ülkesinin Kralı Murşili'nin oğlu, Büyük Kral Hatti ülkesinin Kralı Şuppiluliuma'nın torunu, Büyük Kral, Kuşşara Kralı Hattuşili'nin soyundan, Büyük Kral Hatti ülkesinin Kralı Tabama Hattuşili'nin sözleridir: Tanrıça İştar'ın kudretini anlatacağım. Bu sözlerimi herkes duymalı ve gelecekte tanrılar içinde İştar, özellikle kutsan-malı.
Babam Murşili'nin dört çocuğu oldu: Halpaşulupi, Mu-vatalli, Hattuşili ve bir de kız çocuğu Matanazi. Bu saydıklarım içinde en küçüğü bendim. Efendimiz İştar, rüyasında beni babama gösterdi. Ve dedi ki: Hattuşili'nin yaşamı ¦ uzun olmayacak. Onu bana ver. Benim rahibim olsun. O zaman sağlıklı olur ve yaşamı da uzar. Babam da beni Tanrıça İştar'ın hizmetine verdi.
Babam Murşiîi öldüğünde Muvatalli babamın tahtına geçti. Beni de sarayın muhafız alayının komutanlığına ge-tirdi. Ben yukarı ülkeyi egemenliğim akma alıp yönettim. Kardeşim Muvatalli beni tuttuğu için beni kıskananlar oldu. Bana karşı çeşitli iftiralar atıldı. Soruşturmalar geçirdim ve hepsinden Tanrıça İştar ve beni havale ettiği tanrılar sayesinde aklandım. Muvatalli, işin aslını öğrenince beni bağışladı ve yüceltti. Hatti ordularının komutanlığını bana verdi. Ve efendim İştar sayesinde hangi ülkeyle savaştıy-sam hepsinden galip çıktım. Sonra Muvatalli ölünce ben onun oğlu Urhiteşup'u kutsayıp Hattuşa'ya Kral yaptım.
Ben de Hakpiş'e Kral oldum. Puduhepa Hakpiş Kraliçesi oldu. Urhiteşup kötü şeyler yaptı. Sizin ve bütün Hattu-şa'nın nefretini kazandı. Onu yendim ve kovdum. Hattu-şa Kralı oldum. Hatti ülkesinin Büyük Kralı oldum. Kardeşime duyduğum saygıdan dolayı onun oğlu Kurunta'yı Tarhuntaşşa Kralı yaptım. Oğlum Tuthaliya'yı Tanrıça İştar'a rahip yaptım. Onun emrine verdim.
Kim benim ve Puduhepa'nın oğlu veya torunu olarak çıkarsa tanrılar arasında en çok Tanrıça İştar'a saygı göstersin. Ve kralınız olarak sizden dileğim bana ve benden sonra kral olacaklara, Tanrıça İştar'a saygı göstermeleri kaydıyla desteğinizi esirgememenizdir."
Tabletler bitmişti. Başıyla Panku'yu selamlayıp yerine oturdu. Panku'nun en yaşlı üyesi, diğer üyelere baktı gözleriyle tek tek. Hepsi başlarını salladılar. Kıdemli üye ayağa kalktı.
"Yüce kralımız Hattuşili," dedi ve devam etti "Panku'nun desteği senin üzerindedir. Urhiteşup'u hiçbir zaman kralımız olarak benimsememiştik. Ama sen bizim kralımızsın."
Hattuşili teşekkür etti. Ayağa kalktı, başıyla Panku üyelerini selamladı ve kapıya doğru yürüdü.

10

Hattuşili, tahta çıktıktan bir süre sonra kendisini ziyaret etmek isteyen Amurru'nun eski prensi Benteşina'yı kabul etti. Benteşina, Hatttışa'da tutukluydu.
Sarayın kabul odasında yapılan görüşmeye Benteşina üzüntülü bir ifadeyle girmişti.
"Anlat bakalım Benteşina," dedi Hattuşili "Benimle görüşmek istemenin nedeni ne? Kadeş Savaşı öncesinde Ramses ile işbirliği yapıp bize karşı bir komploya girdiğine pişman mısın yoksa?"
Benteşina titreyen bir sesle konuşmaya başladı:
"Büyük Kral Hattuşili. Ben Ramses ile asla işbirliğine

gitmedim. Bana türlü tehditler yöneltti Ramses. Eğer kendisiyle işbirliği yapmayı kabul etmezsem ülkemi yerle bir edeceğini söyledi. Hattuşa çok uzaktı. Ramses ise yanı basımdaydı. Kabul etmekten başka çarem yoktu."
"Demek öyle. Sen tehditlere boyun eğdin?"
"Evet Kralım aynen öyle oldu. Ben tahtımdan indirilme cezasına layık değilim."
Bir yandan anlatıyor, bir yandan da ağlıyordu koca adam:
"Her zaman Hitit krallarına ve ülkesine sadık kaldım. Ama bu tehdit çok yakındı ve beni koruyacak kimse yoktu."
Aslında Hattuşili, ağabeyi Muvatalli'yi, Benteşina'yı yerinde bırakması için iknaya çalışmış ama başaramamıştı.
Daha doğrusu Muvatalli, Urhiteşup'un, Benteşina'nın öldürülmesi önerisiyle, Hattuşili'nin, Benteşina'nın yerinde bırakılması önerisini dinlememiş, Beteşina'yı tahttan indirmekle yetinmişti. Benteşina'nın yerine Şapili getirilmişti Amurru Prensliğine.
"Pekâlâ," dedi Hattuşili, "Seni görevine iade ediyorum. Bunu Amurru ülkesine hemen yola çıkaracağım bir elçi eliyle tebliğ edeceğim. Oraya gittiğinde tahtına çıkacaksın. Bunun karşılığında da Amurru'nun bize ödediği vergiyi iki kat olarak ödeyeceksin."
Benteşina, Hattuşili'nin ellerine sarıldı. Ona dualar etti.
Sonra eğilerek odadan çıktı.
11
Benteşina, Ramses ile anlaşma yaptığında Hititlere ödediği verginin yarısını ödeme sözü almıştı. Şimdi-*6e eskiden ödediği verginin iki katına çıkması söz konusuydu. Açgözlülüğünün cezasını çekiyordu Benteşina. Ama ne olursa olsun tahtına yeniden kavuşmuştu.
Sarayı çevreleyen surların ortasındaki kapıdan çıktı. Aşağı Kente doğru ilerjedi. Çevresine bakarak Hattuşa'da neler olduğunu gözlemlemeye koyuldu.
Gelirken kafası karışık olduğu için çevresiyle pek ilgilenmemişti. Hattuşa'da imar faaliyeti artarak sürüyordu. Büyük Tapmağa eklemeler yapılıyor, bir yandan da surlar yeniden onarılıyordu.
Çarşı ve sokaklardaki konuşmalardan anlaşıldığı kadarıyla Hattuşili ve karısı Puduhepa ülkeyi büyük bir saygınlıkla yönetiyorlardı.
Ne var ki Asurlular güneyde giderek güçleniyorlardı.
Gelen haberler pek de iyi değildi. Asurlular güçlendikçe sınır ihlallerini artırıyordu. Bu ihlaller yalnızca'Hi-tit sınırlarına değil, aynı zamanda Mısır sınırlarına da yönelikti.
Benteşina, Amurru'yu Asurlulardan korumak istiyordu. Bunun yolu Hitit kralına daha çok vergi ödemekten geçiyorsa yapacak bir şey yoktu.
12
Akşam olmuştu.
Hattuşili ve Puduhepa saraydaki konutlarına çekilmişlerdi. Şöminenin karşısında oturuyorlar ve şarap içiyorlardı.
Sessizliği Hattuşili bozdu:
"Asur saldırılan giderek sıkıntı çıkarmaya başladı. Çok güçlü bir orduları olduğu söyleniyor. Bunlara karşı bir sefere çıkmamı önerir "misin?"
Puduhepa, soruyu hemen yanıtlamadı. Uzun uzun düşündü. Sonra derin bir iç çekerek konuşmaya başladı:
"Bilmiyorum. Emin değilim. Bu savaş, Kadeş Savaşı gibi sonuçlanmayabilir. Çünkü biliyoruz ki Asur Krallığı şu anda Ramses'in Mısır'ından daha güçlü. Ya da en azından çok daha vahşi. Benteşina'yı Amurru prensliğine iade etmen bu anlamda iyi oldu. Şimdiki prens, Amurru'yu,

«¦»
Asur saldırılarına karşı ayakta tutabilecek güçte görünmüyordu. Benteşina, türlü çeşitli kurnazlıklarla Asurlula-n durdurup bize de zaman kazandırabilir. Ama bana sorarsan Asurluları durdurmanın tek yolu Mısır ile barış yapmaktır."
"Ben de aynı şeyi düşünüyorum ama nasıl? Biliyorsun Urhiteşup'un iadesini istediğimiz halde hep reddetti Ramses."
"O ayrı bir konu. Urhiteşup'u elinde tutmayı bize karşı bir denge olarak görüyor. Urhiteşup'un burada hâlâ taraftarları olduğunu düşünüyor büyük olasılıkla. Aslında haksız da sayılmaz. Mısır'la yapılacak bir barış Urhiteşup'un geri dönüp Hitit Imparatorluğu'nu yeniden ele geçirme rüyasının da sonu olacaktır."
"Peki o halde ne yapabiliriz sence?"
"Karşılıklı elçiler yollasak belki bir yerlere gelebiliriz."
"İyi fikir. Biz başlatalım bu işi."
13
Puruli Şenliği66 hazırdı. Puduhepa, Krala hazırlıkların tamamlandığını ve Puruli Şenliğini yapmanın tam zamanı olduğunu söylemişti. Gerçekten de kış bitmiş, bahara giriliyordu.
Hattuşili, Kraliçe Puduhepa'yı sağına, oğlu Tuthali-ya'yı da soluna almıştı. Asa taşıyıcılar önden gidiyor ve kraliyet asasını taşıyorlardı. Soylular Kralın arkasından yürüyor, onun arkasından da muhafızlar geliyordu.
Kral, Kraliçe ve Tuthaliya, tapmağın avlusuna girmeden önce kapının yanındaki küçük havuzda ellerini yıkadı. Hattuşili öteki yandaki taşın üzerindeki oyukta bir ekmeği üçe böldü. Ekmeğin üzerine önce yağ sonra da bal döktü. Ellerini tekrar havuzda yıkadı. Sonra kraliçeleriyle
66. Hititlerin tanm yılının başlaması nedeniyle düzenledikleri bir şenlik.

birlikte tapınağın kapısından geçip avluya girdi.
Rahipler hazırdı. Panku üyeleri onların karşısındaydı. Kral avludan girince hepsi saygıyla eğildiler. Panku üyele-rinin yan tarafında genç erkeklerden oluşan bir koro var-di.
Kral yerini alınca rahipler sırayla tanrıları67 avluya getirmeye başladılar. Tanrılar, daha önceden hazırlanmış tahtlara sırayla oturtuldu. Tanrıların oturacağı yerlerin sırası kurayla belirleniyordu. En baştaki tahta Zaliyanu Dağı Tanrısı yerleştirildi. Çünkü yağmurlar onun hükmettiği dağdan gelecekti.
Tanrıların yerlerini almasından sonra Başrahip sıfatını da taşıyan Hattuşili elindeki ucu kıvrık asayı salladı. Erkekler korosu hep birlikte şarkı söylemeye başladı:
"Toprak zenginleşsin, verimli olsun!
Toprak barışla kutsansın."
Şarkı bir süre devam etti. Sonra Hattuşili kıvrık uçlu asasını tekrar sallayarak koroyu susturdu. Bir süre sessizlik oldu. Herkes önüne baktı dua etti. Sonra tapınağın kıdemli rahibi öne çıktı ve Ejderhanın yenilmesi öyküsünü anlatmaya başladı.
"Ejderha İlluyanka, Kiskilussa kentinde İklim Tanrı-sı'yla kavgaya tutuştu. Bu kavgayı îlluyanka kazandı.
Bunun üzerine İklim Tanrısı bütün tanrıların bir araya toplanmasını istedi. Tanrıça înaras, tanrılara bir davet verdi. Davette her şey vardı. Fıçılarla şarap, meyve suyu ve daha başka içkiler.

Tanrıça înaras sonra Ziguratta kentine gidip Hupasiyas ile buluştu. Hupasiyas bir ölümlü idi. Hupasiyas'dan ejderha îlluyanka'yı yenebilmek için yardım istedi. Hupasiyas bu yardımı yapacağını ama karşılığında Tanrıça înaras ile yatmak istediğini söyledi. înaras bunu kabul etti ve onunla yattı. Sonra onu kendi evine getirip sakladı.
67. Tanrı heykelleri.
142
Tanrıça Înaras evindeki büyük şölene Ejderha'yı davet etti. Ejderha şölene geldi. Öyle çok yiyip içti ki mağarasına giremez oldu. O zaman Hupasiyas çıktı ortaya ve ejderhayı iple bağladı. Sonra iklim Tanrısı geldi ve ejderhayı kılıcıyla öldürdü.
Tanrıça Înaras kendisine bir ev yaptı. Hupasiyas'ı oraya yerleştirdi ve hiç dışarı çıkmamasını istedi. Bir zaman sonra Hupasiyas evine dönmek istedi. O zaman Tanrıça înaras öfkeye kapıldı ve Hupasiyas'ı evle birlikte yerle bir etti."68
Kıdemli rahip öyküyü bitirdiğinde genç kızlar geldi ortaya. Dans ediyorlar ve belli belirsiz bir şarkı mırıldanıyorlardı. Sonra geri çekildiler. Bu kez yine erkekler çıktı öne ve başlangıçtaki nakaratı yüksek sesle hep bir ağızdan söylemeye başladılar. Bütün avludakiler onlara eşlik etmeye başlamıştı:
"Toprak zenginleşsin, verimli olsun!
Toprak barışla kutsansın."
Akşamın serinliği çökmeye başlamıştı Hattuşa'nın üzerine. Hattuşili yanı başındaki Puduhepa'nın titrediğini hissetti.
Tören bitmişti. Tekrar dualar edildi. Tapınağın yan duvarlarındaki oyuklara armağanlar kondu.
Kıdemli rahip, yavaş adımlarla Hattuşili'nin önüne gelip yere eğildi.
"İklim Tanrısı yüzümüze gülsün yüce Kralım," dedi. Hattuşili, rahibin omzunu tuttu:
"İklim Tanrısı bize yardım etsin," dedi.
14
Hitit elçisi Parinhava, Mısırlı bir elçiyle birlikte döndü.
Ramses de barıştan yanaydı.
68. Puruli Şenliğinin ayrıntısı için bkz. Gaster (2000).
Asur tehdidi giderek artıyordu. Hitit ve Mısır'ın güçlerini barış yoluyla birleştirmeleri kaçınılmaz görünüyordu.
Karşılıklı olarak elçi geliş gidişleri bir süre daha devam etti. Bu elçiler her iki kralın dostluk ve barış önerisi mesajlarını taşıdılar. Hitit ve Mısır yazışmaları Hattuşili ve Ramses'in yanı sıra kanlan Puduhepa ve Neptera69 arasında da sürdü.
Sonunda ortak bir noktaya varılmıştı.
Karşılıklı öneriler ve karşı önerilerden sonra Kadeş Barış Antlaşması yazıya döküldü.
Mısır ve Hitit dillerinde iki kopya olarak hazırlanan metinler Ramses ve Hattuşili'nin mühürlerini taşıyordu.
Kadeş Barış Antlaşması şunları söylüyordu:
"Hatti ülkesinin Büyük Kralı Hattuşili ile Mısır ülkesinin Büyük Kralı Ramses'in70 dostluk ve kardeşlikleri ile büyük krallıklarının devamı amacıyla yaptıkları antlaşmadır. Aramızdaki kardeşlik ve barış sürekli olsun. Bu antlaşma tanrılar nezdinde sonsuzdur.
Eğer bir düşman Hatti ülkesine girer ve Hatti'nin Büyük Kralı, Mısır'ın Büyük Kralından yardım isterse ya da bir düşman Mısır ülkesine girer ve Mısır'ın Büyük Kralı Hatti'nin Büyük Kralından yardım isterse düşmana karşı birbirimize yardım edeceğiz. O, bizim ortak düşmanımız olacak.

Eğer bir adam Hatti ülkesinden kaçar da Mısır ülkesine sığınırsa ya da Mısır ülkesinden kaçan bir adam Hatti ülkesine sığınırsa bunlar iade edilecek."
Antlaşma imzalandı.
Aslı gümüş tabletlere yazılan antlaşmanın'1 bir kopyası Mısır'da tapınaklara yazıldı. Bir kopyası da Hattuşa'da
69. Mısır dilinde Nefertari.
70. Antlaşmadaki biçimiyle Riamaşeşamaiamana.
7!. Kadeş Barış Antlaşmasının tarihi konusunda da karışıklık var. MO 1275 ile 1259 arasında çeşitli tarihler ileri sürülüyor. Antlaşmanın gümüş tabletlere yazılı asılları bulunamamıştır.
144
korundu.72
Barış antlaşmasında yer almayan bir madde daha var-di. Hattuşili, Ramses'ten, Urhiteşup'u kendisine vermesini istemişti. Ramses, Urhiteşup'un Mısır'da olduğunu kabul etmedi. Sonradan duyulduğuna göre Urhiteşup, Ala-şiya7' gitmişti. Urhiteşup'un, Alaşiya'dan, Hitit tahtını ele geçirmek için taraftar toplaması çok daha düşük bir olasılıktı. Herkes rahatladı.
15
Hattuşili, barış antlaşmasından sonra büyük kızını Ramses'e gelin yolladı.
Mısır'da Maatnefrure adını alan bu kız.' kraliçe oldu. Hattujiii ve Puduhepa, kızlarının Mısır'da baş kraliçe olmasında ısrarlıydı. Ramses bu ısrarlara karşılık Puduhepa ve Hattuşili'ye bir mektup gönderdi:
"Amon'un sevgilisi, Güneşin oğlu, Mısır'ın Kralı Büyük Ramses Hatti ülkesinin Büyük Kraliçesi Puduhepa'ya der ki: Kardeşin Ramses iyidir. Oğullanın, askerlerim, ülkem iyidir. Sen de iyi olasın kız kardeşim. Oğulların ve ülken iyi olsun. Habercilerim senin habercilerinle birlikte geldi. Bana kız kardeşim ve Hatti ülkesinin Kralı, Büyük Kral Hattuşili'nin iyi haberlerini bildirdiler. Kardeşimin bana yazdıklarını okudum, iyiliğinden mutlu oldum. Kardeşim Hatti Kralı, Büyük Kral bana 'Kız kardeşimi baş kraliçe yap' der. Doğrudur. Bir kraliçenin terbiyesine sahip olan bu kadın benim de ünümü artıracak ve ülkeme yararlı olacaktır."
Karşılıklı yazışmalar ve hediye göndermeler uzun süre devam etti.
72. Kadeş Barış Antlaşması'ntn çiviyazılı aslı İstanbul Arkeoloji Müzesindedir. Antlaşmanın bir kopyası New York'daki Birleşmiş Milletler binasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e armağanı olarak sergilenmektedir.
73. Kıbrıs
146
Barış antlaşması hükmünü sürdürüyordu. Artık her iki ülke de Asur saldırılarına karşı daha iyi konumdaydılar. Asur saldırıları da zaten bu antlaşma sonrasında duraklamıştı. Ama yalnızca duraklamıştı. Üstelik bir süre için.
Hitit-Mısır barışı bir daha hiç bozulmadı. Kadeş Savaşı ve Asur ortak tehdidi, Hitit ve Mısır ülkeleri arasında sonsuz barışın kurulmasına yardım etmişti.
16
Puduhepa, Hattuşili'nin çalışma odasına girdiğinde güneş tam tepedeydi. Hattuşili, karısını odada görünce şa-sırdı:
"Geldiğini haber vermediler," dedi.
Puduhepa başını salladı ve heyecanlı bir ses tonuyla söze başladı.

"Eğer işin yoksa seni yapcırdığımız anıta götürmek istiyorum. Neredeyse bitti artık. Mutlaka görmeni istiyorum," dedi.
Hattuşa'nın dışında tanrılar ve krallar için kayadan oyularak yaptırılan büyük tapınak bitmişti demek! Puduhepa uğraşıyordu o işle. Hattuşili başlangıçta iki kez gidip görmüş sonra ne olduğunu izlememişti. Ayağa kalktı.
"İşlerim önemli şeyler değil. Kardeşim Ramses'e mektup yazdırıyordum. Sonra devam edebiliriz," dedi. Ve Pu-duhepa'nm odaya girmesiyle ayağa kalkmış olan yazmana:
"Muhafızlara söyle arabamı hazırlasınlar, anıta bakmaya gidiyoruz," dedi.
17
Kral ve Kraliçe tapınağın girişinde göründüklerinde rahipler başlarını aşağı eğerek Kralı selamladılar. Kralın üzerinde ayak bileklerine kadar uzanan dar bir elbise vardı. Son derecede kaliteli bir ketenden yapılmıştı. Sol omzundan çaprazlama olarak inerek beline bağlanan mavi erguvan yününden yapılma şal da oldukça pahalı olsa gerekti. Başındaki uzun sivri külahı Hattuşili'ye görkemli bir görünüm veriyordu. Uzun sakalı, inceden inceye örülmüştü. Elinde eğri uçlu asasını taşıyordu. Puduhepa da uzun bir keten elbise içindeydi. Kolunda altın bilezikleri vardı.
Tapmak74 son derecede görkemli olmuştu. Hattuşili, bu anıtın bittiğine inanamıyor, sevincinden ne yapacağını bilemiyordu. Puduhepa'ya teşekkür üstüne teşekkür ediyordu. Giriş kapısı son derecede görkemliydi, tki büyük kaya kütlesi oyularak açılmıştı. Kapısı kapatıldığında içeriye giriş imkânsızdı.
Kapıdan girilince büyük avluya geliniyordu. Avlunun duvarları yekpare kayaydı. Kaya üzerine altmış üç Hitit tanrı ve tanrıçasının resimleri oyularak işlenmişti. Tanrıların görünümü hem korkutucu hem de saygı uyandırıcıydı. Tam Hattuşili'nin istediği gibi olmuştu. Avlunun tam karşısında büyük tapınak yer alıyordu. Tapmak daha bitmemişti. Ama kısa süre sonra onun da tamamlanacağı anlaşılıyordu. Çevrede hiç kimse yoktu. Taş ve kaya işçilerini Kral ve Kraliçe geleceği için uzaklaştırmıştı muhafızlar.
Hattuşili nefesini tutarak kayaya oyulu tanrı,ve tanrıça resimlerini inceliyordu. Tanrıça Iştar tam onun kafasında biçimlendiği gibi canlandırılmıştı.
Puduhepa'ya döndü:
"Sana teşekkür ederim," dedi "Başrahibe olarak tanrılarımıza büyük armağan verdin." Biraz durduktan sonra devam etti:
"Bu aynı zamanda benim için de en büyük armağan oldu. Tanrılara karşı görevimizi daha iyi yapabileceğiz artık. Yalnızca Hattuşa'nın içindeki tapmaklarda değil burada da tanrılara törenler düzenleyebileceğiz."
74. Hattuşa'nın 2 kilometre kuzeydoğusunda yet alan Yaztlıkaya.
Puduhepa gülümsedi. Hattuşili sordu:
"Tapmak ne zaman tamamlanır sence?" Puduhepa tekrar gülümsedi:
"Gelecek ayın sonuna biteceğini söylüyor taş işçilerinin başı," dedi.
Hattuşili:
"Öyleyse bittiğinde burada bir dinsel tören düzenleyelim ve tanrılarımıza hediyeler sunalım."
Puduhepa başını salladı.
18
Hattuşili öleli yirmi gün olmuştu.
Puduhepa sürekli ağlıyordu. Kraliçe, asıl olarak Güneş Tanrıçası Hepat'a yalvarıyordu. Puduhepa Kizzuvatna'da Kummanili bir prensesti Hattuşili

ile evlenmeden önce. Kummani, Hurrilerin baştanrıçası olan Hepat'ın egemen olduğu bir kentti. Puduhepa için asıl tanrısal güç He-pat'taydı. Tanrıça Hepat, Puduhepa'yı hiç yalnız bırakmamış, her dediğini yerine getirmişti. Bütün adaklarını, kurbanlarını kabul etmişti. Açık hava tapınağına da He-pat'ın resmini onun için oydurtmuştu. Puduhepa en çok ona yalvarıyordu, Hattuşili'nin ruhunun huzura kavuşması ve tanrılar katma çıkması için.

SONSUZ BAŞKENT HATTUŞA

"Hattına kentini surlarla güçlendirdim."
(Hamili)

1

Hattuşa,75 Hititlerin yıkılmaz başkenti gibi görünüyordu.

Hatti ülkesine gelip de onu ilk gördükleri günden başlayarak Hititlerin rüyalarını süsleyen Hattuşa sonunda onların ülkesiydi.

Neşa kralı Anitta'nın lanetine karşın Labarna ve I. Hattuşili, Hattuşa'nın Hitit başkentliğini tescil etmişlerdi.

O zamanlar Hattuşa yalnızca Aşağı Kent'ten ibaretti.

Zaman içinde Aşağı Kent giderek büyüdü. Çeşitli eklemeler yapıldı. Bunlardan en önemlisi Aşağı Kent'in en büyük binası olan Büyük Tapınaktı.76

Tapınağın kuzeyinde pek çok da konut yapıldı. Aşağı Kent'in en eski binaları çoğunluğu avlusu olan evlerdi. Bu evler daha çok alt ve orta tabakadan Hititlere aitti. Sonraları Hititler arasında gerek ticaret gerekse savaşlar nedeniyle zenginleşenler çıkmaya başladı ortaya. Üstü kapalı sofalı evler de bu dönemde yapılmaya başlandı.

75. Hattuşa hakkında pek çok eser var. Ayrıntılar için bkz. Huot, Thalmann ve Valbelle (2000), Bittel (1994), l.Seeher (1999, 2001) ve Çığ (2000).

76. Asıl biçimini III. Hattuşili zamanında aldığı sanılıyor.

Böylece zenginler ile fakirlerin ev tipleri ayrışmaya başladı. Evlerin duvarları tahta çerçevelerle desteklenmiş kerpiç tuğlalarla örülüyordu. Zaman içinde kentin surları dışında da evler yapılmaya başlandı. Bu evler düşman saldı-rılarına açıktı. Herhangi bir tehlike çıktığında kentin dışındaki insanlar da kentin içine alınıyor ve kapılar kapatılıyordu.

Hitit mimarisi çevresine göre daha hızlı gelişmekteydi. Ya da zenginlik, daha iyi ve güzelin aranmasına yol açıyordu. Evlerin damları düzdü. Tahta ayaklar üzerinde duruyordu. Evler çok odalıydı. İçlerinde ocaklar ve banyo küvetleri olanlar vardı.

Kentin çeşitli yerlerinde yer alan çeşmelerden temiz su alınıyor, evde kullanılan sular evlerin altında yer alan kanallarla sokakların altındaki büyük kanallara bağlanıyor ve kentin dışına taşınıyordu.

Büyük Tapınağın çevresinde depolar vardı. Sayısı 200 dolayında olan bu depolarda bol miktarda yağ, su gibi sıvılar ya da tahıl alacak büyük küpler vardı. Bu küplerin içi doldurulduktan sonra ağızları deriyle örtülüp bağlanıyordu.

Büyük Tapınağın damı da düzdü. Ahşap kolonlar üzerinde yükselen çatı toprakla kaplıydı. Büyük Tapmağın girişinde büyük taş bloklar üzerinde açılmış delikler üzerinde dönen büyük tahta kapılar vardı.

Büyük Tapmakta çalışma odaları ve arşiv odaları vardı.

Tapınağa giren ve çıkan mallar, kil ya da balmumuyla kaplı tahta tabletlere yazılıyor ve bu tabletlere göre kontrol ediliyordu. Hatta tahta tablet yazıcıları mesleği diye bir meslek bile vardı. Tapınağın

arşivi, kil ve tahta tabletlerle doluydu. Bu tabletlerin sırasını gösteren katalog tabletler de vardı.
150
Büyük Tapınağın yan tarafında Egişkinti" vardı. Burada rahipler, müzisyenler, tablet yazıcıları çalışıyordu.
Zaman içinde birçok eklemeyle koskoca bir kent olmuştu Hattuşa.
O zamanın bilinen dünyasının en büyük ve görkemli kentlerinden birisiydi.
Bilinen tek rakibi vardı: Firavunlar ülkesi Mısır'ın başkenti Teb.
Çok uzun yıllar başkent olarak kaldı Hattuşa. Zaman zaman savaşlar nedeniyle geçici olarak başkentliğini başka kentlere devrettiyse de Hitit başkentiydi her zaman.
Aşağı Kent çepeçevre surlarla çevriliydi. Surlar öteden beri vardı Hattuşa'da. Buna karşılık surların yeniden, daha güçlü yaptırılması Hantili zamanında gerçekleşmişti.
Hantili bunu şöyle anlatıyor:
"Hatti ülkesinde kimse sağlam surlarla çevrili kentler yapmamıştı. Ben Hantili, bütün ülkede surlarla sağlamlaştırılmış kentler kurdurdum ve Hattuşa kentini de ben surlarla güçlendirdim.
Kral Sarayı, Aşağı Kent'le Yukarı Kent'in birleştiği yerde büyük kale üzerinde kuruluydu. Sanki kentin bir parçası değilmiş gibi duruyordu. Son derecede büyük ve görkemli bir kompleksti. Dört tarafı sarp kayalık yamaçlarla çevrili olmasına karşın Kral Sarayının da ayrıca surları vardı. Sarayın ana giriş kapısı güney kapısıydı. îki yanında büyük iki gözcü kulesi vardı bu kapının. Kapının giriş bölümünde uzun bir taş yol vardı. Yassıtılmış kırmızı taş blokların yan yana konulmasıyla yapılmıştı bu yol. Surların içinde dokuz ayrı bina vardı. Bu binaların hepsi surların içinde ve kendi içinde beş ayrı avluya bakıyordu.
77. Bir çeşit iş evi, atölye.
Saray, kral ailesinin evi, kraliyet tapmağı, kraliyet arşivi, depolar, devlet işlerinin görüldüğü odalar, kralın çalışma odası ve elçileri ve devlet görevlilerini kabul ettiği kabul odası olmak üzere bölümlerden oluşuyordu. Bu odalar ve bölümler bir avluya açılıyordu. Kralın evi daha gerideydi. Ev ile kabul odası arasında üstü kapalı bir geçit vardı. Kral, evinden kabul odasına, dışarı çıkmadan geçebiliyordu. Binaların giriş kapısına en yakın olanı sarayın muhafız kıtasına aitti. Onun hemen yanında ise saray memurlarının konutları vardı.
Her bir kapının önünde kraliyet muhafızları sürekli nöbet tutarlardı. Saraya giriş/çıkış son derecede zordu. Saray binalarını çevreleyen kale kapısından girişte de nöbetçiler vardı. Kralın çocukları ve devlet görevlileri bile saraya girerken üstleri aranarak girerlerdi.
Sarayın muhafız kıtasına Hititler Altın Mızraklılar adını vermişti. Mızraklarının ucuna taktıkları sivri metal altındandı. Saray surlarındaki giriş kapısında Altın Mızraklılar beklemesine karşın iç avlularda da altın mızraklıların nöbet için dolaşmaları olağandı. Son nöbetçiler kralın evinin önündekilerdi. Böylece, kralı görmeye gelen bir yabancı elçi surlardaki giriş kapısından geçerken ve kralın kabul odasına girerken iki kez aranırdı.
Önceleri dağınık yerlerde yapılmış olan tahıl ambarları, sonradan Büyük Kaya üzerinde yeniden ve daha büyük olarak inşa edilmişti.
Büyük Kaya, yerden 100 metre kadar yüksek sarp ya-maçlı bir kayaydı. Tahıl ambarlarının içleri tahılla doldurulduktan sonra üstleri kalın bir toprak tabakasıyla örtülürdü. Böylece tahılın havayla ilişkisi kesilmiş olur ve dolayısıyla tahılın

içinde hiçbir zararlı hayvan ya da böcek yaşayamaz olur-du. Dolayısıyla tahıl, aylarca hatta yıllarca bu ambarlarda saklanabilir, savaş, kıtlık ya da bir başka doğal afet zama' ninda kentin imdadına koşardı.
Aşağı kentte büyük tapınağın yanında küçük tapınak' lar ve daha küçük depolar yer alıyordu. Bunların hemen üstünde büyükçe bir karum vardı. Tapınakların biraz ilerisinde yine alt tabakaya ait avlulu evler yer alıyordu.
Daha sonraları yeni gelenler ve nüfus artışı nedeniyle Aşağı Kent gereksinimleri karşılayamaz olunca Yukarı Kent inşa edildi.
Surlar, Yukarı Kenti de içine alacak biçimde uzatıldı.
Hattuşa'nm iki kentinin surlarının uzunluğu 6 kilometreyi geçiyordu. Surların üzerinde eşit aralıklarla gözcü kuleleri yapılmıştı. Kente giriş ve çıkışlar için 6 kapı vardı. Akşamları bu kapılar kapatılıp kilitleniyordu.
6 kapıya sonradan takılan adlar şunlardı: Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı, Kral Kapısı, Yer Kapı, Aşağı Batı Kapı ve Yukarı Batı Kapı.
Kral Kapısı, yalnızca kralın kente giriş ve çıkışı içindi. Onun dışında sürekli olarak kapalı tutuluyordu.
Kral, kente geri dönerken bu kapının iki yanındaki taş bloklarda bir ekmeği üçe böler üzerine şarap döker, tanrılara dua eder ve kente öyle girerdi.
Yer Kapı, kentin dışına bir mağarayla açılıyordu. Bu mağara yaklaşık üç metre yüksekliğinde ve 70 metre uzunluğundaydı. Bu kapı rahiplerin dini törenleri için kullanılıyordu. Tören giysileri içindeki rahiplerin ellerin-dekf asaları salladıklarında bunların ucunda yer alan güneş kurslarının halkalarının birbirine çarpmasından çıkan sesler dinsel bir hava yaratırdı. Rahipler de kente girerlerken küçük bir küvet içindeki suyla ellerini yıkarlar

ve dualar ederlerdi.
Aşağı ve Yukarı Batı Kapılar, kent sakinlerinin giriş çıkışı içindi. Akşamları kapılar kapatılır, bakırdan yapılmış sürgüleri çekilir ve mühürlenirdi. Sabahları, mühürlerin sağlam olup olmadığı denetlenir sonra kapılar açılırdı.
Hattuşa'nm güney tarafındaki surlar oldukça yüksekti. Aşağı vadiden başlayıp yer kapının üstüne kadar devam ederdi surlar. Kente görkemli bir görünüm verirdi bu hafif eğimli surlar. İki yanında tepeye çıkmaya yarayan merdivenler vardı.
Hattuşa, büyük bir kale kentti.
Ele geçirilmesi, o zamanın koşulları çerçevesinde olanaksız görünüyordu. Öylesine güçlü ve sağlam inşa edilmişti ki başkalarına başkentlik etme olasılığı hemen hemen yoktu. Çünkü bu haliyle kimse onu Hititlerin elinden alamazdı.
Kentin kapıları akşamları kapatılır, sürgüleri çekilirdi. Surlarda kuleler arasında bütün gün ve gece nöbetçiler dolaşırdı.
30.000 kişi yaşıyordu Hattuşa'da.
Hititlerin egemen olduğu bölgede pek çok dil bir arada konuşuluyordu. Bunların başlıcaları Hattice, Hititçe, Hur-rice ve Luvice'ydi. Hitit yazıları bu dillerin tümünü kapsıyordu. Ayrıca dönemin diplomasi dili olarak kabul edilen Akadca da diplomatik yazışmalarda kullanılıyordu. Özellikle Hatti ve Hurri kültürü Hitit kültürü üzerinde büyük etkiler yaratmıştı. Hititler yer ve kişi adlarında bu iki kültürden fazlasıyla etkilenmiş, Hatti ve Hurri adlarını yaygın olarak kullanmışlardı. Başkent Hattuşa'nm adı da Hattilerin bu kente taktığı Hattuş adından gelmekteydi.

SÛRLAR
Hititler asker bir kavimdi.
Buna karşın, barış zamanlarında orduları çok büyük değildi.
Savaşa gidecekleri zaman eli silah tutan erkekler, kısa bir eğitim gördükten sonra orduya katılırdı.
Toprakta mülkiyet krala aitti. Kral, kendine ait toprakları kişilere verir ve karşılığında onların ürünlerinden pay alırdı. Ayrıca savaşa giderken de onların orduya katılmalarını beklerdi.
Bu yaklaşım, Hititlere bağlı olarak yaşayan tüm kavimler için de geçerliydi.
Hitit kralı, savaşa hazırlanırken egemenliği altında bulunan ya da onu koruyucu olarak kabul etmiş bulunan bütün krallardan asker ve yardım alır, savaşa öyle giderdi. Dolayısıyla Hitit ordusu çoğu kez yalnızca Hititlerden değil, egemenlikleri altındaki çeşitli ülkelerin askerlerinden oluşan karma bir ordu görünümü taşırdı. Hiç kuşkusuz bu karma yapı, ordunun yönetimini zorlaştırıyordu.
Hitit Krallarının, egemenlikleri altına aldıkları halklara karşı davranışları, kendi halklarına davranışlarından çok farklı değildi. Yeter ki krala söz verdikleri haracı versinler ve savaşta ona destek olsunlar.
10
Hititlerin, Hatti ülkesine egemen oldukları dönem köleliğin doruk noktasında olduğu dönemdir. Yalnızca Hatti ülkesinde değil o zamanın bilinen dünyasının her yanında kölelik son derecede yaygındı. Mısır'da kölelerin hemen hiçbir hakkı yoktu. Yahudiler kavimce köleydiler Mısır'da. Tapınakların, sarayların hatta kentlerin inşasın-* da hep köle emeği kullanılıyordu. Bu emeğin sahipleri ise büyük ölçüde Yahudilerdi. Yahudiler, kendilerine yeterince hak vermeyen Mısırlılara isyan ettiler sonunda. Ve II. Ramses zamanında, Musa'nın önderliğinde Mısır'ı terk edip kendilerine vaat edilmiş toprakları aramaya gittiler.
Hatti ülkesinde böyle bir şey olmadı.
Çünkü Hititlerde kölelerin de birtakım haklan vardı. Onlar da serbest insanlara benzer yargılamadan yararlanma hakkına sahipti. Sınırlı da olsa mülk edinme haklan vardı.
11
Hitit hukuk düzeni o zamanın bilinen dünyasının en gelişmiş hukuk düzeniydi.
Bilinen dünyada, örneğin hukuk düzenini ayrıntılı olarak kurmuş bulunan Babil'de kısas hukuku bütün sert-liğiyle uygulanırken, yani birinin gözünü çıkarmış olanın gözü çıkarılırken, Hitit hukukunda tazminat sistemi gelişmişti.
Başlangıçta kısas hukuku Hatti ülkesinde de uygulanıyordu. Zaman içinde kısas hukuku evrime uğramış ve tazminat hukukuna dönüşmüştü. Yani birinin hayvanını öldürenin hayvanı öldürülmüyor, hayvanı öldürülene aynı nitelikte bir hayvan vermekle cezalandırılıyordu. Ayrıca başlangıçta bireysel suçtan bütün aile cezaya çarptırılırken zaman içinde suç ve cezanın bireyselliği ilkesine kadar gelmişti Hitit hukuk düzeni. Bunun tek istisnası kraliyete karşı işlenmiş suçlardı. O zaman bütün aile suçtan sorumlu tutuluyordu.78
"Eğer genç bir kadın, bir adama bağlanmışsa ve adam onun için başlık ödemişse ve sonra babası ve annesi buna karşı çıkıp kızlarını adamdan ayırırsa, o zaman başlığın iki katı tazminat verirler."
78. Hitit hukuku, aynı dünyada yer alan diğer bütün uygarlıklarda egemen olan kısas hukukundan çok daha uygar bir noktaya erişmişti. Bugünkü Ortadoğuda, bazı ülkelerde hala kısas hukukunun uygulandığını, suç ve

cezanın bireyselliği ilkesine uyulmadığını göz önüne getirirsek Hitit hukuk düzeninin 3500 yıl önce ulaştığı aşama çok daha fazla önem kazanır.
"Eğer bir kimse bir temelden bazı taşları çalarsa iki taş için on taş versin."
"Eğer bir kimse, sarayın kapısından bir bronz mızrağı çalarsa, o ölsün."
"Eğer bir tohum üzerine bir başkası tohum atarsa (başkasının tarlasına tecavüz eylemi) bu kişi saban üzerine koşulsun, iki koşum öküzü bağlansın. Birinin yüzü bu tarafa öbürünün yüzü o tarafa çevrilsin adam ölsün, öküzler ölsün ve tarla eski sahibine verilsin." Bu hüküm zaman içinde değişmiş ve şu biçimi almıştı: "...eskiden böyle yapılıyordu. Ve şimdi bir koyun adam yerine, iki koyun da öküzlerin yerine tarla sahibine verilsin. (Suçu işleyen) Otuz ekmek, üç kap iyi cins bira versin. Tarla eski sahibine verilsin."
"Eğer bir erkek kölenin elini ya da ayağını biri kırarsa ve eğer o topal kalırsa, o zaman ona on şekel gümüş versin, ama eğer topal kalmazsa, o zaman ona beş şekel gümüş versin." Aynı iş özgür bir adama karşı yapılırsa cezası, köleye verilen tazminatın iki katıydı.79
Hitit yasalarının bir özelliği de gelişmeleri izleyerek değiştirilmesiydi. Bu değişikliği göstermek için eski cezaya da (eskiden) ifadesiyle yer veriliyordu:
"Eğer biri, (başkasına ait) bir kovanda yaşayan arı topluluğunu çalarsa, eskiden 3 şekel ceza veriyordu, şimdi 5 şekel ceza versin."
Hitit yasalarında kasıt ile ihmal olayının da ayrılması, kasten işlenen suçların daha ağır cezalandırılması söz konusuydu. Bu ayırımın, kişinin suç oluşturan eylemi başıyla (planlayarak) ya da eliyle (planlamayarak) işlemiş olmasına bakılarak yapılmasını hükme bağlıyordu yasalar.
79. Bir karşılaştırma yapabiliriz. Babil kralı Hammurabi'nin kanunlarında köle öldürmenin cezası 1/3 mina (Hitit parası olarak 13 seke!) iken Hatti ülkesinde kuleyi kör etmenin cezası bir mina (Babil parasıyla 1.5 mina) idi. İki düzenleme arasında Hitit düzenlemeleri lehine yaklaşık 200 yıllık bir fark olduğunu söylemek gerekir.
158
159
12
Başlangıçta diğer kentlerdeki yaşlılar meclisi gibi çalışan Hattuşa'nın yaşlılar meclisi, zaman içinde soylular meclisi biçimini alarak Panku'ya80 dönüşmüştü. Panku'da yer alan görevliler arasında Saray Muhafızlarının Başı, Saraylıların Başı, İçki Sunucuların Başı, Hazinenin Yöneticisi, Asa Taşıyıcıların Başı, Evin Babası, At Uşağı gibi kişiler vardı.
Panku, zaman içinde kralın gücüyle ters orantılı olarak güç kazanıp ya da güç kaybedip ikinci plana düşmüştür. İkinci plana düştüğünde bile kralın, Panku'ya sormadan, savaş açmak ya da yerine geçecek olan kişiyi belirlemek olanağı yoktu. Gelenekler ve yasalar buna izin vermiyordu. İmparatorluğun gelişmesiyle Panku aynı zamanda yüksek yargı organı görevi de yüklendi. Kraîiyet soyundan gelenlerin ve yüksek kamu görevlilerinin yargılanması Panku'da yapılmaya başlandı. Mahkemelerin çözemediği konular Panku'ya götürülmeye başlandı.8'
13
Hitit kralları, Labarna'nın sağladığı büyük ünden yararlanmak için Labarna ismini unvan olarak kullanmaya başlamışlardı. Zaman içinde bu unvan Tabarna'ya dönüşmüş, sonraları bu iki unvanın da yerini Krallar Kralı ya da Büyük Kral gibi unvanlar almıştı.

80. Panku'nun kelime anlamı, demokratikliğini kanıtlar gibi "hepsi, hep birlikte" demek. Bu yüksek hukuk düzeni, Panku soylular meclisiyle de birleşince karşımıza o dönem için inanılmaz ölçüde demokratik sayılabilecek bir meşruti monarşi yönetimi çıkıyor. MS 1215'de İngiliz soylularının, Kral Yurtsuz John'a imzalattıkları Magna Carta'yı meşruti monarşinin başlangıcı olarak almak âdet olmuş. Öyle olunca bu tarihten 3000 yıl önce Hatti ülkesinin ortasında ortaya çıkmış olan Panku'yu nereye yerleştirmek gerektiğine karar vermek doğal olarak zorlaşıyor.
81. Bu gelişine Panku'ya bir çeşit Temyiz Mahkemesi görevi yüklemiş olmaktadır.
Hitit krallarına "Fırtına Tanrısı Teşup'un Sevgilisi" gibi adlarla hitap edilmesine ve tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak görülmelerine karşın yaşamlarında onların tannsallaştırılmaları söz konusu değildi. Öldüklerinde ise tanrıların katına çıktıklarına inanılırdı. Tıpkı tanrı heykelleri gibi ölmüş kralların da heykelleri kutsanır, onlara da adaklar, kurbanlar sunulurdu.
Hitit kralları birden çok kadınla evlenebiliyorlardı. Bununla birlikte ilk evlendikleri kraliçe, Büyük Kraliçe, Baş Kraliçe ya da Tavananna olarak adlandırılıyordu.
Tavananna unvanını alan kraliçe, kralla yönetimde söz sahibiydi. Pek çok belgeye kralla birlikte mühür basıyordu. Kral öldükten sonra Tavananna, ana kraliçe konumuna geçerek, tahtı devralan oğulla birlikte yönetimde söz sahibi olmayı sürdürüyordu.
Kralın başrahiplik görevini de üstlendiği Hitit İmpara-torluğu'nda, Tavananna da başrahibe görevini yürütüyor-du.
14
Hititlerin tanrıları sayılamayacak kadar çoktu. O nedenle Hattuşa, "Bin Tanrılı Kent", Hitit ülkesi de "Bin Tanrılı Ülke" adıyla anılıyordu. Ölen krallar tanrılar katına yükseldiği ve ele geçirilen kentlerin tanrıları da tanrılar arasına katıldığı için tanrı sayısı sürekli artıyordu Hattuşa'nın. Hititierin tanrıları ya doğa güçlerinden ya da yeryüzü olaylarından kaynaklanan tanrılardı: Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, Hatti ülkesinin Fırtına Tanrısı, Pazar Yerinin Tanrısı. Hatti'nin Koruyucu Tanrısı, Kırların Koruyucu Tanrısı, Savaş Tanrıçası, Ay Tanrısı, Yeraltı Tanrıları gibi. Bu tanrılar ve tanrıçalar içinde bir bölümünü şöyle sıralamak mümkün: Göklerin Fırtına Tanrısı Teşup, Güneş Tanrıçası ya da Baş Tanrıça Hepat, onların oğulları Şarruma, kızları Alanzu, Savaş Tanrıçası Iştar, Ay Tanrısı Kuşuh, Aşk Tanrıçası Şauşga, Savaş
160
Tanrısı Aştabi, Fırtına Tanrısı Teşup'un kutsal boğaları Şerri ve Hurri.
• Tapmak, tanrıların eviydi. Tapınak rahipleri, tanrıların emrindeki görevlilerdi. Görevleri tanrılara bakmak, onları yıkamak, beslemek, giydirmek, dans ve müzik eşliğinde eğlenmelerini sağlamaktı. Tanrıların hizmetkârlarının temiz olması gerekirdi. Eğer bir kadınla yatmışlarsa yıkanıp arınmaları şarttı.
Hatti ülkesinde o yıl ilk yetişen, meyve veren ürünün getirilip tanrılara adanması gerekirdi. Hayvanlar, kanlarının akması için boyunlarından kesilerek kurban edilirdi.
15
Hititler, ele geçirdikleri yerlerde federatif bir yapı kurmaya ve olabildiğince az kan dökmeye çalışmışlardı. Üstelik yalnızca askerlikte değil, yanı sıra sanat, kültür ve bilim alanlarında da ileri gitmişlerdi. Altı çubuklu, hafif at arabası, dereden suyu kente ve evlere taşımaya yarayan pişirilmiş topraktan yapılmış künkler, taş bloklarda kapının

dönmesine yarayan zıvana delikleri açmaya yarayan taş matkabı onların bilimdeki ilerleyişinin kanıtları arasındaydı. Bir başka önemli buluş, demir cevherinin mangal kömüründe eritilip biçimlendirilerek silah ve takı malzemeleri yapılmasıydı. Hatti ülkesinde Hititlere üstünlük sağlayan şeylerden birisi demiri işlemede gösterdikleri büyük beceriydi. Aynı şekilde Hitit kentlerinde bulunan takılar, süs eşyaları, heykeller, vazolar, tabaklar Hititlerin sanat alanında yaptıklarının kanıtlarıydı. Murşili'nin veba duası, döneminin diğer edebiyat örneklerinden kesinlikle aşağı kalır bir metin değildi.

16 Hattuşa ve Hitit İmparatorluğu yıkılmaz görünüyordu.

Zaman zaman bağımlı kentlerde ortaya çıkan ayaklanmalar ya savaş yoluyla ya da diplomasiyle bastırılıyor, imparatorluğun gücü sürdürülüyordu. Hattuşa'dan başka Neşa, Nerik, Arinna, Şapinuva, Kargamış, Emar önemli kentlerdi.

Hattuşa uzaktan bakıldığında öylesine görkemli ve öylesine güçlü görünüyordu ki ele geçirilmesi ve yıkılması olanaksız gibiydi. Hititlere yönelik Asur saldırıları artıyordu. Ama Hititlerin Asurlardan korkmalarını gerektirecek bir durum yoktu ortada. Mısır'la yapılan antlaşma Asurları durdurmuştu. Zaten Asurların Hattuşa'ya gelmelerine, gelseler de Hattuşa'yı ele geçirmelerine olanak yoktu.

Ya başkaları?

17

Hitit ekonomisi, tarım, ticaret ve zanaat üçgeni üzerine kuruluydu. Arpa, buğday gibi tahıllar, elma, nar, üzüm gibi meyveler yetiştiriliyordu. Üzüm bağları çok sayıdaydı. Arpayı mayalandırarak bira yapıyorlar, üzümden şarap üretiyorlardı. Hititler koyun, dana, at, katır, öküz, domuz gibi hayvanları et, süt ve yük hayvanı olarak yetiştiriyorlardı.

Krala ait topraklar saray işçileri ve diğer kişiler tarafından zorunlu görev kapsamında ekilip biçiliyordu. Bir erkek hasat işçisine 3 aylık emeği karşılığı 30 parisu,82 bir kadın işçiye ise 12 parisu arpa veriliyordu.

Demiri ergitmenin yöntemini biliyordu Hititler.81 Altın, gümüş, bakır gibi madenleri işliyorlar ve takı yapımından para çubuklarına kadar yayılan bir alanda kullanıyorlardı.

82. 1 parisu yaklaşık 37,5 kg.

83. Hiticlerin demiri ergitmesi tartışmalı bir konudur.

Hititler ticarette çok ilerlemiş değildi. Daha çok yabancı tüccarlar, gelip Hitit kentlerinde iş yapıyordu.84

Hititlerin para birimi Şekel'di. Şekel, aynı zamanda, bir ağırlık ölçüşüydü. 1 şekel bugünkü ölçüyle 8,4 gramdı. Bir üst ağırlık ve para birimi olan Mina 40 şekele, yani 336 gram ağırlığa eşitti. Para olarak kullanılan şekel, 8,4 gram ağırlığında gümüş çubuk ve halkalardı.

Hitit yasalarında bazı malların fiyatları yazılıydı. Buna göre: 1 koyun 1 şekel; 1 koyun eti 1/10 koyun (yani 1/10 şekel); 1 keçi 0,75 şekel; 1 inek 7 şekel; 1 at 14 şekel; 1 katır 1 mina; yünüyle birlikte koyun derisi 1 şekel; dana derisi 1/10 şekel; mavi yün elbise 20 şekel; geniş keten kumaş 5 şekel ediyordu.

Koyununu satmak isteyen kişi, bu satışı yapıp 1 şekel alacak yerde, koyunu kesip etini 1/10 şekele, yünüyle birlikte derisini de 1 şekele satarsa 1 tam 1/10 şekel alabiliyordu. Buna göre koyunu kesme ve derisini yüzme emeğinin karşılığı da 1/10 şekel olarak belirlenmiş oluyordu.85

Hititlerde malların fiyatları yasalarda yazılıydı. Hitit

84- Hitit, ihracat ağırlıklı bir ülke olmaktan çok ithalat ağırlıklı bir ülke konumundaydı. Kapadokya'dan elde edilen gümüşün bolluğu, dış ticaret

açığını kapatmış olmalı. Yani Hititler, paranın yapıldığı madene sahip olmanın avantajını kullanarak başka ülkelerin mallarını almış olmalılar. Nitekim gümüş bolluğu Hitit parasını da değerli kılıyor.
85. Gümüşün gramı bugün 150.000 lira. Demek ki 1 şekel yaklaşık 1.250.000 lira; 1 mina ise yaklaşık 50 milyon lira ediyor. Buna göre Anadolu'da 1 koyunun fiyatı 3500 yıl önce, bugünkü değerlerle, 1.25O.OOO lira imiş. Bugün bir koyun 125 milyon lira desek de-mekki 3500 yılda fiyatlar 100 kat artmış. Doğal olarak burada gümüşün kendi değerindeki değişimi ve başka bir çok öğeyi ihmal ettiğimiz açıktır. Asurlar ve Babiller de aynı paralan kullanıyorlardı. Yalnız onlarda 60 şekel 1 mina ediyor. Buna göre Asur ve Babil şekelinin Hitit şekelinden düşük değerde olması gerek. Bu durumda 1 Hitit şekeli 1,5 Asur ve Babil şekeline eşit demektir. Yani Hititler açısından bakarsak döviz kuru l'e 1,5. Böylece Asıirlu bir tüccarın Hitit pazarına (karurn deniyor) getirdiği koyuna karşılık 1 Hitit şekeli alması durumunda 1,5 Asur şekeli elde etmiş olması gerekiyor.
yasaları yaşamın değişimine uygun olarak değişiyordu. Fiyatlar da bu değişikliklere uygun olarak değişiyordu.86
86. Yasa değiştirmek pazarda fiyat değiştirmek kadar kolay değil. Bu çerçevede Hitit kanıtlılarında karaborsa fiyatının doğmuş olması güçiü bir olasılıktır. Yani Hitit dünyasında sık yaşanan savaşların getirdiği olası sıkıntıların sonucunda, görünürde 1 şekele pazara getirilen bir koyunun el altından bir miktar fazla para alınarak satılması söz konusu olabilir. Hitit yasalarında fahiş fiyatla satış halinde ne gibi cezalar uygulanacağına ilişkin hükümler olmadığı için karaborsanın yaygın olmadığı sonucu çıkarılabilir. Pek çok ayrıntıyı düzenlemiş olan Hitit yasalarının, eğer var olsaydı, böyle bir konuyu düzenlememiş ve ceza öngörmemiş olması düşünülemez. Ya da belki buna ilişkin tabletler henüz gün yüzüne çıkarılmayı bekliyor.

166

HATTUŞA'NIN SONU

"Hattı" ülkesini yaşatmak için, Asyalılara gemilerle tahıl yolladım."
(Mısır Firavunu Merentpah)

Hattuşili'nin ölümünden sonra Hitit tahtına Tuthali-ya geçti.
Tuthaliya,87 bir süre Ana Kraliçe Puduhepa ile birlikte egemenlik sürdü. Kararları birlikte alıyor, birlikte mühürlüyorlardı.
Asur saldırıları sürüp gidiyordu Hitit kentlerine.
Tam o sıralarda Asur kralı Tukultininurta ile oğlu taht kavgasına giriştiler.
Bu kavga, Hititlerin imdadına yetişti. Asurların iç kavgaya girişmesi Hititlere saldırmalarını bir süre durdurdu.
*¦
Ana Kraliçe Puduhepa, devlet işlerinde oğluna yardım etmekten fırsat buldukça Hattuşa'nın dışındaki kaya tapınağa gidiyor, sürekli olarak yeni şeyler eklenmesini sağlıyordu. Kaya tapmak, neredeyse Hattuşa'daki Büyük Tapınaktan daha farla ilgi görür olmuştu. Büyük Tapınağın rahipleri bu işe içerliyor olsalar da fazlaca yapacak bir şey
87. IV. Tuthaliya (Bazılarına göre III. Tuthaliya). MÖ 1250/1220 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
bulamıyorlardı.
Tuthaliya da anasıyla birlikte sık sık gidiyordu kaya tapınağa. Küçük bir tapmak daha eklenmişti. Tuthaliya, kendi resmini de oydurmuştu kayadan

duvara. Kayaya oyulan resim tam onun istediği gibiydi. Fırtına Tanrısı Teşup ile Güneş Tanrıçası Hepat'ın oğullan Tanrı Şarru-ma ile yan yanaydı.88

Bu kez de inanılmaz bir kuraklık ve ardından gelen açlık tehlikesi sardı Hatti ülkesini. Hititler, tüm tahıl stoklarını tüketmişti.

Kent halkları çaresizdi. Yiyecek hiçbir şey bulamıyorlardı. Sonunda Panku'nun en yaşlı üyesi Kral Tuthali-ya'nın huzuruna çıktı.

"Yüce Kralım," dedi, "halkımız açlıktan kırılıyor. Her gün açlıktan ve bakımsızlıktan ölenlerin sayısı artmaya başladı."

"Biliyorum. Ama ne yapabilirim? Komşu kentlerden yardım istedim. Onların durumu bizden daha kötü. Ordunun morali iyi değil. Sefer yapıp ele geçirilecek yer de yok. Güneydoğuya gitsek orada Asur tehlikesi var. Ne yapacağımı bilmiyorum."

Yaşlı adam bir süre düşündü. Sonra

"Yüce Kralım," dedi, "acaba Mısır Firavunu Merent-pah'tan yardım istesek nasıl olur?"

Tuthaliya şaşırmış göründü.

"Merentpah bize yardım eder mi?"

"Neden olmasın Kralım. Aramızda barış antlaşması yok mu? Birbirimize dar durumlarımızda yardım edeceğimize söz vermedik mi? Ramses ve Hattuşili öldü diye barış antlaşması ortadan kalktı mı?

88. Tııthaliya'nın Tanrı Şarruma ile birlikte görüldüğü Yazılıkayn'daki rölyefin yaklaşık uzunluğu 3 metredir.

Kral Tuthaliya bir süre sessiz kaldı. Sonra duyulur duyulmaz bir sesle konuştu: "Bunu bir düşüneyim."

Tuthaliya çaresizlikler ve sıkıntılar içinde kıvrandı iki gün. Bir Hitit Kralının Mısır Firavununda yardım istemesi ne kadar aşağılatıcı bir durumdu. Daha önce de bazı tıp konularında karşılıklı yardımlaşmışlardı ama bu başka bir durumdu. Bu Hitit Kralını zor duruma düşürecek bir adımdı. Ama yapacak başka bir şey var mıydı? Halkı açlıktan bir bir kırılıp gidiyordu. Anası Puduhepa sağ olsaydı Mısır Firavununda yardim istemek daha kolay olacaktı.

Tuthaliya, sonunda gururunu kırıp Mısır Firavunu Merentpah'a bir elçi göndererek acele yardım istemeye karar verdi. Yazmanını çağırdı. Eliyle yazmasını işaret ederek anlatmaya başladı:

"Kahraman Büyük Kral Hattuşili'nin oğlu, Kahraman Büyük Kral Şuppiluliuma'nm torunu Majeste Büyük Kral Tuthaliya, Mısır'ın Büyük Kralı Merentpah'a der ki: Ülkemde kuraklık her şeyimizi alıp götürdü. Artık hiçbir ekin yetişmez oldu. Hatti ülkesi açlıktan kırılıyor. Bizim dostluğumuz bugünler içindir. Kardeşim, Mısır ülkesinin Büyük Kralı. Senden yardım istiyorum. Bize tahıl yolla."

Burada durdu.

"Teşekkür cümlelerini sen ekleyiver," dedi yazmana.

Bunları yazdırdığı için midesinin bulandığmı hissediyordu. Yazmana, bu mektubun elçiler eliyle Mısır'a derhal yollanmasını emretti.

Merentpah ile Tuthaliya arasındaki dostluk aslında oldukça güçlüydü. Yalnızca Kadeş Barış Antlaşması'nın gereklerinden çok öteye gitmişti bu barış havası. Çünkü

Asur tehdidi vardı iki ülke üzerinde de.

Merentpah hemen gerekli yardımı yaptı Hatti ülkesi-

ne.

Bu yardımını tapınaklara yazdırdı:

"Hatti ülkesini yaşatmak için, Asyalılara gemilerle tahıl yolladım."

Kuraklık ve açlık tehlikesini böylece atlattı Hititler. Kadeş Barış Antlaşması belki de en çok burada işe yaramıştı.
Ne var ki Hatti ülkesi, artık eski gücünde değildi. Asur saldırıları sırasında topraklarının ve daha da önemlisi haraç gelirlerinin bir bölümünü kaybetmişti. Yaşanan ağır kuraklık ve açlık tehlikesi stoklarının boşalmasına yol açmıştı. Kuraklığı atlatmış olması eski gücüne dönüş olanağı vermedi Hattuşa'ya. İmparatorluğa bağlı olan krallıklar artık kendi başlarına buyruk olmuşlardı. Onları yeniden bir araya getirecek güç kalmamıştı.
Tuthaliya'dan sonra tahta geçen Arnuvanda89 öldüğünde geride oğlu yoktu. Tahta kardeşi Şuppiluliuma90 geçti. Şuppiluliuma, tahta geçince Panku'yu toplayarak bilinen öyküsünü bir kez daha anlattı onlara:
"Majestenin kardeşi kral olduğunda ben büyük bir memurdum ve onu her zaman korudum. Ona karşı ihmalde bulunmadım. Ona hizmette kusurum olmadı. Hatti halkı ona karşı günahlar işledi. Ama ben hep sadık kaldım. Onun çocukları yoktu. Olsaydı onları da sayar, korurdum. Ama çocukları yoktu. Ondan hamile bir kadın da yoktu.
89. IV. Arnuvanda. MÖ 1220 /1190 arasında hüküm sürdüğü sanılıyor.
90. II. Şuppiluliuma. MÖ 1190'dan itibaren hüküm sürdüğü sanılıyor. Ne kadar hüküm sürdüğü bilinmiyor.
170
171
Ben bu yüzden tahta geçtim."
II. Şuppiluliuma, öyküyü değiştirmişti. Aslında kardeşi Amuvanda'yı öldüren oydu. Panku, öykünün bu biçimde takdimine ses çıkarmamış göründü. Ama bu gerçeği herkes biliyordu.
8
Deniz kavimleri çığ gibi geliyordu Hatti ülkesine.
Birbiri ardınca sürüyordu akınları. Sayıca kalabalıktılar ve silahlan değişikti.
Asur saldırılan, ardından gelen kuraklık ve açlık, Mısır firavununda alınan yardımlar, Hitit krallarının önderlik yeteneğini de sarsmıştı. Hitit ordusunu toparlamak eskisi gibi kolay değildi artık. Hele çevre krallıkların bağlılığını sağlamak artık tümüyle bir mucizeydi.
Deniz kavimlerinin saldırıları acımasızca sürüyordu.
Bütün kentleri tek tek işgal ediyorlar, yakıp yıkıyorlardı. Erkekleri ya öldürüyor ya da esir ediyorlar, kadınları sahipleniyorlardı.
Hitit kentleri birer birer düşmeye başlamıştı.
Şuppiluliuma çaresizdi. Bazen ordusunu toparlayıp deniz kavimlerinin üstüne gitmek geliyordu içinden. Ama sonra düşününce vazgeçiyordu. Bunların akınları bir yönden gelmiyordu ki.
Hangi yöne gidecekti Şuppiluliuma?
Üstelik Şuppiluliuma'nın kardeşi Amuvanda'yı öldürerek tahta çıkması Hitit sarayında ve Hitit halkı arasında karmaşa yaratmıştı. Kral, ülkenin birliğini sağlamakta zorlanıyordu. Savaşta kolayca bir araya gelen Hitit kentleriyle bağlı kent krallıklarının toparlanması mümkün olamıyordu artık. Hem Şuppiluliuma'nın böyle bir karizması da yoktu. Üstelik bütün kentler kendi dertlerine düşmüşlerdi.
Deniz kavimlerinin Hatti ülkesine saldırıları artık dayanılmaz olmuştu.
172
Hattuşa, Hitit egemenliği altında, ilk kez böylesine yaygın ve güçlü bir saldırıyla karşılaşıyordu.
Tek çare vardı Hititler için.

Hattuşa'yı terk edip güneye, güneydoğuya gidip yerleşmek. Aksi takdirde yok olup gideceklerdi.
Deniz kavimleri oralara kadar gelemezdi belki.
Güney ya da güneydoğu Hatti ülkesine gidip, oradaki Hitit kent devletlerine yerleşilebilirdi. Ne var ki oraya gitmek demek baş düşmanları Asurlara bağımlı yaşamak demekti.
Hattuşa'ya yönelik tehdit her geçen gün artıyordu.
Çevrede direnebilecek hiçbir Hitit kenti kalmamıştı.
Çevre kentteki Hititlerin bir bölümü de Hattuşa'ya sığınmışlardı.
Hattuşa, bu kadar insanı barındırmaya yetmiyordu. Eldeki tahıl stokları hızla eriyor, yiyecek bulmak giderek zorlaşıyordu. Kentte karmaşa ve heyecan doruktay-di. İnsanlar toparlanmaya başlamışlardı bile. Eğer bir karar alınmazsa kendi başlarına terk edeceklerdi Hattuşa'yı.
Şuppiluliuma, Panku'yu topladı o gün. Panku toplantısı bütün gün sürdü. Yemek arası bile vermediler.
Sonunda akşam üstü saray habercisi, haberleri bağırdığı küçük tepenin üstüne çıktı ve bağırdı:
"Yüce Kralımız Şuppiluliuma, Hattuşa'nın terk edilmesine karar verdi. Arabalarınızı ve denklerinizi hazırlayın. Öbür gün şafakla birlikte Hattuşa'yı terk edeceğiz."
Beklenen bir karardı bu. Yine de kent halkı ağlıyordu. Hattuşa, her şeydi onlar için. Hititlerin küçük birer çocukken büyüklerinden dinledikleri göçler yine gündemdeydi.
10
Bir karar daha alınmıştı Panku'da: Höttuşa yakılıp yıkılacak ve düşman eline geçerken sağlam geçmemesi
sağlanacaktı."
Bu karar çok daha üzücü oldu Hattuşahlar için. Yıllarını verdikleri Hattuşa yakılıp yıkılacaktı. Hem de kendi elleriyle.
Bir yandan toparlanıyor bir yandan da Hattuşz'ya bakıyorlardı iç çekerek. Çocukken koşup oynadıkları Hattuşa'ya.
Ne kadar yıkılmaz görünürdü Hattuşa. Oysa işte yıkılıyordu şimdi. Hem de hiç savaşmadan. Aşağı Kent, Yukarı Kent, Kral Sarayı, surlar, kapılar, nöbetçi kuleleri, Büyük Tapınak, öteki tapınaklar, silolar, evler, karum, su depoları hepsi yakılacaktı tek tek.
Bu kararın doğru bir karar olduğuna inanamıyordu halk. Belki bir gün dönüp geri alırlardı Hattuşa'yı yine kim bilir? Ama yakıp yıkılırsa nasıl yerleşebilirlerdi ki veniclen?
Hitit İmparatorîuğu'nun başkenti Hattuşa, Anitta'nın yıktığı, Hattuşili'nin yeniden kurduğu Hattuşa. Kraliar kralı I. Şuppiluliuma'nm yarattığı koskoca Hitit İmparatorîuğu'nun yıkılmaz ve ele geçirilemez başkenti Hattuşa. Bir başka ülkeye sefer yaptıklarında Hititlerin dönmeye can attığı Hattuşa. Kuraklığıyla, yağmuruyla, fırtınasıyla, iktidar kavgalarıyla, cinayetleriyle, aşklarıyla Hattuşa.
Romantik bir kent değildi. Daha çok kavgası, savaşı vardı Hattuşa'nın. Ama şimdi çok romantik görünüyordu Hititlerin gözüne.
11
Sabah şafakla kalkıldı.
Gece yarısına kadar süren yıkma işlemleri bitmişti. Kentin yansı yıkılmıştı. Surların bile büyük bölümü ayakta değildi artık.
91. Hattuşa'nın, Hititlerin kendi elleriyle yakılıp yıkıldığına ilişkin kurgu bana ait. Genel kabul, Hititlerin Hattuşa'yı ele geçirmeye çalışan deniz kavimleriyle giriştikleri savaşı kaybettikleri ve deniz kavimlerinin kenti yakıp yıktıkları biçiminde.

Gece yarısı başlayan fırtına hızlanarak sürüyordu. Kentin kalanını da sabah ateşe verdiler. Fırtınanın artarak süren hızı, yangının kolayca yayılmasını sağlıyordu. Kentin yeterince yakıldığına ikna olarak yola koyuldular.
İsteyen istediği kapıdan çıkabilirdi artık.
İnsanların büyük çoğunluğu Kral Kapısından çıkmayı tercih ediyordu. Çünkü ilk kez Kral Kapısı herkese açıktı.
Oysa bu kapıdan dönmemek üzere çıkmak yerine, içeri girmek ne kadar iyi olurdu.
Göç başlamıştı.
Hattuşa alevler içindeydi. Fırtınanın etkisiyle kent yangını büyüyor, büyüyordu.
Tepelere ulaşıldığında durup geri baktı Hititler.
Koskoca bir imparatorluğun başkenti alev alev yanıyordu. Birçok yeri yıkılmıştı zaten. Kalan bölümleri de yanıyordu.
Bir daha buralara dönmek kısmet olacak mıydı acaba Hititler için? Dönseler geride ne bulacaklardı ki?
Bunu ancak tanrılar bilebilirdi. Dönmek bir yana, deniz kavimlerinden canlarını kurtarıp da güneye kaçabilecekler miydi? Diyelim ki kaçtılar ve diyelim ki deniz kavimleri oralara kadar gelmediler. Asurlardan canlarını kurtarabilecekler miydi?
Onu da ancak tanrılar bilebilirdi.
Hititlerin bilebileceği tek şey vardı: Bir daha Hattu-şa'daki mutluluk ve güçlerine ulaşma olanağı kalmamıştı.
175
ANİTTA'NIN LANETİ TUTUYOR
"Deniz kavimlerinin önünde kimse dayanamıyordu. Birdenbire dağılıp yıkıldı devletler. Hatti, Kizzuu/atna, Kar' gamış, Arzaıva, Alaşiya. Hiçbir ülke onların silahları karşi'
sında dayanamadı."
(Mısır Firavunu III. Ramscs)
1
Ne demişti Anitta, Hattuşa'yı aldıktan sonra yakıp, yıktığında:
"...Benden sonra kral olacaklardan her kim Hattuşa'yı yeniden canlandıracak olursa göklerin fırtına tanrısı onun belasını versin."
Anitta'nın laneti, Hititlerin peşini hiç bırakmadı.
Önce taht kavgalarına girişip krallarını öldürdüler peş peşe, sonra kral ailesindeki kavgalar sona erdi. Bu kez de krallar vebadan kırıldılar. Ve en sonunda deniz kavimlerinin saldırıları karşısında Hattuşa'yı terk ettiler.
Hattuşa, hiçbir zaman sakin ve sessiz bir yer olmadı.
Anitta'nın laneti tutmuştu. Ele geçirdiğinde yakıp yıktığı Hattuşa'yı, Hititler, şimdi de terk ederken yakıp yıkmışlardı. Yine de yaşamlarını sürdürme umudu taşıyorlardı. En azından Anitta'nm laneti burada tutmamıştı.
Anitta, Hactilerden fırtınalı bir gecede aldıktan sonra yakıp yıkmıştı Hattuşa'yı. Şuppiluliuma, ülkesini terk ederken, düşmana kaptırmamak için yakıp yıktı Hattuşa'yı. Yine fırtınalı bir gecede başlamıştı yakıp yıkma işlemi.
176
I. Şuppiluliuma koskoca bir imparatorluğun başkenti yapmıştı Hattuşa'yı.
II. Şuppiluliuma, imparatorluğunu yitirmiş, başkent Hattuşa'yı kendi elleriyle yakıp yıkmış-ti.
En iyisi artık geriye bakmamaktı.

Mısır'da III. Ramses tahttaydı.
Mısır da deniz kavimlerinin saldırılarından nasibini alıyordu. Bir yanda Asur saldırıları öbür yanda deniz kavimlerinin saldırılan bunaltıyordu Ramses'i.
Deniz kavimlerinin saldırıları, başkalarının saldırılarına benzemiyordu. Son derece zalimce, acımasızca saldırıyorlardı. Esir almak gibi bir amaçları yoktu. Yalnızca adam öldürüyorlardı.
O dönemin bilinen dünyasında herkes kendine göre barbardı. Ama bu kadarı ilk kez görülüyordu.
Ramses bir tablette yazılı sözünde şöyle tanımlıyor bu gelişmeyi:
"Deniz kavimlerinin önünde kimse dayanamıyordu. Birdenbire dağılıp yıkıldı devletler. Hatti, Kizzuwatna, Kargamış, Arzawa, Alaşiya. Hiçbir ülke onların silahlan karşısında dayanamadı."
Deniz kavimleri Ege'yi, Karadeniz kıyılarını ve orta Hatti ülkesini önce yakıp yıkmışlar sonra baştan aşağı ele geçirmişlerdi.
Kuşaktan kuşağa aktarılan Anitta'nın laneti tutuyordu sonunda. Onun yakıp yıktığı Hattuşa, Anitta'nın lanetine aldırılmaksızın canlandırılmıştı. Şimdi Hattuşa halkı kendi elleriyle yakıp yıkıyor ve sonu belirsiz bir yolculuğa çıkıyordu.
178
HİTITLERİN SONU
Hitit imparatorluğu burada bitmiş olsa da Hitit tarihi bitmiyor.
Deniz kavimlerinin saldırılarından kaçan Hititler, Kargamış, Sakçagözü ve bugünkü Malatya dolaylarındaki Hitit kent devletlerine sığındılar. Dolayısıyla bu son, onlar için yeni bir başlangıç oldu.
Oralarda eski kent devletlerini geliştirerek ve yeni kent devletleri kurarak yaklaşık 500 yıl daha varlıklarını sürdürdüler.
Bu yeni döneme "Geç Hititler" adı veriliyor tarihte. Ama hiçbir zaman imparatorluk dönemindeki güçlerini bulamadılar bir daha.
Tek tek kent devletlerini bir araya getirip oradan imparatorluk kuracak ne bir liderleri vardı, ne de öylesine güçlü ve hırslı bir halk.
Buna karşın Asurların saldırılarına uzun süre dayandılar. Onların egemenliği altında, haraç vererek yaşamlarını sürdürdüler bir süre daha.
Sonunda Asur kralı II. Sargon, Hititleri yeryüzünden si-liverdi. Tarihler yaklaşık olarak Milattan Önce 700'ü gösterirken.
Hatti ülkesinde aşağı yukarı 1000 yıl varlığını sürdüren ve bunun yaklaşık 400 yıhnı o zamanın bilinen dünyasının en güçlü imparatorluklarından birisi olarak geçiren bir ka-' vim böylece tarihe karışmış oldu.
Hititler, Asurlardan korkuyorlardı. Bu nedenle Mısır ile Kadeş Barış Antlaşmasını imzalamışlardı. Ama ilk darbeyi
179
Asurlardan yemediler. Hatti ülkesinin içinden güneydoğuya kaçışlarına deniz kavimleri neden oldu.
En fazla çekindikleri kavim olan Asurlarla zorunlu komşu olarak yaklaşık 500 yıl daha yaşadılar. Son dönemleri tümüyle Asur bağımlılığı altında geçse de varlıklarını sürdürmeyi başardılar. Hayallerinde hep o eski günlere, atalarından dinledikleri güçlü Hattuşa günlerine dönüşün özlemiyle. O özlem bir daha asla yaşama geçirilemedi.
Hititler, imparatorluk döneminin sonu yaklaşırken, yani daha Hattuşa'dalarken, ilk darbeyi Asurlulardan yemeyi bekliyorlardı. Beklediklerinin tersine ilk darbeyi değil, ama son darbeyi, Asurlardan yediler.
Üstelik Asurlar, Hititleri son bireyine kadar yok ettiler.

Hititler böyle bir katliamı en güçlü oldukları dönemde en büyük düşmanlarına bile yapmamışlardı.
Böylece Anitta'nın laneti, yaklaşık 500 yıllık bir yarı sürgün yaşamından sonra tutmuş, Hitit efsanesi yeryüzünden silinmiş oldu.
HİTİTLER ÜZERİNE DENEMELER
Hititlerin Hatti ülkesine gelişleri ile ilgili üç kuram ¦
var:

İlkine göre Hititler bir Avrasya kavmi. Hangi nedenle olduğu bilinmemekle birlikte MÖ 2000'lerde Hatti ülkesine göç ettikleri düşünülüyor. Bu göçün Kafkaslar üzerinden yapıldığı tahmin ediliyor. İkinci görüş Hititlerin Karadeniz'den sallarla Hatti ülkesine geçtikleri iddiasına dayanıyor. Üçüncü görüş ise Hititlerin, Hatti ülkesine Balkanlar üzerinden geldikleri biçiminde.
Hitit dilinin Hint/Avrupa kökenli olması göç kuramlarının hepsini kabul edilebilir kılıyor. Ama daha ağırlıklı kabul gören görüş ilk kuram. Yani Hititlerin Avrasya'dan çıkarak Kafkaslar üzerinden Hatti ülkesine geldikleri kuramı. Ben, daha çok kabul gören bu kuramı esas aldım.
Hatti ülkesine göç ettiklerinde karşılaştıkları Hattile-rin isimlerini ve tanrılarını niçin fazlasıyla benimsedikleri yolunda henüz aydınlatıcı kanıtlar yok elde. Hattileri kendi içlerinde eritmiş olmalarma karşın yüzyıllar sonra niçin hâlâ ülkelerine Hatti ülkesi denilmeye devam ettiği de bilinmiyor. Bu konular spekülasyona açık olmaya devam ediyor.
Hititlerin bu göçten sonra ilk yerleştikleri yerin Suriye'ye yakın bir yer olduğu, hatta Kuşşara'nın burası olduğu iddiası da mevcut. Ben bu iki görüşü birleştiren bir kurgulamaya yöneldim. Hititlerin ilk büyük göçlerinden
sonra yerleştiklerini varsaydığım Güneydoğu Anadolu ve Suriye'den yola çıkarak Kızılırmak yayına doğru geldiklerini ele aldım. Dolayısıyla asıl göçlerine burada değinmedim.
Arkeolojinin katkısıyla tarihsel bilgimiz daha derinleştiğinde spekülasyonların yerini gerçekler almaya başlayacak. O zaman bütün bilgilerimizi yeniden gözden geçirmek durumunda kalacağız.
Hitit tarihine ilişkin en etkileyici tabletlerden birisi Murşili'nin veba duasını taşıyan tablet.
Koskoca Hitit İmparatorluğu'nun en büyük krallarından birisi olan Murşili'nin çaresiz yakarışını, yalvarmasını yansıtan veba duası antik dünyanın en önemli edebiyat örneklerinden birisi. Bir kralın içten yakarmaları, ilginç biçimde tanrıları "Herkes ölünce size kimse kurban getirmez," diye tehdit etmeye ya da onlara rüşvet önermeye kadar gidiyor.
O zamanın bilinen dünyasının en büyük imparatorlarından birisi olan II. Murşili, dünyanın en mutsuz insanlarından biri olarak yaşamış olsa gerek. Önceleri kekemeydi, sonra dili hepten tutuldu, konuşamaz oldu. İşaretlerle anlatmaya başladı isteklerini ya da emirlerini. Hitit krallarını kasıp kavurmuş olan veba hastalığının pençesinde kıvranıp duruyordu.
Sonunda bütün yalvarıp yakarmalarına, yazdığı veba duasına karşın, Murşili vebadan ölüp gitti. Tanrılar onun yakarışlarına ve hatta rüşvet tekliflerine aldırmamışlardı anlaşılan.
Mısır ile Hitit arasındaki çekişmeyi kaleme alan bazı romanlar var. Bunlar arasında en çok okunanı Christian Jacq'ıh romanları. Beş ciltlik Ramses serisi, özellikle de bu
serinin Kadeş Savaşı adlı bölümü, Hitit-Mısır ilişkilerine, Mısırlıların gözünden bakarak çözümlemeler getiriyor. Güneş Kraliçe adını taşıyan tek

ciltlik roman ise Şuppilu-liuma, Zannanza, Ay, Horemheb ve Ankesenamon'un ilişkilerini ele alıyor.
Bu romanları okuyunca Hititlerin barbar bir imparatorluk olduğu izlenimine kapılıyor insan. Jacq'ın kitaplarında Kadeş Savaşı'nı Ramses'in kazandığı, Hititlerin barış istediği, Ramses'in bunu lütfen kabul ettiği anlatılıyor.
Mısır tapınaklarında yazılı olanları kaynak olarak alınca bu sonuçtan başkasına ulaşmak olanağı yok. Oysa Hitit kaynaklan çok daha net ve kısa. Kuşkusuz onlar da kendilerini övüyorlar ama karşı tarafı alçaltmıyorlar. Daha yalın bir dille anlatıyorlar olanı biteni. Ne var ki Hitit kaynakları, Mısır kaynakları kadar çok bilinmiyor.
Kadeş Savaşı'nı Mısırlılar kazanmadı. Bunun pek çok kanıtı var ortada. Bunların bir bölümünü Kadeş Savaşı adlı bölümde ortaya koymaya çalıştım. Kendisini göklere çıkaran yazıtlarda bazı itirafları var Ramses'in: "Yürüyüş kolundaki Ra tümeninin ortasına saldırdılar. Ra tümeni-harekât halindeydi. Savaşa hazır değildi. Bu nedenle majestelerinin (Ramses) askerleri de savaş arabaları da onlar (Hititler) karşısında yenildi." Bu itiraflara karşın sonraki cümlelerde Ramses nasıl bir tanrısal zafer kazandığını anlatıyor.
C. W. Ceram, Mısır anıtlarında Mısır'ın büyük zaferi olarak yer verilen Kadeş Savaşı'yla ilgili yazıtları "tarihin utanmazca tahrif edilmesi" olarak değerlendiriyor.92
Bugün Kadeş Savaşı'nm kesinlikle Mısır zaferiyle sonuçlanmadığı kabul ediliyor. Mısır tapmaklarında, mezarlarında ve saraylarında, Ramses'in Kadeş Savaşı'nı kazandığına ilişkin yazılara ve resimlere karşılık savaşı Hititlerin kazandığını gösteren bazı kanıtlar var ortada.
92. Bkz. Ceram (1994).
İlk kanıt, Amurru Prensi Benteşina'nın Mısır'a bağladığı Amurru ülkesinin savaştan hemen sonra yeniden Hititlere bağlı hale getirilmesidir. Hititler savaşı kaybetmiş olsaydı Amurru ülkesi eski konumuna dönüp yeniden Hititlere bağlı hale gelemezdi.
İkinci kanıt, savaştan yaklaşık 15 yıl sonra Hitit kralı III. Hatr.us.ili ile II. Ramses arasında imzalanan Kadeş Barış Antlaşması sonrasında Hattuşili'nin büyük kızını Ramses'e çok büyük törenlerle gelin vermesidir. Ramses, sonradan Maatnefrure adını alan, bu kızı kraliçe yapmıştır. Hititlerin dostluk amacıyla başka ülke krallarına gelin verme gelenekleri olmakla birlikte bu kızın Mısır'da kraliçe konumuna gelmesi savaştan kazançlı çıkanların Hititler olduğunun bir başka kanıtı olarak gösterilmektedir. Çünkü o dönemde gerek Hatti ülkesinde gerekse Mısır'da kraliçe son derecede önemli bir konumdadır. Dolayısıyla Hititler, Mısır sarayının içine, bir kraliçe koymayı başarmış olmaktadır.
Her iki ülke de bu savaştan kesin galibiyet elde edeme-se de savaştan sonra Hititlerin, Mısırlılara karşı çok daha avantajlı bir konuma geçmiş olması savaşta Hititlerin üstün geldiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Mısır kaynaklarına dayanarak aksini anlatan öyküler ya da yorumlar doğru görünmemektedir.
Tutenkamon'un eceliyle öldüğü yolundaki görüşler son dönemlerde oldukça sarsıldı. Firavunun mumyası üzerinde yapılan incelemeler, kafatasının arkasına aldığı bir darbeyle öldüğünü, yani bunun bir cinayet olabileceği kuşkusunun bulunduğunu ortaya koyuyor.
Tutenkamon'un ölümü olayı konusunda en önemli kitaplardan birisi Bob Brier'ın Tutanhamon Cinayeti adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olan çalışması. Cinayetin, bu ölümden en fazla yarar sağlayacak olan Ay tarafından işlenmiş olması yüksek bir olasılık olarak ortaya çıkıyor.

Benim görüşüm bu cinayetin tek bir cinayetten ibaret olmadığı biçiminde. Tarihin ilk seri cinayetinin bu olayın çevresinde geliştiği kanısını taşıyorum. Bu seri cinayet, Tutenkamon'un öldürülmesi, Ankesenamon'la evlenip Mısır'a firavun olmak üzere yola çıkan Hitit prensi Zannan-za'nın öldürülmesi ve Ankesenamon'un intihara sürüklenmesi. Eğer bütün bu cinayetleri firavun olmayı kafasına koyan Ay işlemişse, Smenkare'nin ölümü de kuşkulu demektir. Ay'a bu cinayetlerde zaman içinde karısı Tiy ve Mısır orduları başkomutanı Horemheb'in yardımcı olduğunu düşünüyorum. Bu düşüncemi destekleyen en önemli kanıtlar Ay'ın, Tutenkamon'dan sonra ve Horemheb'in de Ay'dan sonra firavun olmaları. Oysa Tutenkamon bir çocuk yapacak kadar yaşamış olsa, firavunluk el değiştirmeyecek, ne Ay ne de Horemheb Mısır tahtına geçebileceklerdi. Her ikisi de firavun soyundan olmamasına karşın söz konusu seri cinayetin sonunda firavun olmuş bulunuyorlar. Ay'ın karısı Tiy, amacına götüren yolda Ay'ın Ankesenamon ile geçici evliliğine ses çıkarmamış olsa gerek.

Frigler" Hitit İmparatorluğu'nu yıkan deniz kavimleri arasında değildi. Hitit İmparatorluğu yıkılıp da Hititler Hatti ülkesini terk edip güneye çekildikten birkaç yüzyıl sonra geldiler Frigler. Ve Hatti ülkesine yerleştiler.

Gordion'u başkent yapan Frigler, Ankyra'yı94 yerleşim alanı olarak seçtiler.

93. Yakın zamana kadar Friglerin, Hitit imparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan deniz kavimlerinden birisi olduğu sanılıyordu. Son araştırmalar Friglerin Anadolu'ya gelişinin Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra olduğunu ortaya koymuş bulunuyor.

94."Ankyra" Frig dilinde "gemi çipası" anlamına geliyor. Ankara gibi Hatti ülkesinin ortasında, en yakın denize kilometrelerce uzakta olan bir kente niçin gemi çıpası adı konur?

Hatti ülkesini yakıp yıkan deniz kavimlerinden sonra Hatti ülkesine gelmiş olan Frigler, denize uzak olan Ankara'ya gelince çıpayı buraya atmaya karar vermiş ve kentin adını da Ankyra koymuş olsalar gerek.

Anadolu'yu yurt edinerek, aşağı yukarı 3000 yıl arayla büyük birer imparatorluk kurmuş olan Hititlerle Osmanlılar arasında ilk bakışta fark edilebilen bazı benzerlikler var. Bu benzerlikler aynı topraklarda tarihsel sırayla yaşamış olan uygarlıkların birbirine devrettiği mirasın yalnızca bilinen yönlerini ortaya koyuyor.

Hititlerin de Osmanlıların da ele geçirdikleri toprakların yönetimini bir çeşit özerk konumda tutmaya özen göstermiş olmaları ortak bir yöndür. Bu, aslında ele geçirilen yerlerin yerel .sorunlarıyla uğraşmak yerine oraları uzaktan, haraç alarak yönetmek gibi bir kolaycı yöntemdir.

Hititlerdeki taht kavgası, Osmanlıdaki taht kavgasına çok benziyor. Hititlerde kanlı ya da kansız olarak tahttan indirilmiş bir çok kral var. Aynı şey Osmanlı padişahları için de söz konusu. Bu, iktidar kavgasının bir çeşit gelenek oluşturduğunu söylemek mümkün. Hititler, tahta geçişi Telipinu Fermanıyla babadan büyük oğula geçme sistematiğine bağladıkları halde Osmanlı'da böyle bir kural olmamıştır. Fatih Kanunnamesi, konuyu böyle bir çözüme ulaştırmak yerine kardeş katlini vacip kılarak bir kannaşa yaratmıştır. Her ne kadar Hititlerde, Telipinu Fermanı zaman zaman bozulmuşsa da ortada yine de bir kural olmuş ve genel gelişmeyi belirlemiştir. Osmanlı ise güçlünün tarafında olan bir kuralsızlık sistemi geliştirmiştir.

Hititler ve Osmanlılar büyük ordulara sahip olmuşlardır. Bunun birinci nedeni Anadolu'nun coğrafyasının getirdiği savunma gereğidir. İkinci

nedeni ise her iki imparatorluğun da ele geçirilen topraklardan alman haraçlar üzerine kurulu olmasıdır. O nedenle hem yurtlarını korumaya hem de yeni topraklar elde etmeye yarayan büyük ordular gereklidir. Hitit ekonomisi büyük ölçüde yeni ülkeler ele geçirmeye bağlı olarak güçlenmiştir. Bu ülkelerden alınan haraçlar temel gelir kaynaklarını oluşturmuştur. Benzer bir gelişme Osmanlı imparatorluğu için de geçerlidir.

Her iki imparatorluk için de bu olanak daralıp da kendi kabuğuna çekilme dönemi başlayınca yıkılma kaçınılmaz hale gelmiştir.

Hititler, savaşa giden Krala asker verirlerdi. Savaş bittikten sonra bu erkek çocukların sağ kalanları yine kendi işlerine dönerlerdi. Osmanlı'daki tımar, has ve zeamet olarak dağıtılan toprakların sahipleri de savaşa giden Padişaha asker yetiştirmek ve vermekle yükümlüydüler. Savaş bitince bu askerler orduda tutulmaz eski yerlerine iade edilirler-di

Hititler, deniz kavimlerinin Hatti ülkesini işgaliyle yıkılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu da yine yabancı devletlerin Anadolu'yu işgal etmesiyle tarihe karışmıştır.

10. sayfada sunulan Hititler dönemindeki Anadolu Haritasında Arinna, Kuşşara, Ullama ve Puruşanda kentlerinin yerleri yakıştırmadır.

Çeşitli boşluklar nedeniyle atladığımız dönemleri çok daha bol spekülasyonla kurgulamak yerine Hitit krallarının tarihsel sıralamasını vermeyi, hangi kralların bu öykü ve denemelerde yer almadığını göstermeyi uygun görüyoruz.

Aşağıdaki sıralama C.W.Ceram'ın Tanrıların Vatanı Anadolu; O.R.Gurney'in Hititler ve Gregory McMahan'ın The History of the Hittites adlı eserlerinden yararlanılarak çıkarılmıştır. Hitit tarihçileri bu tarihlerin hep yaklaşık tarihler olduğunu on-yirmi yıllık farklarla gerçeği yansıttığını vurguluyorlar. Bu listenin farklı biçimler ve tarih aralıklarıyla yer aldığı çeşitli kaynaklar var. Çoğu kralın hükümranlık süresi ise bir kuşağın süresinin yaklaşık otuz yıl olarak kabul edilmesiyle belirleniyor.

	C . W. Ceram	O .R . Gurney	C .McMahan	
«MM				
KENT DEVLETLERİ				
Kuşşaralı Pithana	lSOO'ler		18001er	
Ne§a Kralı Anıtta	1800'ier		1800'ler	Pithana'nın oğlu
1. Tuthaliya	1740/1710			
Pusarrunıa	1710/1680			
KRALLIK	1680/1460			
Labama	1680/1650	1680/1650	1680/1650	
1. Hattuşili	1650/1620	1650/1620	1650/1620	Labarna'nın oğlu
1. Murşiii	162061590	1620/1590	1620/1590	l.Hattuşiü'nin torunu
1. Hamili	1590/1560	1590/1560	1590/1560	I.Murçili'nin kayınbiraderi
1. Zidanta	1560/1550	1560/1550	1560/1550	l.Hantili'nin damadı
Ammuna	1550/1530	1550/1530	1550/1530	I.Zidanta'nın oğlu
1. Huzziya	1530/1525	1530/1525	1530/1525	Aınmuna'nın oğlu
Telipinu	1525/1500	1525/1500	1525/1500	I.Huniya'nın kayınbiraderi
Tahurvahili'	(Tarihler bili	nmiyor)		
Alluvamna	1500/1490			
11. Hantili	1490/1480	1500/1450		
11. Zidanta	1480/1470			
11. Huzziya	1470/1460			

İMPARATORLUK	1460/1190			
II. Tuthaliya	1460/1440	1450/1420	1450/1420	
I. Arnuvanda	1440/1420	1420/1400	1420/1400	
11. Hattujili	1420/1400	1400/1395	1400/1380	
111. Tuthaliya	1400/1385	1395/1380		
II. Arnuvanda	1385/1375			
L Şuppitutiuma	1375/1335	1380/1340	1380/1340	
MI. Arnuvanda	1335/1334	1340/1339	I.Şuppiluliuma'nın oğlu	
II. Murşili	1334/1306	1339/1306	1339/1306	I.ŞuppiIuliuma'nın oğlu
Muvatalli	1306/1282	1306/1282	1306/1282	ILMurjili'nin oğlu
Urhiteşup	1282/1275	1282/1275	1282/1275	Muvataili'nin oğlu
111. Hattuşili	1275/1250	1275/1250	1275/1250	II.MurşiIi'nin oğlu
!V. Tuthaliya	1250/1220	1250/1220	1250/1220	IÎI.Hattuşili'nin oğlu
Kuruma	(Tarihler bilinmiyor)			
IV. Arnuvanda	1220/1200	1220/1215	1220/1215	IV.Tuthaliya'nın oğlu
El. Şuppiluliuma	1200/1190	1215/.'	1215/1200	IV.Tuthaliya'nın oğlu
GEÇ HİTİTLER	1190-700			

Not: Tarihler Milattan Öncedir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

1. O. R. Gumey, Hititler, Dost Yayınları, Ankara, 2001.
2. Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayınları, Ankara, 2000.
3. Ekrem Akurgal, Hacri ve Hitit Uygarlıkları, Yaşar Holding Yayınları, İzmir, 1995.
4. C. W. Ceram, Tanrıların Vatanı Anadolu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.
5. Fiorella tmparati, Hitit Yasaları, İtalyan Kültür Heyeti, Ankara, 1992.
6.]. G. Macqueen, The Hiuites, Thames and Hudson, New York, 1986.
7. Eski önasya Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Başlayanlar için Hstit-;e ve Akkadça Kılavuzu, I.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1246, Is-i.mbul, 1967.
8. E. Chiera, Kitlen Kitaplar, Çantay Kltabevi, İstanbul, 1996.
9. Hayrı Ertem, Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala - Tum(m)mana, \ J.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No:295, Ankara, 1980.
10. Güldem Polat, "Boğazköy/Hattuşaş," (Tarihin Tanığı Anadolu'-iü ¦ 'ırulan Cumhuriyet içinde), Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.
. i Jürgen Seeher, Hattına Rehberi - Hitit Başkentinde Bir Gün, Ege ^avnl ir., İstanbul, 1999.
2 Kurt Bittel, Hattuşa Rehberi, Ankara, 1994.
:î \)<e Baykal - Seeher, "Hitit Dünyasına Kısa Bir Bakış" (Bo&.jfoVdi.'n Karatape'ye kitabı içinde), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
14. Jürgen Seeher, "Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa! - Hitit Başkentinin Keşfi," (Boğazköy'den Karatepe'ye kitabı içinde), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
15. ilhan Akşit, Hititler, Sandoz Yayını, İstanbul, 1991.
16. Muazzez İlmiye Çığ, Hititler ve Hattuşa, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
17. Kültür Bakanlığı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Müze Tanıtım Kitabı, Ankara, 1999.

189

188

18. Ahmet Ünal, Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni, A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları no:343, Ankara, 1983.

19. Christian Jacq, Ramses, 5 Cilt (özellikle Kadeş Savaşı adlı cilt), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
20. Bob Brier, Tutanhamon Cinayeti, Alfa Yayıncılık, istanbul, 1999.
21. "Kimdi Bu Hititler ve Nereden Gelmişlerdi?" (Tariflin Tanığı Anadolu'da Kurulan Cumhuriyet içinde), Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.
22. Christian Jacq, Güne} Kraliçe, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
23. Theodor H. Gaster, Thespis: Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2000.
24. Huot, Thalmann, Valbelle, Kentlerin Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
25. Gregory McMahan, The History of the Hittites, Biblical Archaeologist (June/September, 1989).
26. Belkıs Dinçol, Eski On Asya ve Mısır'da Müzik, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınlan, istanbul, 1999.
27. Jak Yakar, "Etnoarkeolojinin Işığında Hatti'de Kırsa! Ekonominin Rekonstrüksiyonu," Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi, İstanbul, Mayıs, 2000.
28. Eric Jean, "Arkeolojik Belgelere Göre Hititlerde Demir", Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi, İstanbul, Ocak, 2001.
29. Trevor Bryce, The Kingdom of ıhe Hittites, Clarendon Paper-backs, Oxford University Press, NewYork, 1999

FOTOĞRAF ve HARİTA LİSTESİ

10.....Hititler Döneminde Anadolu Haritası
21.....Geyik Üzerinde Hitit Tanrısı
30.....Fırtına Tanrısı Teşup
33.....Anitta'nın Bıçağı
38.....Savaş Tanrısı
40.....Kılıç Tanrısı
44.....Hitit Hiyeroglifleri
61.....Bir Hitit Tableti
124.....Kadeş Barış Antlaşması
140.....Yazılı Kaya-Ana Figür
144.....Yazılı Kaya-Tanrı Şarruma ve Kral Tuthaliya
156.....Hattuşa Haritası
164.....Yazılı Kaya-12 Tanrılar
167.....II. Şuppiluliuma
176.....Kral ve Kraliçe Adak Adıyorlar

HİYEROGLİF LİSTESİ

I
Kent
Ülke
Kralın Oğlu, Prens
Büyük Kral
Kale
Ben
Şuppiluliuma
Murşili
Muvatalli
Hattuşili Urhiteşup •
(D
Puduhepa
Göklerin Fırtına Tanrısı

Tanrı Şarruma
Güneş Tanrısı
Tuthaliya
Çatışma
Hayat
Sevmek
192
JA
PATASANA
AHMET ÜMİT
"Ben zalimler çağında yaşayan bir alçaktım."
Tanrıların korkak haline getirdiği bir alçak. Alçakların en acınacak olanı, en tiksinti vereni. Yüreğini dalkavukluk, akını düşmanlıkla besleyen sinsi bir saray yazmanı. Ben Kral Pisiris'in danışmanı, büyük meclis Panku'nun değerli üyesi, ben soyluların en soysuzu; Patasana.
KİTAPLARI
ROMAN
Amerikan Sapığı
Bret Easton Ellis,Türkçesi: Fatih Özgüven
İsmail
Reha Çamuroğlu
Patasana Ahmet Ümit
Kızıla Boyalı Saçlar
Kostas Mourselas, Türkçesi: Kosta Sanoğlu
Sis ve Gece Ahmet Ümit
Kinyas ve Kayra Hakan Günday
Bir Ses Böler Geceyi Ahmet Ümit
Eksik Taşlar Yiğit Bener
Gormenghast 1
Titus Groan
Mervyn Peake, Türkçesi: Dost Körpe
Sinek Sarayı Mine G. Kırıkkanat
Menekşeler, Atlar, Oburlar Hüsnü Arkan
MASAL
Masal Masal İçinde Ahmet Ümit
MÜZİK
Bir Yalnız Adam: Jacques Brel
Mario Levi
ÖYKÜ
Bedenlere İnanır mısınız? Tank Günersel
İstiridye Çocuğun Hüzünlü Ölümü Tim Burton, Türkçesi: Tank Günersel
Aşk Hikâyeleri Mine G. Kmkkanat
DENEME
Aşk, Şiir, Bilgelik
Edgar Morin, Türkçesi: Haldun Bayrı
Dönüyordu Reha Çamuroğlu
Sabah Rüzgârı Reha Çamuroğlu
Unutma Biçimleri
Marc Auge, Türkçesi: Mehmet Sert
Samuel Beckett İle Görüşmeler Charles Juhet, Türkçesi: Sema Rıfat
Özgürlüğünü Taşmak
Chantal Thomas', Türkçesi: Turhan İlgaz
ŞİİR

Zaman Denen Oyuncak i arık Günersel
in situ
Pamck Bouvet, Türkçesi: AykmDerman
Müebbet Türküsü Nevzat Çelik
İpucu Bırakma Sanatı Küçük İskender
Oğula Hasret Türküsü Fahriye Çelik
Bahname küçük İskender
Yer Bezinden Bir Köle Hüseyin Peker
Şafak Türküsü Nevzat Çelik
Sevgili Yoldaş Kurbağalar Nevzat Çelik
Kahramanlar Ölü Doğar küçük iskender
Yağmur Yagmasaydı Nevzat Çelik
Suda Seken Hayat Nevzat Çelik
Seferi Salih Ecer
Neremdesin Beni Üzenler Salih Ecer
Ihtimalen Salih Ecer
OYUN
Mr. Peters'ın Bağlantıları
Arthur Miller, Türkçesi: Tarık Güneriel
SİNEMA
Kuşlar
Camille Paglia, Türkçesi: Suna Suner
Lolita
Richard Corliss, Türkçesi: Nedime Vollcan
Yurttaş Kane
Laura Mulvey, Türkçesi: Arzu Taşçıoğlu-Deniz Vural
Kayıp Otoban
Slavoj Zi?ek, Türkçesi: Savaş Kılıç
İLETİŞİM
Medyanın Zorbalığı
Ignacio Ramonet, Türkçesi: Aykut Derman
Medya ve Serbest Zaman Filiz Aydoğan
EKON OMl - POLİ Tl K
Sahte Şafak
John Gray, Türkçesi: Gül Çağah Güven
Tarihin Akışında
Nursultan Nazarbayev, Türkçesi: Fatma Arıkan-Serdar Arıkan
Halkın Sırtından Kazanç
Noam Chomsky, Türkçesi: Deniz Hakyemez-Barış Zeren
Bir Uygarlık Siyaseti
Edgar Morin - Sami Nair, Türkçesi: Sinan Köm
Evrenin Efendileri
Der: Tank Ali, Türkçesi: Yavuz Alogan
Gelir Uçurumu ¦ Mustafa Sönmez
FELSEFE
Kendini Bilmek
Michel Foucault, Türkçesi: Güi Çağaii Güven
KURAM
XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1-2
Mehmet Ri/at
Gösterge Avcıları - Şiiri Okuyan Şairler 1 Mehmet Rifat
Mitlerin Özellikleri
Mircea Eliade, Türkçesi: Sema Rifat
İZLENİM

İmparatorluk
Ityd KapuicMski, Türkçesi: Gül Çağalı Güven
Futbol Savaşı
Ryszard KapuScitiski, Türkçesi: Gül Çağalı Güven
Afrika Aslanı
Ryszard Kapuicinski, Türkçesi: Gül Çağah Güven
Fotoğraf 2000 Gültekm Çizgen
Sarı Otobüs 1 İran Yolculuğu Ozcan Yurdalan
TARİH
Tarih, Heterodoksi ve Babaîler Reha Çamuroğlu
Bosna
Noel Malcolm, Türkçesi: Aşkım Karadağlı
OM ŞİMDİ
Hortum ve Cinnet Şaban Arslan
REHBER KİTAP
Türkiye Fotoğraf Rehberi Faruk Akbaş
ÖZEL
Sözün Bittiği Yer Coşkun Aral
Öldürmenin Mahrem Tarihi Joanna Bourke.Tünkçesi: Suğra Öncü
kenti
Halmaşuit'e teslim etti: Vei)6tfHattuşa'yı fırtınalı bir gecede aldım, ne var ki burada elime geçen bir şey olmadı. Kenti yaktıktan sonra yabani otlar ektirdim. Benden sonra kral olacaklardan her kim, Hattuşa'yı yeniden canlandırırsa göklerin Fırtına Tanrısı onun belasını versin."
ISBN 975-6827-86-6
9"789756"8Z7864